

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»Egy nadrág rogyott a lába elé.«

MÁNDY IVÁN

»...csak érdemes eszkimónak lehessen szigonya.«

SIK ENDRE

»A már birtokolt javak közé beleértik a szabadságot is.«

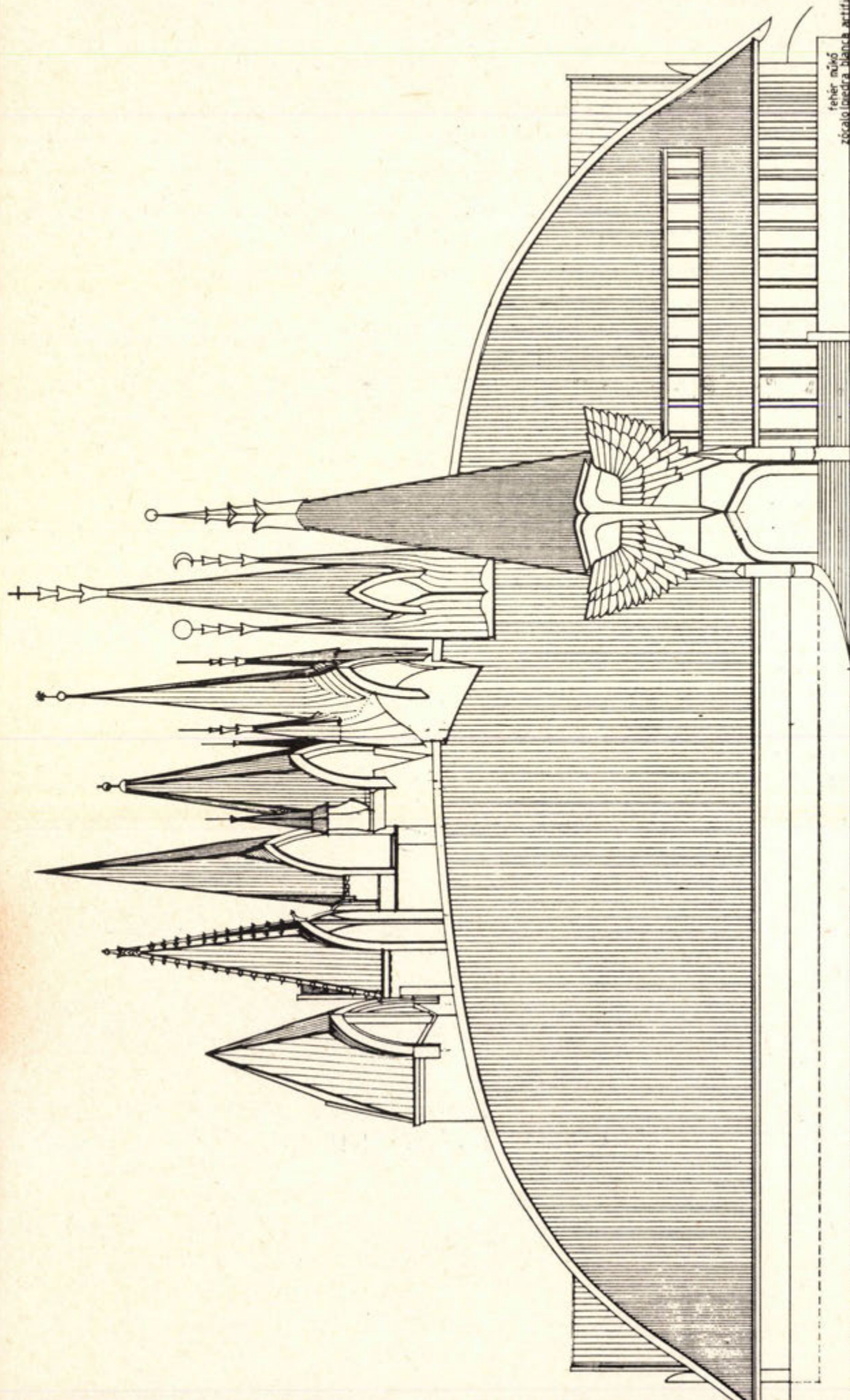
THOMAS SOWELL

Mcmxci Január

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HARMINCKILENC FORINT

feher márvó
zócaló (pedra blanca acristalada)

PABELLÓN DE HUNGRÍA

FACHADA DEL ESTE

PALACIO DE LA PAZ
ARQUITECTO: JIMÉNEZ DE LA CRUZ

PROMOTOR: HUNGAROS DE LA PAZ

Mcmxci Január

HARMADIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM

Lukácsy Sándor Az utolsó évtized 3

Sajó András A jellemről lemondás útja 5

Sik Endre A zavarban lévő keselyű esete a csapással 9

Thomas Sowell Nézetek háborúról és békéről 17

Vlagyimir Nabokov Felhő, tó, torony 25

Ferencz Győző *Versek* 30

Marsall László *Tanköltemény érzékszervekről* 34

norbert c. kaser *Versek* 37

Zilahy Péter *Versek* 38

Mándy Iván Arnold bácsi elment 39

Lukácsy Sándor A liberális Kölcsey 47

Karsai László Lakásügy 50

Kemény Mária Stílusválság vagy legitimitási válság? 57

Karátson Gábor Idegbajok, metamorfózisok 63

E számunkat Makovecz Imre világiállítási pavilontervével illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 468 FT, FÉL ÉVRE 234 FT, NEGYED ÉVRE 117 FT. A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER ÉS KENEDI ANNA. NYOMTA A TÁJFUN KFT. BUDAPESTEN. FELELŐS VEZETŐ: ORBÁN ATTILA. 1991. ÉVI TÁMOGATÓINK: AZ MTA-SOROS ALAPÍTVÁNY, A DOVIN KFT. ÉS AZ IPARBANK RT.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

A CORVINA KIADÓ ÚJDONSÁGA:

ANTHONY BLUNT:

MŰVÉSZET ÉS TEÓRIA ITÁLIÁBAN

AZ IMAGO SOROZAT LEGÚJABB KÖTETE.

Blunt e könyvében a kora reneszánsztól a késő manierizmusig terjedő időszak itáliai művészeti elméleteinek vázlatos történetét rajzolja meg. Alberti, Leonardo, Filarete, Michelangelo, Vasari és mások művei segítségével szemléletes képet rajzol művészet és elmélet kapcsolatáról XV–XVI. századi Itáliában, a művészet társadalmi szerepéről és arról a folyamatról, miként harcolták ki, hogy egyszerű kézművesekből művészegyéniségekké váljanak.

AZ IMAGO SOROZAT RÉGEBBEN MEGJELENT KÖTETEI:

OTO BIHALJI-MERIN / ÉL-E MÉG A MŰVÉSZET A TUDOMÁNY KORSZAKÁBAN?
MICHEL BUTOR / A SZAVAK A FESTÉSZETBEN
JEAN CLAIR / MARCEL DUCHAMP, AVAGY A NAGY FIKCIÓ
SALVADOR DALI / MILLET ANGELUSÁNAK TRAGIKUS MÍTOSZA
PAVEL FLORENSZKIJ / AZ IKONOSZTÁZ
ERNST H. GOMBRICH / MŰVÉSZET ÉS FEJLŐDÉS
WERNER HOFMANN / TÖRÉSVONALAK
VASZILIJ KANDINSZKIJ / A SZELLEMISSÉG A MŰVÉSZETBEN
ERWIN PANOFKY / GÓTIKUS ÉPÍTÉSZET ÉS SKOLASZTIKUS GONDOLKODÁS
WILLIBALD SAUERLANDER / A NAUMBURGI DONÁTORSZOBROK
EDGAR WIND / MŰVÉSZET ÉS ANARCHIA

CORVINA

Az utolsó évtized

LUKÁCSY SÁNDOR

Engem a kíváncsiság tartott életben. 1957 elején, életem mélypontján, azért kezdtem el tanulmányozni a francia forradalmat, mert meg akartam érteni, mi volt az, ami '56-ban körülöttem történt, mi volt az, amiben részt vettem. Aztán a várakozás évtizedei következtek. Vártam, hogy vége szakadjon annak, amit gyűlölök. A várakozás idejét a keresztények ádventnak nevezik, hajnali misékre járnak, és bizonyosak abban, hogy ádvent után eljön a karácsony. Az én ádventom nem adott bizonyosságot, reményt is egyre kevesebbet. Megérem? Éveim száma nőtt, a történelem karácsonya nem közeledett.

Most mégis itt van, megtörtént és megértem. Véget ért a várakozás korszaka, többé már kíváncsi sem vagyok. Nincs mire; tudom, hogy ebben az országban tíz esztendő múlva, az évezred végén is demokrácia lesz. Az folytatódik, ami most elkezdődött; mondhatjuk *sine fine*: Sanctus, Sanctus... Részletkérdések – telik-e majd narancsra, s mennyibe kerül a sírhelyem – nem nagyon érdekelnek. Elvonulhatok oda, ahol mindig is jól éreztem magam: a történelem régiebb századaiba, más várakozók

közé, akik lelkük melegével tartották bennem a reményt.

Vajda Péter a jó barátom; egyszer fél évig beszéltem róla a szegedi egyetemen. *Milyen a kilátás?* – ez volt egy vezércikkének a címe. Fenyegető zivatarokat látott, de látott „menekülési mód”-ot is: „ha alkotmányos hajónkat a haladás irányában vezetjük *gyorsan és éretten* elő, ha az alkotmányos szabadság elvét erősítjük meg rajta kormányul, árbocon az igazságot állítva föl, vitorlák gyanánt szabadelvű nevelést használva, gőzgépelyül pedig a férfias sajtót alkalmazva bele. S kilátásom e tekintetben kecsegtető; fejedelmünk atyai, kormányunk korszerű, nemzetem legfiatalabb tüzzel csüng azon istennén, kit némelyek szabadságnak, én jog- és törvényszerűségnek nevezek. Féljen a jövendőtl, aki akar, én ez irányban bátor és retenthetetlen vagyok, mert épen ezen irány maga képezi azon talizmánt, melytől a sötétség, jogtalanság és elnyomás fejedelme örökre visszahökken.”

Vajda Péter ezt 1841-ben írta (öt év múlva meghalt), én 1990-ben másolom ide, útravalóul az évezred utolsó évtizedének. Amely számomra minden bizonnyal utolsó lesz.

Az Andrássy út korhű közvilágítása *közadakozásból*

TÁMOGASSA A BUDAPESTI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET
MOZGALMÁT A RÉGI, ANDRÁSSY ÚTI KANDELÁBEREK
VISSZAÁLLÍTÁSÁRA.

ÖRÖKÍTSE MEG NEVÉT, CÉGÉT
KANDELÁBEREKRE
SZERELT BRONZTÁBLÁKON

A 11 méteres Andrássy típusú kandeláber ára
290.000 forint

A 3 méteres Sugárút típusú kandeláber ára
90.000 forint

*Kisebb adományokat is örömmel vesz az Egyesület,
az adományozók nevét közös táblán örökíti meg.*

Az adományok költség terhére elszámolhatók.

AZ ADOMÁNYOKAT A BUDAPESTI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET

BUDAPEST V., DEÁK FERENC UTCA 7-9.

ALATTI OTP FIÓKNÁL VEZETETT

218-98055 FOLYÓSZÁMLA 9273 SZÁMÚ SZÁMLA

JAVÁRA LEHET BEFIZETNI.

A jellemről lemondás útja

SAJÓ ANDRÁS

*„És mi, kiknek megadatott ma élni?
Szemünk ámul, és nincs nyelvünk dicsérni.”*

Túl sok oka lehet annak, amiért az ember nem vállalja a kort, melyben élnie adatott. Lehetséges, hogy rosszul érzi magát e langyos szennyvízben, vagy rangján aluli, meggyőződésével ellenes az, amit a beilleszkedés megkíván. Vagy egyszerűen sznob. Vagy önkínzó.

Vonzó-e a kor, melyet magunkénak kell mondanunk? Ez szinte közömbös: az önszeretet elfogadhatóvá teszi. Minden korszak többé-kevésbé Mitmacherekből áll. A miénk e szempontból a frigid kollaboránsoké. A legtöbbben nem élvezik vagy nem akarnak rá gondolni, hogy élvezik, vagy – legtöbbször nem tudják, mi az élvezet (Anyuka, én most fent vagyok?). De majd mindannyian ragaszkodnak hozzá. Sajnos nem tagadhatjuk: a légerek népe valahol a deportálás cinkosa. Erkölcsileg az sem jobb, ha csak a saját elhurcolásuknak szurkolnak, s nem valamelyik előző vagonírózással, a mások elintézésével értettek egyet. Itt annyit kong a harang: nem csoda, ha nem tudni, kiért szól. És mily jellemző, sőt denúciáló, ha azt mondjuk: a „korszak”, meg azt sóhajtjuk: „itt”. Tétován bökünk egy imaginárius térképre, pontatlan randevút rögzítünk egy soha ki nem nyomtatott naptárba. „Korszak” és „itt”. A büntudat és a közös rosszérzés számára épp elég konkrétak e koordináták. A találkozó mind ott vagyunk.

De ez még az a kor lenne? Amíg a viszonyokkal nem vállalhatunk közösséget, míg közösségeink lényege, hogy hátunkat fordítjuk feléje, addig ez az a kor. Amíg még a szégyent se vállalhatjuk, amiért e viszonyok közt – egymás közt – élünk, szenvedünk, alkotunk és sorban állunk (hogy a legfontosabbakat említsük), addig az azonosság vitathatatlan.

Egyáltalán, mit fognak egybe, mosnak el pontatlan, petyhüdt óráink százezrei? A változatlan egybemosódás szürkeségében élünk minden perc gyönyörének – ettől összefüggésnek véltük. A máról viszont a sorsforduló rangjának kijáró tisztelettel illik beszélni, ahogy nagybeteg előszobájában az örököstől elvárják.

Új idők tehát? Aligha. Egy korszak addig tart, míg ugyanazon paradoxonok igazak rá. Még mindig csak olyan időszámítás képzelhető, mely a mai naptól, sőt a holnaptól megy visszafelé. Valami nagy vonzereje nem lehet korszakunknak, ha a külföldre távozottak és az idő előtt elhalálozottak számát nézzük. De értékelés helyett elég itt annyi, amit apámtól tanultam, midőn egy párocska boldogsága felől kérdeztem. Válasza tolsztoji volt: „Hogy hogyan élnek? Hát házasságban.” Ennyit az egyébként mindenkinek kissé másként mérő korról, mellyel azért együtt élünk, ha nem is mindenki cinkosságban.

A méltóságeltel elviselés azon alapult, hogy ki mennyi

távolságot tart – persze az a távolság is része volt a szisztémának. Az atomok egyensúlya – azt hiszem, tömege is – azon múlik, milyen messze keringenek a magtól az elektronok. Ha minden elektron a magba tülekedne, robbanás következne be. Óhatatlanul adódott a ma is érvényes felismerés: maradjon mindenki a pályáján! Egyetlen lehetőség kínálkozott: a távolságtartásé – sajátos fufangokkal.

Ezek egyike a jellemről lemondás. Ez nem jellemtelenség. Ellenkezőleg, a jellem kiküszöbölése megvédhet a jellem elárulásától; védekezés ez a disznósággal szemben, melyet a nagyon elkötelezett jellemek jellegzetes szigora, a magasabb szempont jellem-teli követelése és a felsőbb célok szolgálatában önmagát felfúvó békaember más hasonló ismeretes fogásai kellő számban produkáltak. (Mondhatni addig tart korunk, míg ez a hólyagság ki nem pukkan.)

Aki kiküszöböli a jellemet, az sok szempontból a tulajdonságok nélküli ember folytatója. Ulrich persze tele volt tulajdonságokkal, ahogy a mi hősünk is jellemes. Ulrich, kora szokásait tagadandó, nem (mindig) kívánt élni tulajdonságaival. Az újabb kor kihívásának, úgy tűnik, békés polgárember a jellemről lemondás kockázatát vállalva ellenállhat. A tulajdonságoknélküliség benyújtja a számlát, Ulrich körül öngyilkos és megőrülő nők gyülekeznek. Egy birodalmat hagyott szétetni ez az attitűd, egy birodalmat, melynek helyébe rosszabb államocskák léptek, és végül a mai kor... Aki a jellem hőstetteit és a jellemes gonosztevést utasítja el, szintűgy nagy kockázatot vállal. A tisztességtelenségtől óvakodót kínos kötelessége a tisztán privát akciókra szorítja. Ezért keresi a hűségalkalmakat emberekhez és gesztusokhoz pártok és elvek helyett.

Nehéz kenyér. Úgy kellene önfelszabadítóvá lennünk, hogy közben távol tartjuk magunkat mások felszabadításától. A felszabadulás művészet, mely avatatlan kézben könnyen átcsúszik dilettantizmusba. Sokszor a szabadság megőrzéseként éljük meg a sikert, holott a felszabadulás a *gran rifiutók* végtelen sorozata.

A szerelemben például fel akarnánk szabadítani a másikat, hogy olyan lehessen, amilyenek én látom. (Persze hogy hamisan látom...) De a felszabadítás rendszerint kifulladás mások felszabadításában. És ha sikerül is magunkra korlátozni ezt az egyébként is kétes értékű vállalkozást, a világmegváltó gúnyja helyett a világmegbocsátótól öltve magunkra, ez az attitűd szintűgy végzetesnek bizonyul. A megbocsátó aktus beteget, rabjai leszünk,

miközben még a szavaktól, a mondatoktól sem tudunk elszakadni. A kialakult szórendtől megválni nehezebb, mint bűnözönek az árulkodó ujjbegyrajzolatától, melyet első kihallgatásakor rögzített ujjlenyomata őriz.

Ha a jellemről várják e korban a történelemnek megfelelést vagy a történelemnek (ami itt pusztá hétköznapiságot jelent) adandó csattanós, sőt hősies választ, a jellemes kiállást, akkor a felkínált jellem, a dac is a kor része. Gyanús. El kell utasítani, mint a kor fertőzött ajándékát. A mi antihősünk csak a történelem kiiktatásával szegülhet ellen annak, ami korként akarja körülölelni. A korból kiiktatásunkat – a kor kiiktatását – a jellemről lemondva valósíthatjuk meg.

Azt mondják, az európaiak, különösen romantikusabb nyelvekben és korszakokban a személyiség jelölésére a karakter szóval élnek szívesebben. Az értékítélet és jellem-állandóság nélküli „személyiség” angol, de főleg amerikai kifejezés. Itt, keletebbre, ennyi elhallgatott gyilkosság és még több acsarkodó szándék mellett nem meglepő, ha a jellem szélsőséges értékigény lesz. A „jellem van” kifejezés e szélességi fok mentén „öntörvényűség”, sőt „jellemesség” értelmet kapott.

E nem pragmatikus éghajlat alatt a hősi és öntörvényű jellem ígéri a kor meghaladását. Ha jellem vagy, megbocsát neked – (legalábbis) az utókor, még ha Bárdossynak hívn(t)ak is. (Megbocsátanak a kommunista Nagy Imre őrnagynak is, az események utáni helyzetért). A jellem iránti rajongás érthető, elvégre az unafőmíg instabil és mégis nyomasztóan állandó környezetben virtus rendületlennek maradni. Akárműhöz. Rendületlenség – ez már nem is védjegye az erénynek –, ez maga az erény. A jellem – a másé – fogódzót kínál az instabilitásban. Másrészt a túlzott stabilitással szemben a jellem lesz a kuruckodó függetlenség jelképe és formája. Sose feledjük a korszak kurucság-szükségletét. A kurucság – persze nagyon is kielégíthető – igénye szüli a jellemvirtuózokat.

Mármost akad, aki nem kíván részt venni e jellemnépszínműben (ó, szent Szigligeti Ede, ó, szent piros bugyel-láris, bocsássatok meg!), mivel úgy véli, hogy – a személyes szinten érvényes tisztességen túl, mely az egyes emberek iránti hűséget és a másnak nem ártást írja „csupán” elő – az eseményekbe sodródás önmagunk túlzott próbára tételét jelentheti. A kor és helyzetei áttekinthetetlenül bonyolultak – máskor nagyon is átláthatóan jellemtelenségre indítóak – ahhoz, hogy az öntörvényű jellemhez szükséges egyértelműséget megtaláljunk bennük. Az egyértelműség kegyelmi kiváltságot jelent. Aki nem részletetett e szerencsében, annál az egyértelműség érzécsalódás csupán. Aki viszont nem hívó, vagy érdekei nem elég nyomó-sak, hogy efféle hit útján üdvözülésre indítsák, annak nem marad esélye az egyértelműségre. Nem tűnik egyértelmű-nek, amit számára kínálnak, de azt sem hiheti, hogy egyértelmű lenne, amivel ő tud szolgálni.

Marad az alany örök rejtőz-ködése és megfoghatatlansága, marad az irónia. Abból a fajtaból, melyben a távolságtartás a fenntartásból adódik, és nem a lenézésből a távolságtartás. Az irónia lehet jó

kétértelműség, de ez a mi iróniánk fáj annak, aki alkalmazni kényszerül. Ennek megfelelően nem is olyan megbocsátó és nem is olyan „népszerű”, mint mondjuk Goethé vagy Thomas Manné. Mann – „jóindulattal” – úgy állítja elénk Goethét, amint épp – parányit, jó ízléssel – lenézett fejedelme oldalán feszít, fehér selyemkabátján a Nagy Sasrendjellel. Ujjbegyéről, mint más a burnótszelencéből, szippant olykor a frissiben elfogyasztott cselédlányka altesti szagmaradékából.

Ezek az írófejedelmek, talán mert fejedelmeknek – vagy fejedelmek kegyéből – írnak, úgy tartják, a kétértelmű közelebb áll a dolgok sokoldalúságához és teljességéhez. A teljességhez pedig hozzátartozik a megbocsátás. A jellem kiküszöbölése – akárcsak a tulajdonságok nélküli embernél – így lesz a legfőbb veszély forrása. Mert hisz mindent tudni annyi, mint mindent megbocsátani. Csakhogy: ez lenne az a kor, melynek mindent megbocsáthatunk? De ismétéljük, ha mindenki kívül rekeszteni magát átkos korán, a kor átkossága maga szűnne meg.

A jellemről lemondó hősünk választhatna egy másfajta iróniát, melyet Kierkegaard képvisel. A nem eksztatikus, nem harmadik stációbéli Kierkegaard. (Óvakodj a harmadik stáció emberétől!) Szóval az a Kierkegaard az igazi ironikus, aki tudja: „Házasodj – megbánod, ne házasodj – megbánod.” – És bármelyiket választja, a tévedés tudatával teszi. Nem úgy, mint a felsőbbes lekezelés ironistái, akik túlemelik magukat az antinómiák szabályvilágán, – akik házasodnak és házasságot szegnek, nem házasodnak és házasságot törnek –, és ama felsőbbes mosollyal leszakasztják a napnak gyönyörét.

A jellemről lemondás állapotában könnyedén elutasíthatjuk a jellem e világosságát. Így a kor elviselhetőbb, hiszen nem az árulások lehetősége, hanem csak a lehetőségek árusítása élteti. Emlékszem, egy jellembajnokkal vitakoztam valaha, s fölöttébb eredetinek hittem magam, tagadva a jellem lehetőségét. Holott megírta – a naplójának – már Kecskeméthy Aurél, az egyik legnagyobb magyar szkeptikus, hogy „karakter és család a szellem két rossz nyüge”. A jellem – vétem – beszámítási pont csupán. A biológiai adottságok keretei közt az állandóság, melyet jellemnek hirdetnek, csak egyfajta állhatatosság jele; képmutató kis igyekezetünké, hogy megfeleljünk környezetünk elvárásainak.

Ez a környezet igencsak állandó. Hosszú ideig, a reform divatjág (igazából a divat ezen mai reformjág: a szellem miniszoknyájág – vagy a túlélés és folyamatosság újabb hóbortjág) ugyanazon megalkuvásokat igényelte a korszellemcske. Mi könnyebb, mint jellemet látni ott, ahol nem is megalkuvás, csak alku sokszorozta önmagát – önmagunkat? Ahol az önismétlést, a sztereotíp kuruc szótól az intellektuális hűségként élik meg és ünneplik, ott a jellem tagadójának egyetlen következetességre nyílik módja az engesztelhetetlen jellembajnokkal szemben: távol marad minden környezettől, mely töretlen jellemet kíván tőle. Legyen az töretlen megalkuvás vagy töretlen ellenállás. Az előbbi eszme, kényszer, család vagy butaság igazolta. Az utóbbi többnyire rosszabbul fizetett, de mások elvárása, butasága, kényszerítés szolt mellette.

Mit kínál antihősünk? A jellemserűség ismétlései he-

lyett az egyszeri – és visszavonhatatlan – közlést egy egyedülálló olvasónak.

Errefelé még visszamenőleg is kockázatos bátornak lenni.

– És ironikus gyávaságod hőskölteményeinek ugyan hol leled nyomát? – kérdi e sorok szerzője e sorok szerzőjétől. (Kiknek kiléte az ironikus alanykeverés és távolságtartás jóvoltából persze kétes.) – Hol a te távolságtartó merész-séged? A *másként hallgatás* panteonjában?

Hagyjuk. Nem ez az órája a morális semmittevés fölötti semmittevő ítélkezésnek. Gyáva is megőrizheti tisztaságát vagy legalább tisztánlátását. Ne törődjünk vele(m) – ezek az erkölcsi széplelkek olyanok, mint a judaizmus: mindenből siratófalat csinálnának.

A kivonulás az uralkodó kultúra elutasítását jelentette, beleértve a kultúra kritikáját is, mert hisz még az elutasítás is „viszonyul” ahhoz, amit egyszerűen nem létezőnek kellene tekinteni, mivel értelmetlen a valóságra. A szellemi környezet elutasítása a szégyenlős arisztokratizmus tette volt. Azaz lett volna, mert megrekedt gesztusnak. A jólneveltség nem engedte nyíltan vállalni. Hisz nem sérthetjük azokat, akik elvárásokkal tisztelnek meg.

Mégis, a távolságot mindenki érzi, s a jellemről – tehát a társaságról – lemondó hős büntetése sem marad el: a magány. Ráadásul – ha nem is morális de gyakorlati szempontból – hiába az engedményes árú függetlenedés a környezettől, ha a pórusokon mégis beszívárogozik a kultúra. Gyanútlan átmész a másik szobába – és nyitva van a tévé. A szentek életében is előfordul, hogy erényüket tűzön-vízen, sőt e szempontból veszélyesebb körülmények közt megőrző szűzek pusztá fáradtságból megessenek. Fáradt vagy, leülsz... csak egy percre. Minden rohadt karosszék a képernyő felé fordul... aztán a műsorzáró himnuszra állsz csak föl. „A szellemet mocsokban tékozolni / kéj, amíg tesszük.” De kerülni ki tudja ezt a sivár poklot, ígért délibábót?

A tévészem magánbűn, ám e papucsba bűjtött engedmény egy nem is létező közösség kiszolgáltatottjává tesz. Másrészt a környezettől függetlenedés újabb veszélyt jelent. Megóv a jellemről, de ezzel minden viszonyítást is neveltségessé tesz. Marad az egyik oldalon a mindenek fölmentése, másrészt és ezzel együtt: a közöny. Márpedig Mersault idegensége amorális. Mersault elvetemült, mert Camus így teheti szembeötlővé a társadalom érdektelenségét.

A hűségnek egyetlen tárgya lehet: önmaga. Minden más csak fogódzó, megerősítés, bizonyosság önmagunkról. Mindez a legszigorúbb magánszférán (ismét a hűség) kívül levők elől elrejtendő.

A másik véglet is ismert. Kiszámíthatatlanságunkkal hányni fittyet a világnak. Az *ördög és a Jóisten*ben Götz számára minden pusztá szituáció és minden viselkedés pusztán fogadás. Mindig kiszámíthatatlannak maradni – ez az egyetlen lehetséges „jellemvonás”.

Mindebben a kultúrához való alapvető viszonyunk fejeződik ki. Persze a civilizációnak mondott kultúra, akárcsak a „primitív” szokásrendek, éppen arra törekszik, hogy ne legyen viszonyunk a kultúrához, hogy egyszerűen adottság-

nak tekintsük. Legyünk halak. Akkor természetes, hogy megfelelő kopolyúmozgásokkal oxigénhez jutunk. A tündő gondolata idegen a kultúrától. Tüdővel lélegezni képtelen ötlet, idegen a halkultúrától. A vízen kívül nincs semmi. Akik a víz felszínére hajították magukat, e kutató elmék, harsány csobbanással visszapottyantva, tudományosan tanúsítják ezt. Vajon hallja-e a hal a csobbanást?

A kultúra legyőz bennünket – „életstílussá” válik. Amint Allport mondja: „Egyre inkább szeretettel kötődünk azokhoz az eljárásokhoz, értékekhez, értelmezésekhez, amelyeket kultúránktól tanultunk. A kultúra először eszköz, amely utat mutat és kielégíti szükségleteinket. Később azonban fokozatosan saját maga is értéké válik.”

Miért ne szerethetnénk magunkat annyira, hogy ne szeresük együtt a szokásainkat is? Csakhogy azt is tudjuk, miféle tartalmakat hordoz, amit ma kultúrának kell neveznünk. A kicsinyesség agresszivitása, az elnyomás hipokrizise, a hipokriták hipokriták általi elnyomása babonátlan ésszerűtlenség. Az uralkodó dallamot bizonyosan a szürkék hegedűse húzza.

Ne a közvetlen politikai tartalmakra gondoljunk, ha lehet!

Nem lehet. E korszak egyik sajátja, hogy minden politikai, vagy legalábbis bármikor azzá válhat. Amiben az a legtréfásabb, hogy nem is tudjuk, mi az, hogy politikai, azon túl, hogy ahol a politikai kezdődik, ott nekünk kuss, lévén az ésszel fel nem fogható. Vagy csak annyiban fogható föl, hogy tudjuk: szöröstül-böröstül irracionális.

A se vége, se eleje nincs közzsféra mellett a magas kultúra ugyan mit kínál? Zseniális versenylovat – no meg a televíziót. (Istenem, hogy Ulrich nem ismerhette azt a kákániát, melyet ez a kasztni teremtett!) A tévékultúra egyfelől beszédtemát, másrészt fogyasztási modellt kínál. Ahol, mint az USA-ban, kevesebb idő jut locsogásra, mint nálunk, ott a vásárlás a fontos. Ez „Amerika” vonzereje a tetterős szemében: ne pofázz róla, inkább vedd meg (és élvezd, ha még arra is maradt idő)!

Az uralkodó kultúrával kacérkodás megronthat – ennek tudatában viszont meg kell fosztanom magam az önszeretet, gyanútlan elfogadásától – mert mi más az önszeretet, mint szokásaim kedvelése? Reflektáltan kell élnem, ironikusan gyanakodva saját gyanakvómságra. Fárasztó. Ahogy az egyszeri újnómet mondja: állandóan problematizálni kell magamat.

Azt kérditek, mi hajtotta a jellem feladására és ami ezzel egyre megy, a társaságból kivonulásra antibajnokunkat? Nem annyira az elvárásokkal és szerepekkel került ellentétbe, mint inkább mindenféle jellemhordozókkal. Vagy talán az igény a széplelkségre, mikor széplelkendezni időszerűtlen és tilos, amikor legfőljebb kegyként gyakorolható. Ezek a főkegyúri privilégiumként üzemeltetett állami széplelkek aztán meg is keserítik a magunk veritékes szépelégését. Kínos egyetértések adódtak állami társainkkal, és a jellemről lemondó máig védtelen a szemrehányással szemben, hogy ő is a hatalom védte bensőség része. Egyszóval pacal. Aki föl hagyott – egyebek közt – a jellemmel is, az vigyorgva belátja, van ebben több mint valami. De kiindulópontjánál fogva ez nem kell hogy érdekelje.

Mivel a jellem a környezethez alkalmazkodás – balsze-

rencsés esetben: környezethez aljasodás – eszköze, amikor elhajtjuk, lemondunk egyben a megítélés jogáról és védelméről. Ha fölösleges a jellem, a meg nem ítélt türelme marad csak. Ezzel szabad utat engedünk egy kornak, a maga embereivel és e fickók eseményecskéinek, pusztán azon az alapon, hogy nincs semmi közöm hozzájuk. Kirabolnak, de ha nem érek a rablóhoz, nem leszek részese egy büntetnek. Ha viszont kiabálok, ha tiltakozom, már kapcsolatba kerülök a méltánytalannal, elismerem a rosszat, mint lehetőséget. Egy gyakorlatibb megfontolás: ha kiabálok, még jól meg is vernek. És a kor helyzetei rafinált rablások. Ha nem is tőlem vesznek el valamit, azzal, amit mástól hurcolnak el – és az elhurcolt másokkal – én leszek szegényebb.

A távolságtartás cinkos toleranciájának legfőbb disznósága, hogy hagyja az alantast díszíteni, a tehetségtelet országolani. Vitathatatlan jogalapot teremt a csibészsgnek, jellemtelenségnek, hősködésnek és tehetetlenségnek a hallgatás beleegyezése: elvégre nem szoltunk. Senki sem szolt. A hasznos se, a tehetségtelet se, a gyáva se. Az se, aki túllépni remélt a jellemen, aki meghaladni remélte, mint potenciális árulást. Mi, féltisztességesek, ha nem is közömbösen, sőt izgága hallgatásban jobb napokra őrizgettük

szűzességünk. Csak Khárón mester leli majd örömét abban a fonnyadt hártácskában.

Tehát szent türelmetlenség? Láttuk, mire vezet. Az alkotás türelem dolga. Szemünk a türelem gyermekeiben gyönyörködik: a bruges-i templomtorony csipkéiben. Rafinériás testünk tapasztalata inkább a várakozás kínálta gyönyöröket, mint a beteljesedés katzenjammerét ajánlja. Csakhogy a várakozás nem a szegény ember leve-se-e?

Ennek a kornak a paradoxona nem azt kívánja-e, hogy inkább romboljunk? Itt önporlasztó betonsilók nyújtózkodnak, nem veretes templomtorony, és képernyő villódzik az értelem gyenge fénye helyén meg jellemnek hazudott átmentések.

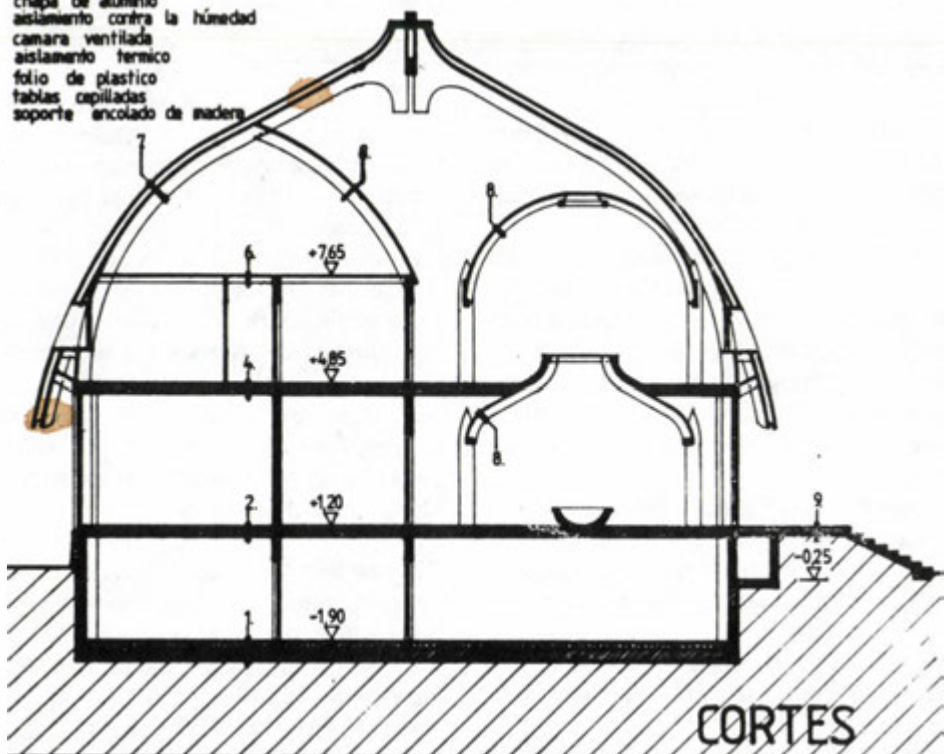
Saját irtózásunk a silánytól általunk összeállított tilalmi listákkal fenyeget, a szakítás vágya proskripcióval. Annál, ami itt bekövetkezhet, a várakozás ígéretesebb volt.

A jellemről lemondás e következményeit is vállalva azonban megint a kornak teszünk engedményt. Engedmény, ez az idők szava. Már ha eljött az ideje a szavaknak.

Amit nem tudunk megcselekedni, arról hallgassunk! (Hát mégis lehetséges a posztmarxista wittgensteinizmus?) Aki a jellemről lemondva tudja a kort tagadni, talán képes erre.

tablas capilladas
vigueria . capillada

pizarra natural
enfriado
contraplacas
chapa de aluminio
aislamiento contra la humedad
camara ventilada
aislamiento termico
folio de plastico
tablas capilladas
soporte encolado de madera

A zavarban lévő keselyű esete a csapással

A VAGY MIÉRT TUDTAK A TAXISOK¹ FELLÁZADNI
A BENZINÁREMELÉS ELLEN?

SIK ENDRE

Tanulmányom két tézise a következő: egyfelől a taxisok *keselyűségük* miatt voltak képesek fellázadni a benzináremelés ellen, másfelől azért választották a lázadást tiltakozásuk formájául, mert jó ideje *zavarban* voltak és félték, hogy a benzináremelés *csapása* miatt ez a zavar *válsággá* fokozódik.

Miért illetem a taxis foglalkozásúakat a rosszul csengő keselyű névvel? Nos, ezt az elnevezést G. Mars (1983) angol szociológustól veszem, aki a különféle foglalkozások láthatatlan jövedelemszerző ügyleteinek² elemzése kapcsán a foglalkozásoknak négy típusát különbözteti meg és szimbolizálja egy-egy állatnévvel.

A *sólyom* a független vállalkozó jelképe, kinek célja a profit maximalizálása, aki szabadon gazdálkodik idejével, önállóan dönt, mibe kezd, mennyit ruház be, hogyan és mennyit csal, s ezt kinek a rovására teszi. Sólyom például az egyetemi professzor, az utcai árus, a manager és a hotel-portás.

A *szamár* a sólyom ellentettje. Alárendelt pozícióban lévő, kötött munkaidőben és kötött munkahelyen robotoló, izolált bérmunkás, aki hol a főnökét, hol a vásárlót be-be csapja, de ezt csak apránként és kis méretekben, ám így is nagy kockázat mellett teheti, hiszen könnyen ellenőrizhető és lecserélhető. Szamár a bolti eladó és a pénztáros.

A *farkas* hordában dolgozik, amelyet erős szolidaritás, hosszú távú személyes (de nem feltétlenül szeretetteljes) kötelékek láncolnak össze, s amely láthatatlan jövedelmeit is csapatmunkával szerzi. Ez a bandaszellem a külvilág felé erős közönségtudat által egységessé kovácsolt, elzárkózó szubkulturaként nyilvánul meg. A belső munkamegosztás mentén mindenki által ismert és elismert szerepek és hatalmi rangsor jön létre a csoporton belül, amely nehezen változik. Ilyen foglalkozások pl. a szemetes vagy a dokkmunkás.

Történetem főszereplője, a taxis, G. Mars *keselyűnek* elnevezett negyedik típusába sorolható. A keselyű annyiban hasonlít a sólyomra, amennyiben egyénileg ragadozónak, de a farkashoz állnak közel abban, hogy magányos akcióik mögött laza, de szükség esetén gyorsan aktivizálható és hatékony hálózat létezik. Ez mindennapi körülmények között a keselyűk közötti koordináció végzésére, az új keselyűk betanítására és fegyelmezésére alkalmas, de legalább ilyen fontos funkciója, hogy bajban gyorsítja a veszély észlelését és fokozza a védekezés hatékonyságát. Mivel a hálózat nem jelent csoportszervezetet, ennek

megfelelően nincs is határozott hierarchia a keselyűk között, de van néhány választott előljáró, akik a keselyűközi hálózatot karbantartják. G. Mars kedvenc példái a keselyűségre a biztosítási, az ingatlan- és az autógyűnök.

A taxis keselyűsége

Kezdjük a taxisok *szociodemográfiai* összetételével. Úgy sejtem, hogy a tipikus taxis fiatal, de legfeljebb koraközépkorú férfi, városi lakos és profi gépkocsivezetői szakértelemmel, valamint nagy terepismerettel rendelkezik.

Taxissá lenni nem nehéz. A hivatásos gépkocsivezetői jogosítvány megszerzése gyakorlatilag nem igényel iskoláztatási kiadásokat, hiszen a katonaság alatt vagy munka mellett könnyen megszerezhető. A munkához szükséges tudástöke tehát nem a formális iskolarendszer terméke. Ennek következtében ebben a szakmában a papír nem igazán fontos. Ez egyfelől azt jelenti, hogy felsőfokú képzettséggel is „csak” taxis vagy, illetve ha semmi papírod nincs, akkor is taxizhatsz.³

Ami *társadalmi helyzetüket* illeti, a taxisok aligvállalkozónak vagy kettős státusú bérmunkásnak tekinthetők. Az aligvállalkozó esetében az autótulajdon a vállalkozói lét alapja. Ez azonban nemcsak azért tekintendő aligtökének, mert az autó ma már nem elérhetetlen vágya a magyar átlagháztartásoknak, hanem azért is, mert a taxis autója nem csupán a vállalkozás tőkéje, de egyben a taxisháztartás szállítóeszköze is. Következésképpen a taxizás céljaira vett autó ára csak részben tekinthető vállalkozói beruházásnak. Ez annál is inkább igaz, mert ha a taxis aligvállalkozó fel kell hogy adja a taxizást, az autó értéke nemcsak azért nem veszik el, mert el is adhatja (s hála a magyar használatúot-piaci viszonyoknak, nem is biztos, hogy veszteséggel, de biztosan nem nagy veszteséggel), hanem mert egyszerűen megtartja, mint háztartásának kényelmet, mozgásszabadságot, valamint – nyugati superkocsi esetén – presztízst adó kellékét.

A kettős státusú bérmunkás fogalma arra utal, hogy a taxivállalat alkalmazottja nem csupán (vagy inkább nem elsősorban) fizetésére alapozza jövedelemszerző stratégiáját. Ebben nagy (ha nem döntő) szerepe van a borralónak. E tekintetben viszont az aligvállalkozótól alig eltérő viselkedés jellemzi a taxis bérmunkást, hiszen a borraló

mennyisége ugyanazzal a két (egymással ötvözhető) módszerrel fokozható, mint az aligvállalkozó profitja. Az egyik lehetséges stratégia az önkiszákmányolás. Ez olyan összjövedelem-maximalizáló magatartást fed, amikor a taxis munkaidőt a biológiai maximumig megnyújtja. A másik lehetőség az, hogy a munkaidő (ami az utcán töltött összes idővel – beleértve várakozást standon, az üresjáratot két fuvar között – azonos) alatt megkeresett jövedelmet többletjövedelmet eredményező tevékenységekkel növeli meg a taxis. Ilyen pl. a taxizást kiegészítő valutázás vagy prostituáltközvetítés, illetve az olyan megoldások, mint az utaspárosítás (egy irányba menő utasok összegyűjtése), vagy a hosszú sorban állást elkerülendő (fogy a benzin, nő az összmunkaidőből a holtidő): előreszemtelenkedés.⁴

Míg azonban a fenti két stratégia alkalmazásában az egyes taxisok egymástól függetlenül dönthetnek, addig a taxisok mint a munkaerőpiac homogén csoportja is rendelkeznek jövedelemnövelő képességgel. A taxisok céltudatosan és alaposan „megszervezték” munkaerőpiacukat. Úgy tűnik, hogy egyfelől az erősebb csoportok bizonyos munkatípusokat képesek voltak monopolizálni (repülőter, szállodák, bűtorszállítás stb.),⁵ másfelől létezik egy árkar-tell a taxisok szervezetei között. A kartellképzéshez a keselyűszerű munkaszervezet nagyon is alkalmas, míg a taxis szubkultúrát (lásd később) átfonó személyes kapcsolatrendszerek jó alapot adnak a monopóliumok klánszerű megszervezéséhez, ahol nyilván a fizikai erő számít, de méginkább, hogy melyik csoport hogyan tudja mozgósítani (lojalitás) és mozgatni (CB-rádió) a tagságát.

A fentiek arra utalnak, hogy mivel a taxisok társadalmi (az önálló taxis csak aligvállalkozó, a taximunkás viszont kvázivállalkozó), második gazdasági és munkaerő-piaci stratégiája hasonló, sőt gyakran egymásba kapcsolódó, ezért a taxisok két altípusának társadalmi státusa azonos.⁶

Feltehető, hogy a két csoport összjövedelme sem tér el nagymértékben, hiszen a bérmunkás borralválója és fizetése elérheti az aligvállalkozó profitját. Minden valószínűség szerint mindkét csoport jövedelme meghaladja a hazai bérmunkás-jövedelmek átlagát (különben miért védenék munkaerő-piaci pozíciójukat ilyen mértékben), ugyanakkor egyfelől jelentős költségek terhelik ezt a magas jövedelmet, másfelől igen nagy a havi (sőt a heti) jövedelem ingadozása.⁷

Nagymértékű hasonlóságot találunk akkor is, ha a két taxis csoport *munkavégzésének* jellemzőit vizsgáljuk. A taxismunka nagyfokú területi és időbeli mobilitást jelent, s szinte semmiben nem hasonlít a modern világ két tipikus munkahelyéhez, a gyárhoz és a hivatalhoz. A munkahely maga mozog, nincs nappal vagy éjszaka, csak jó és rossz időszak, minél rosszabb az idő, annál nagyobb a kereset, mikor a többség szabadidejét élvezzi (ünnepeken, este és éjszaka), akkor érdemes leginkább taxizni. Ez persze azt is jelenti, hogy a munkaidő felett a taxis vállalkozónak teljes hatalma van, de még a taxis bérmunkás is olyan rugalmas munkaidőben dolgozik, ami elképzelhetetlen a gyárban vagy a hivatalban dolgozók esetében.

E tekintetben a taxismunka háztartáshoz is hasonlítható,

ahol a munkaidő sosem ér véget, de bármikor megszakítható. Ez a rendszertelenség és állandó mozgás teszi azonban azt is, hogy a családtól is bármikor megpattanhat a taxis. Feleség legyen a talpán, aki ellenőrizni tud egy taxist. Ez a szabadság nagy szerepet játszik abban, hogy a taxisokra egyfajta *macho* szubkultúra jellemző, amit a külvilág romantikus vágyódással honorál (pl. filmek az amerikai truck driverekről, akik egyben a pornóirodalomban is stabil szereplői a történeteknek).⁸

Mindkét taxis csoport munkájára jellemző, hogy személyes szolgáltató tevékenység lévén, szinte folyamatosan idegenekkel való kommunikációt jelent. A taxisnak képesnek kell lennie kapcsolatot teremteni és kezelni, elviselni a sokféle utast, megtalálni a borralvaló maximális mértékét biztosító technikát. Ehhez a külföldivel szolgálatkészek, a tojásfejűvel szakszerűnek, a kismamával és csemetéjével aranyosnak, a fáradt munkással és deviáns (hiszen taxiba ült) nyugdíjossal együttérzőnek, kurvával és stricivel belevalónak kell lennie. Ugyanakkor meg kell tudnia ítélni, hogy mikor lehet a normális borralvaló feletti jövedelem megszerzését megkísérelnie (babrálni a taxiórával, rosszul visszaadni, valutát kérni, mellékes üzleteket ajánlani stb.).

A taxis mindennap belemerül a külvilágba. Nem véletlen, hogy a közvélemény sokat foglalkozik a taxisokkal, és ambivalensen érez irántuk. Vállalkozói és illegális jövedelmeiket irigyli, de vállalkozói mentalitásukat becsüli, és a veszélyeket, amelyeknek emiatt a taxisok kiteszik magukat, elismeri, vezetésük erőszakosságát utálja, de profizmusát értékeli,⁹ amikor utast vernek, elítéli, ám ha segítenek terhes mamát orvoshoz (vagy mint legutóbb MDF-es aktivistát rendőrségre) juttatni, rendőrt, bűnözőt (vagy mint az előző esetben, másik rendőrt) fogni stb., azt nagyra tartja.¹⁰

Nagyon fontos jellemvonása a taxislétnak a taxi veszélyes üzem volta. Ezek a veszélyek nemcsak a közúti forgalom saját természetéből fakadnak, ahol is sok száz kilós fémtárgyak hajlamosak egymással és nagy sebességgel összeütni, hanem a kliens természetéből is. Az éjszakai fuvar magasabb jövedelmieiről a taxisoknak nemcsak egészségükkel és családi életük zavaraival, de életükkel kell fizetniük.

Ami a taxis foglalkozás *munkaszervezetét* illeti, abban megtalálható a keselyűlet valamennyi eleme. A munkavégzés nem csupán individuális, de független tevékenység is. Másrészt: a taxisok nem csupán egymástól elszigetelten végzik munkájukat, de mindegyikük sólyom módjára szabadon dönt arról, hogy mikor és mennyit dolgozik, milyen kiegészítő jövedelemszerző stratégiát folytat, s ezt mennyi kockázatot vállalva teszi, illetve (hiszen keselyű) hogy kivel és milyen erősségű kapcsolatrendszert hoz létre.

A taxisok általában kevéssé vannak ráutalva másokra (javítás stb.), de van egy speciálisan fontos személy a munkájuk során – a CB végén fityegő dispécser. A taxisnak a CB-hálózat a mindennapi megélhetéshez szükséges köldökzsinór, hiszen ezen keresztül kapja az információkat, hogy hol van fuvar. Szükséghelyzetben a CB a taxisok számára nélkülözhetetlen, márpedig ilyen adódik, s nem is ritkán (baleset, tűz, tolvaj, verekedés stb.).

Azonban a CB nem csupán a taxis munkaszervezet idegközpontja, hiszen a taxisok társadalmi kapcsolatrendszere is részben ezen a kommunikációs csatornán keresztül szerveződik: pl. ennek segítségével tudnak egymásnak üzeni, hazaszólni, randit megbeszélni, hiánycikket fellelni, útkadályról tudósítani stb.

Végül a CB e csoport önvédelmi fegyvere is. Emlékezzünk, hány újsághír szólt arról, hogy a taxisok mily készségesen sietnek egymásnak segíteni a bajban.

A taxisok tehát munkájuk sajátosságaiból fakadóan nem lehetnek farkasok. De miért, hogy a taxisok nem sólymok? Ezt a munkaszervezés és -elosztás központi megszervezésének racionalitását szolgáló CB nem magyarázza meg. Hiszen egy diszpécserközpont működhetne hatékonyan anélkül, hogy erre ráépülne a keselyűlétre jellemző „laza” csoportszervezet. A taxis keselyűket összekötő CB csupán technikailag segíti az keselyűcsoport laza hálózatának működését, amely mögött egy szolidarisz szubkultúra áll.

Korábban már elősoroltam a taxismunka, -munkaszervezet és -társadalom azon elemeit, amelyek e szolidaritás kialakulásának kedveznek. Kiemelném ezek közül a folytonos veszélyhelyzet és a legalitás határát súroló kiegészítő-jövedelem-szerzés szerepét a taxisok életében.

Fontos továbbá, hogy a szociodemográfiai és munkaerőpiaci helyzetbeli hasonlóság, illetve a mobil élet- és flexibilis munkamód is olyan szociológiai jellemvonások, amelyek a szakirodalom szerint szolidaris viselkedésre hajlamosítanak.¹¹ A taxisok társadalmában az egymástól elszigetelt munkavégzés és a független kvázivállalkozói lét ellenére nagy szerepe van a keselyűközi szolidaritásnak és hálózatnak. Ez utóbbi mintegy egymásba ötvözi a munkaszervezet technikai, a munkaerőpiac és a második gazdaság érdekérvényesítési, illetve a szubkultúra közösségi-érzelmi elemeit.

A taxisok keserűsége

A taxisok keserűségének oka merőben anyagi természetű. Jó ideje kicsit tönkremenőfélben vannak. Ezt az állapotot nevezem zavarnak, ami nem más, mint a válság¹² „gyenge” változata, olyan „rossz helyzet”, amely tehát nem váratlanul jelentkezik, de hosszú ideig „működik”, ugyanakkor a válságnál kevésbé súlyos, s ezért könnyebben orvosolhatóak negatív hatásai.

Miért tekintem a taxisok eddigi helyzetét csupán csak zavarnak? Mert ha válságnak nevezném, akkor minek fogom nevezni azt, ami ezután rájuk vár? Komolyra fordítva a szót, azért tekintem a taxisok eddig is nehéz és mind nehezebbé váló helyzetét csupán zavarnak, mert kartellszerű áremelésikkel mind ez ideig meg tudtak élni ebből a tevékenységből. Az nem vitás, hogy valószínűleg kevésbé jól élnek ma, mint a nyolcvanas évek elején, de e tekintetben helyzetük nem alakult másként, mint általában a többieké a mai Magyarországon.

Azt, hogy a taxisok helyzete inkább zavar, mint válság, igazolni látszik az a tény is, hogy nem csökken jelentősen a taxisok száma. Ha ugyanis válságban lenne a szakma, akkor feltehető, hogy fogy a taxisok¹³ száma. Részben

mert a legrosszabb helyzetű aligvállalkozók (olyan autóval rendelkezők, amelyek sokat fogyasztanak, illetve melyek karbantartási költsége magas) kilépni kényszerülnének a piacról, részben mert a nagyobb tőkével rendelkező, illetve legvállalkozóbb szellemű aligvállalkozók és bérmunkások is igyekeznének átmenteni tőkéjüket valamely jobban fizető gazdasági szektorba.

Az eszkimók fogyása miatt amúgy is aggódó sok fókát pofánvágásként érte a kormány által nagy hirtelen és hatalmas mértékben megemelt benzinár. Másként, beléjük csapott¹⁴ a kormány.

No persze nem az áremelés ténye volt a váratlan. Bár a kormány mindent megtett, hogy így legyen, a magyar közönség olyan jólfejlett kapcsolatrendszerrel és érzékelőkével rendelkezik, hogy a kormány váltig tagadása ellenére (vagy éppen ezért?) mindenki számított a benzinár emelésére.¹⁵ Önmagában egy benzináremelés nem is okozott volna válságot, csupán csak egy újabb baj lett volna, amely fokozta volna a zavart. Az áremelés mértéke volt a sok. Ugyanis ekkora áremelést a taxisok már nem tudtak volna semmi módon az utasokra, a szállítató vállalatokra, de tán még a külföldiekre és az éjszakai élet szereplőire sem áthárítani egy általános tarifaemeléssel.

A taxisok rétege az a vállalkozó-, illetve munkáscsoport, akiket a benzináremelés nemcsak és nem is elsősorban fogyasztóként, hanem főleg termelőként sújtott.¹⁶ Másként, az átlagpolgárnál sokkalta rosszabb jövővel fenyegette őket a benzináremelés, hiszen számukra ez nemcsak azt jelentette, hogy mindennek duplájára megy fel az ára, hanem azt is, hogy sokan elvesztik kenyérkereső munkájukat.¹⁷

A keselyű védekezések

A benzinár okozta csapást tehát a taxisok nem tudták volna a korábbi módon, kartelltámogatott áremeléssel kivédeni. Ebből azonban nem következik, hogy lázadniuk kellett volna.

Hiszen

- csendben tönkre is mehettek volna, ahogyan azt a közgazdaságtan tankönyveinek piaci alkalmazkodás fejezetei alapján elvárta volna tőlük a kormány, de
- egymásnak is eshettek volna (kartell felmondva, monopóliumok megtámadva), hogy a csökkenő méretű tortát újraszélelve egy kisebbség kivívja az új piac felett a hatalmat,
- képviselőik útján kérhettek volna segedelemet vagy haladékat a kormányzattól, rejtett alkuk segítségével megpróbálhatták volna csökkenteni a csapás mértékét,
- s végül sztrájkolhattak volna.

Hogy ezek egyike sem következett be, az a taxisok eddigi megismert jellemvonásaival magyarázható.

Csapás elleni védekezésésként a csendes tönkremenés és a munkaerőpiac újrafelosztása nem járható út. Ezek a megoldások amúgy is inkább a sólymokra és a farkasokra jellemzők, akiket nem gátol a harcban a keselyű-szolidaritás elve és hálózata. S ami legalább ilyen lényeges, mivel egyidejűleg sokakat ért a csapás, sem arra nem volt idő,

hogy felbomoljon a szolidaritás, sem arra, hogy a munkaerő-piaci felosztás folyamata végbemenjen.

A háttérben zajló különalku is időigényes folyamat, tehát nem alkalmas csapás elhárítására. De ezen alternatíva választása ellen határozott az is, hogy a taxisok nem bízhattak nagyon a kormány alkukészségében és -képességében¹⁸. Hiszen már korábban jelezték a taxisok, hogy nem tetszik nekik, amire kormány készül, de figyelmeztető felvonulásait, petícióikat a kormány semmibe vette. Még a lázadás másnapján, pénteken sem volt hajlandó a kormány a taxisokkal tárgyalni. (*Népszabadság*, 1990. okt. 26.)

Végül fontos szempont lehetett az alkudozós stratégia választása ellen az is, hogy a taxisok „vezérszerve” sem volt az ilyen típusú tárgyalásokra alkalmas.¹⁹

A sztrájk ellen szólt, hogy egyfelől ennek hatása sokkal kevésbé sokkolta volna a társadalmat, s ezen keresztül a kormányt, hiszen taxiba nem sokan és nem gyakran ülünk. Másfelől a taxisoknak nem volt olyan szervezeti bázisuk, amely egy elhúzódozó akció sikerét biztosítani tudta volna (pénzaiap a kieső bérek kompenzálására, a média érdeklődésének ébren tartására alkalmas stáb, a hosszú távú koordinációra képes vezetőgárda²⁰ stb.).

A lázadás választásának döntő oka a taxistársadalom macho volta és keselyűsége volt. Hiszen minden keselyű a tétéért harcol, mivel egyszintenciája múlik a csapás elhárításán. E harchoz ez a közös indíték adja minden egyes keselyűnek azt a lökést, amely egy lázadásban való részvétel elengedhetetlen feltétele. De a magánelkeresedettségéből még nem lesz lázadás. Ennek további szükséges feltétele, hogy ezek az érzelmek összegződjenek és hatékony akcióban testesüljenek meg. Ehhez azonban szolidaritás és szervezet kell. E két tényező egy idejű meglétét biztosítja a keselyűközi hálózat. Ily módon a keselyűk egyidejűleg felismert, mindegyikük által tudott elégedetlensége kölcsönösen megerősítést kap a többiekétől, illetve a megszületett terv idővesztés- és torzulásmentesen végigszalad a hálózaton. Ezt biztosítja a CB technikai oldalról, a szolidaritásérzet pszichológiai oldalról, a korábbi veszélyek során, a második gazdaságban megszerzett szervezőképesség-tőke és a meglévő kapcsolati hálózat²¹ társadalmi oldalról.

A gyorsaság és egyértelműség, amit a CB biztosít, különösen fontos akkor, amikor területileg eltérő helyeken egyidejűleg végrehajtandó akcióról van szó. A szolidaritásérzet sem csupán ahhoz kell, hogy a CB-t bekapcsolja a taxis és a taxis, hanem hogy higgyen abban, hogy a többiek is azt érzik amit ő, hogy azt fogják cselekedni, amit ő is hall a CB-ben, tehát hogy megerősítés nélkül képes legyen cselekedni.

Hogy éppen ilyen módon zajlott le a lázadás, azt valószínűleg elősegítette a lázadás „elitgárdájának”, a taxisoknak mozgékonyasága, nagy helyismerete és szervezettsége.²² Készségük ilyen városbénításra már korábban éledezett (volt felvonulásuk pár héttel korábban), és felkészültségüket bizonyítja az is, hogy a várható csapástól félvén már korábban fenyegetőztek a hidak lezárásával.²³

Nyilván, hogy a taxisok nem vágtak volna akciójukba bele, ha nem hittek volna a sikerben (bár az elkeseredettség

magas foka, különösen, ha azt felkorbácsolja egy-két csapástárs bátorítása, csökkenteni képes e feltétel szükségességét). Ezt nem magyarázza meg macho karakterük sem. Közrejátszhatott ebbe, hogy bár akciójuk célja hangsúlyozottan nem politikai volt,²⁴ mégis úgy érezhették, hogy a többiekért is, az egész lakosságért indulnak harcba. Ami annyiban igaz is, hogy mint fogyasztókat a begyűrűző infláció őket is érintette volna.

Mégis az a beállítás, hogy a taxisok elsősorban a lakosságért harcoltak, hamis tudat,²⁵ ami ugyanakkor nagyon jól jöhetett az akció során, mind saját maguk számára leplezni, hogy a lázadás fő oka mégis csak gazdasági pozícióik védelme volt, mind a lakossággal (sőt a rendőrséggel, akik szintén lakosság is) való szövetségben.

A lázadás elején a taxisok határozottan csak saját és csupán gazdasági érdekeikről szóltak. Olyannyira, hogy nem is az össznépi érdekeket képviselő benzinár-visszavonást követelték a kormánytól, hanem önmaguknak a kompenzációt: „A másik fél (a taxisok – S.E.) képviselői viszont közölték: amíg nem kapnak ígéretet arra, hogy legkésőbb hétfő délután... (ig) tisztázzák, hogy ezt a drasztikus áremelést kiknek, hogyan és milyen mértékben kompenzálja a kormány, addig... nem tudják garantálni azt, hogy kollégáikat, szimpatizánsaikat le tudják beszélni az akció folytatásáról... Ne vonja vissza tehát a kormány az áremelésről hozott döntést. De záros határidőn belül... koncessziókkal s más támogatási módozatokkal könnyítse a személy- és teherfuvarozó vállalkozók, és általában minden érintett helyzetét.” (*Népszabadság*, 1990. okt. 26.)

Az össznépi érdekekért való hősi kiállás jól illeszkedik a taxisok élcsapat-image-ába is. Ez más, mint a már megismert macho kultúra. Lényege, hogy a taxisok a magyar társadalom legaktívabb, összetartó és vállalkozó szellemű tagjai. Ez történetileg igaz, hiszen a taxis volt a nyolcvanas évek erősödő városi második gazdaságának első olyan csoportja, amely a magánvállalkozást legitim módon és (ön)szervezetten üzhette. Másfelől, a taxisok a lakosságot csapás idején önként szolgálták máskor is (hóakadály), miként „a romániai forradalom idején elsőként a személy- és áruszállítók mozdultak meg...” (*Népszabadság*, 1990. nov. 12.).

Ez az élcsapat-tudat került veszélybe, amikor a lakosság a taxisok lázadásához az idő múlásával egyre ellenségesebben kezdett viszonyulni²⁶. Márpedig a tárgyalások nem látszótlak hamar befejeződni. Ezért a taxisoknak az önvédelem okán is változtatni kellett lázadásuk indoklásában, hiszen ha úgy bukik el a lázadás, hogy az csupán a taxisok saját érdekeiért folyt, akkor a nép nem fog bukott hősként tekinteni rájuk.

De az élcsapat-image önmagában is elég erős lehetett ahhoz, hogy előtérbe kerüljön a nép érdekeinek képviselete mint a lázadás utólagosan elsődlegessé vált mozgatórugója. S ezt támogatta az is, hogy politikai pártok és a szakszervezetek is készen álltak erre az átértelmezésre.

A keselyű győz

Nem lehet kétséges, a taxisok győztek. Összefoglalás helyett tekintsük át, mit nyertek a lázadással.

Nyertek bocsánatot. A lázadást sikerrel véghezvivőnek megbocsátott a vesztes fél. Tette azért, mert a keselyűről kiderült, nem tudta, mit cselekszik, nem volt tisztában tette súlyával, nem sejtette, hogy amit tesz, megzavarja a társadalom nyugalomát. S a csacska keselyűcske is kész a békés együttélésre. A „közlekedési blokádban részt vevők bizalmát élvező operatív bizottság” kommunikációjában mindenkinek mindent köszön. S ami a jövőt illeti: „Érdekeink további egyeztetésére kizárólag törvényes, alkotmányos keretek között látunk lehetőséget. Ennek érdekében a már meglévő és az ezután létrejövő szakmai érdekvédelmi, érdekképviseleti fórumainkat tartjuk hitelesnek. Szeretnénk elkerülni minden további polemizálást és kölcsönös vádaskodást, vitát. E nyilatkozatunkkal azt szeretnénk elérni, hogy a megállapodást követő, még feszült és további gazdasági nehézségeket ígérő napokban, hetekben hozzájáruljunk a társadalmi közmegegyezéshez.” (*Népszabadság*, 1990. okt. 31.) Tehát, bocs, bocs, ezután már jó lesznek!

Nyertek időt. Mivel a benzinár azért csak nőtt, s ez az árnövekedés is tovagyrúzik a többi ár felé, feltehető, hogy az utasok száma is tovább fog csökkenni. A csapást tehát elhárították ugyan a taxisok, de helyzetük ettől nem lett jobb. De a mai világban az sem semmi, ha a romlás növekedésének üteme csökken. Már csak azért sem, mert ezzel időt nyerhet az ember, hogy megoldást keressen a jövő fenyegetései ellen.

Nyertek alacsonyabb benzinárat. Rövid távon ez lehetővé tette számukra, hogy megőrizzék eddigi profitszintjüket. Sőt! A HVG nov. 17-i híradása szerint novemberben a taxivállalatok nemcsak felemelték vagy felemelik a taxidíjat, de a kilométerdíj a City Taxi és a Gábiel Taxi esetében 14 Ft-ról 20 Ft-ra nőhet, ami kb 43%-os áremelés, tehát magasabb, mint a benzináremelés mértéke, és jóval magasabb, mint a Fótaxi szakemberei által számított 13-15%, ami éppen ellensúlyozná a benzináremelés okozta többletköltségeket²⁷.

Nyertek szervezetséget. A lázadás bizonyította a munkásmozgalom régi igazát, hogy egységben az erő. No persze nem arra az őssznépi vagy nemzetközi méretű tömeges összeforrásra gondolok, amit a klasszikus osztályelmélet állított, s ami csak a tankönyvekben létezett,²⁸ de kisebb egységek kezében a szervezetség nagy erőt jelent. Egy szervezet többféleképpen is lehet erős. Éppen a taxisok társadalmának elemzése bizonyítja, hogy a lazaság nem feltétlenül a gyenge szervezet jele. Nyilván a taxisok

is megtartják a szerveződési formát, amelyről bebizonyosodott, hogy „helyzetben” nagyon hasznos. Ugyanakkor vannak feladatok, amelyeket jobb a bürokratikusabb, de stabilabb és a szakértői munkát jobban koncentrálni képes szervezetekkel ellátni.

Ezzel magyarázom, hogy miért alakult meg szinte közvetlenül a lázadás sikeres befejezése után a Taxisok Budapesti Kamarája. A kamarai szervezet nyilván alkalmasabb a kormányzattal és más hatalmi szervekkel szembeni érdekképviseletre, mint a keselyűközi hálózat. Azonban nem csupán „külpolitizálás” lesz a taxisok kamarájának feladata. A 27 sz. lábjegyzetben már látható, hogy a kamara máris szerepet vállalt az árkartell szervezésében, mintegy formális szervezeti megoldással felváltva az eddig informálisan folytatott gyakorlatot.

A kamarának azonban olyan feladatai is lesznek, amelyeket a keselyűközi hálózat nem képes hatékonyan ellátni: „Belső szabályzatot fognak kialakítani, amely szigorú feltételekhez köti majd, ki és hogyan kaphat személyfuvarozásra jogosító engedélyt... kidolgozza és be is tartatja a taxiszakma törvénykönyvét, az etikai kódexet. Etikai bizottsága ennek alapján bírálhatja majd el az utasok panaszait, és súlyosabb esetben dönthet a taxisengedély visszavonásáról is.” (*Népszabadság* 1990. nov. 10.)

A cél tehát: szabályozni az eszkimók számát, és biztosítani, hogy csak érdemes eszkimónak lehessen szigonya. Ezt a folyamatot munkaerő-piaci záródásnak lehet felfogni, amit egy céhes jellegű korlát építésével érnek el a „belül” lévők.²⁹ Az ily módon kialakuló munkaerő-piaci szegmens a legjobb forma a magas profit megőrzésére, (vö. ügyvédek, orvosok az USA-ban, városi kézművesség a középkorban stb...)³⁰

Nyertek megerősödött csoport-, élcsapatot és keselyűközi hálózatot. A munkaerő-piaci bezáródást elősegítő „szervezetesedés” nem teszi feleslegessé sem a taxisok „mi-tudatát”, sem az élcsapatérzetet, sem a keselyűközi hálózatot. Ellenkezőleg, mindezek nagyon is kellene a kamara munkájának irányításához-ellenőrzéséhez. A győzelem önmaga is, de legalább annyira az ezt követő kormányzati megbocsátás, a közvéleményben való megdicsőülés és a szervezeti megerősödés jogosan növelhet a taxisok önértékelését (machóság, szolidaritás³¹, népképviseleti kiválóság) s a keselyűközi hálózat iránti elkötelezettségét.

J E G Y Z E T E K

1. Tudom, hogy a lázadásban nem csupán taxisok, hanem személy- és teherszállító magán-, szövetkezeti és állami fuvarozók is részt vettek. Eredetileg e kör egészére a „taxisszertiek” fogalmát gondoltam alkalmazni, de barátaim egyike úgy vélte, hogy e szó nem csupán nyelvtörő, de rosszízű is.

A taxisok elemzése e foglalkozások városi, a taxisok esetében túlnyomórészt budapesti részére korlátozódik, ami nem jelent nagy torzítást, hiszen egy 1987-es adat szerint a taxisok kétharmada budapesten dolgozott [Nemes-Ruttikay (1989): *A második gazdaság földrajza*. OT Tervgazdasági Intézet. Budapest].

2. E laza eufemizmust, ugyanis a szerző a különféle csalások, lopások, átverések, visszaélések, sikkasztások és jogtalan előny-szerzések szocioantropológiai leírására tesz kísérletet [Mars, G.

(1983) *Cheats at Work*. Allen and Unwin Pr. London], az elemzés közgazdasági általánosíthatósága érdekében, s nem szeméremből követtem el.

3. Nem állítom természetesen, hogy a taxisok között semmilyen különbséget nem okoz a formális képzettség eltérő szintje vagy típusa. Felteszem, hogy a felsőfokú végzettséghez más habitus társul, mint a kvázianalfabétasághoz. Nyilván az a taxis, aki meg tudja szerelni saját kocsiját, jobb helyzetben van, mint aki erre nem képes. Mások a kapcsolatrendszerei és a kiegészítőjövedelem-szerző esélyei annak, aki a magas iskolázottságú (és beosztású, jövedelmű) vevőkkel áll kapcsolatban, mint aki ezektől el van vágva.

4. A taxis háztartásának kiadásait is csökkentheti a munkavégzés és a háztartási szállítások (pl. bevásárlás, gyermekszállítás) egybe-szervezésével.

5. A repülőtéri és szállodai taximonopólium(ok)ról lásd Laki Mihály rémélmény-beszámolóját (HVG 1990. nov. 17.).
6. A taxisok egybemosódó vállalkozó-bérmunkás jellege is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az érdekegyeztető tárgyalásokon a munkavállalók és a munkaadók képviselői egyaránt képviselhetek egy darabkát belőlük.
7. Az állami bérabszolga szempontjából irritáló a „havi húszas”, amit a taxisokat cikizők oly sokat emlegettek, s ami valószínűleg nem jár messze az igazságtól. Am a bérabszolga nem ismeri fel (vagy el) azt, hogy ezt a magas jövedelmet költségek terhelik, illetve hogy ennek megszerzése se nem biztos.
8. Az sem véletlen, hogy mikor 1990-ben Kanadában be akartak vezetni egy kerekre szerelhető műszert, amely egy központnak mindig jelezte, hogy merre jár a taxis, a hazaihoz hasonló balhét tört ki az érintettek között, s egyikük éppen abban látta ennek nagy veszélyét, hogy így az asszony megtudhatja a főnökségtől, hogy merre kujtorgott az apjuk.
9. Jómagam is gyakran átélem ezt a kettősséget. Ha taxiban ülök, élvezem, ha a taxis tövig nyomja a gázpedált, elismerően csettintek a szemtelen előzések sikerét élvezvén, s ha nem is kedvelem, de érdeklődéssel vállalkozok a taxissal, mikor a hosszú sorok elejére piszkoskodik. Ugyanezektől a taxispraktikáktól bedülök autóm-ban ülve. S ezen nem segít, hogy tudván tudom, a taxis ezen akcióit nem eredendő gonoszsága miatt teszi, hanem mert ezek nélkül lényegesen kevesebbet keresne, hiszen megnőne üzemanyag-fogyasztása, kevesebb fuvarja lenne. Talán a napi sok-sok óras vezetés stressze és unalma is jobban kínozná őket, ha nem szórakozhatnának egy hangyányit.
10. Történt, hogy egy apa (jómagam) óvodás kisleányát terelgette, s a gyermek okítása végett eképpen szólott. Lányom, játsszuk azt, hogy nem ismerjük egymást, lássuk, hogyan viselkedsz s közlekedsz a nagy, idegen városban. Az apa egy sarok mögé búj. Csak várt, csak várt, aztán már visszaindult, majd futott, kereste erre meg arra, de nem találta. S ekkor az apa taxiba szállt, s a taxis a CB-rádióján a körzetre általános keresést kért. Majd beszólt a központba, vajha nem jelentette-e valamely társa, hogy siro kislányt lát a tágabb körzetben.
11. Az azonos társadalmi helyzet ugyanúgy kedvez a kölcsönösségnek és egyensúlyon alapuló szolidaritásnak [Sik E. (1988) *Az „örök” kaláka*. Gondolat, Budapest], mint a veszély. Ennek iskolapéldáját adja egy amerikai szerző, amikor az éjszaka élők társadalmát, mint a modern világ frontier közösségét jellemzi.
- Közelebb esik elemzésemhez az illegális gazdaság társadalmát elemző tanulmányok köre, amelyek a gazdaság s szegmensét személyes kapcsolatok által sűrűn behálózott szubkulturaként írják le. S ez érvényes a chilei nagytökésekre, az olasz vagy a szovjet maffiára, a kolumbiai kábítószer-milliomosokra csakúgy, mint a dél-amerikai parasztoakra, az afrikai bádóvárosok marginális gazdaságára, a magyar házépítőkre vagy az amerikai nagyvárosok szegényeire.
- Még közelebb van az általam elemzett réteghez a kisvállalkozók, piaci „kiszegisztenciák” sajátos gazdasága, amelynek elemzése során újra meg újra felfedezik a társadalom kutatói a hálózatok meghatározó szerepét a kölcsönösülésben, a munkaerő-állományban, a piaci értékesítésben, a védelemben stb. S ez egyaránt igaz a koreai származású amerikai kiskereskedőkre, az indonéz bazar kistulajdonosaira, az egyiptomi utcai árusokra, a perui használt papír felvásárlóira, a mexikói kisgyárosokra.
12. „A válság fogalmát már a régi görögök is ismerték. Eredendően orvosi műszó volt, és a betegségnek azt a fázisát jelölte, amikor eldőlt: a beteg él-e, hal-e. Számomra úgy tűnik, manapság a válságfogalom megszűnt semlegesnek lenni. Akik válságot emlegetnek, a dolgok rosszra fordulásának nagyobb esélyt adnak, mint a javulásnak, de legalábbis ez utóbbi bekövetkeztét csak a nagyon távoli jövőben tudják elképzelni.
- A válság nem váratlan, és tipikusan nem is ér hamar véget, illetve nem lehet tudni, hogy mikor ér véget, de „belülről” általában maradó állapotnak tűnik. Hasonlóan a csapáshoz, a válság negatív hatása is súlyos és hosszú ideig érzékelhető.” [Sik E.: (1991) *Csapás és baj, válság és zavar*. Kézirat. Budapest]
13. Mint F. Gy. írja a *Népszabadság*ban: „Miközben Bécsben alig 3500 taxis teljesít szolgálatot... Budapesten 16 000-et tartanak

- nyilván, s számukat tovább szaporítja az agglomerációból rendszeresen beránduló 4000 taxis.” (1990. nov. 9.)
14. „A csapás váratlan, de nem túl hosszú ideig tartó esemény, amely tömegek számára és olyan súlyos hatásokkal jár, hogy a csapás eredményeképpen a társadalom, a gazdaság a csapás után más lesz, mint előtte volt” [Sik E. (1991) *Csapás...*].
15. Ágh szerintem helytálló elemzése szerint még az áremelés időpontja is előre kiszámítható volt: „A válság időpontja is megjósolható volt, hiszen a kormánypártok a helyhatósági választások megnyerésére... készülve gondosan elkerültek minden életszínvonal-rontó intézkedést... De október második felében már be kellett nyújtaniuk a számlát, mégpedig halmozottan...” (Ágh A.: *Vihar után, viharok előtt*. *Népszabadság* 1990. nov. 2.)
16. A termelői mivoltukban közvetetten veszélyeztetettek (Volánbuszosok, Hungarocamionosok, szállításban dolgozók, mezőgazdasági fuvarozók stb.), tehát akik úgy vélhették, hogy a magas benzinár miatt sokan közülük előbb-utóbb állásukat veszthetik, a taxisok tartalékukat alkották. Lévéen a taxisoknál kevésbé szervezettek, heterogénebbek, illetve munkahelyük elvesztésében is csak közvetetten fenyegetettek, e csoportok lassabban és nem is egységesen reagáltak. A tanulmányban használt fogalmakat használva e „taxisfélek” nem keselyűk, hanem sólymok és szamarak keveréke, akik éppen ezért csak követni tudták a keselyűk akcióját.
17. A benzinár okozta keserűséget nem kis mértékben fokozhatta az is, hogy 1991-től várható a gépkocsialkatrészek árának ugrásszerű (500-600%-os?) növekedése, ami szintén e réteg megélhetését rontja elsősorban.
18. „Most engedünk húsz százalékot, két hét múlva még rátesznek negyvenet. Nem hiányzik ez nekünk. Nem mozdulok innen ezzel a húsztonnás kocsiival. A lakosság mellettünk van... minden forradalom azért bukott el, mert akiknél az erő volt, nem tartottak ki. Beérték ígéretükkel, garanciák nélkül feladták pozícióikat. Ne tegyük!” (Kovács Gy. A.: *Győzött a józan ész? Népszabadság* 1990. okt. 29.)
19. E tétel igaza mellett szól az, hogy a későbbiek során a taxis vezérkar át is adta a terepet a profi szakszervezetieknek és a munkavállalóknak.
20. A vasárnap éjjel készített Margit híd körüli helyzetkép arra utal, hogy CB-s technika ide, szolidáris szubkultúra oda, társadalmi és munkaerő-piaci homogenitás amoda, a második napon már gondot okozott a taxisok viselkedésének koordinálása, illetve a körjűk szerveződé rokonszervezők ellenőrzése. (Kovács Gy. A.: *Győzött a józan ész? Népszabadság* 1990. okt. 29.) A helyzet feletti kontroll elvesztése miatti bizonytalanság már a második napon fenyegette a tárgyalásokat, s vélhetően az idő múlásával ez a fenyegetés is gyorsan nőtt volna. Íme néhány egymással is összekapcsolódó erőt a lázadók fáradtsága, szaporodnak a konfliktusok „rég” és „új” lázadók, taxis és nem taxis lázadó, stábeli és a barikádon harcoló között, a növekvő lakossági nyomás agresszív magatartást kényszerít ki, a kormány ajánlatai egymással vitázó csoportokra szabdalják szét a kezdetben közös érdekekkel rendelkezőket...
21. Ez jelenti a taxisok egymás közötti személyes és a formális szervezeti (diszpécser-, szakszervezet) hálózatát egyaránt.
22. Az akció sikeréhez hozzájárult Budapest sajátos folyóparti fekvése, de a történet szép példázat arról is, hogy milyen sérülékeny egy mai társadalom. Elég pár ponton az ereket lezárni, s a trombózis egy nap alatt elzárja a mindennapi lét biztosításához szükséges kommunikációs csatornákat. Előbb a főútvonalak, majd a repülőtér, később a túlterhelt telefonhálózat mond csütörtököt.
23. Több példa van arra, hogy a taxisoknak (fuvarosoknak) minden modern társadalomban van erejük ahhoz, hogy érdekeiket lázadással érvényesítsék. Lásd az Allende-kormányt megbuktató fuvarosok, a magyarok Ausztriába vándorlását gátló burgerlandi parasztok, a környezeti ártalmaktól féltő osztrákok, a vám pakázásait sokalló kamionosok, a különadó bevezetése ellen tiltakozó New York-i taxisok esetét.
24. Ez egyértelműen megfogalmazódik „a közlekedési blokádban részt vevők bizalmát élvező operatív bizottság” MTI-nek adott „hivatalos” nyilatkozatában: „Törekvéseink szakmaiak voltak, azok is maradnak, mentesek minden politikától.” (*Népszabadság* 1990. okt. 31.)

25. Ennek nem mond ellent a blokáddal kapcsolatos közvélemény-kutatások eredménye, amely arról tanúskodik, hogy a lakosság úgy érezte, a taxisok érték (is) cselekedtek. Egyfelől, mert ezek a felvételek a már sikeresnek bizonyult akció utáni közvéleményt mutatják be, amikor már könnyebb örülni a taxisok sikerének, mint addig, amíg nem volt ellátás, illetve amíg félni lehetett az ország hosszú távú megbénulásától. Másfelől mert az utólagos közvélemény nem hathatott a taxisok lázadáshoz vezető indítékaira, hiszen ez a közvélemény a blokádnak eredményére, s nem okára vonatkozik. Végül, a kérdés önmaga is hajlamosít a sikeres mellé való „lecsatlakozásra” (vö. szavazói magatartás változásai a legutolsó választások után).

26. Egy közvélemény-kutatás adatai szerint a tiltakozó megmozdulás első eseményét, a taxik megjelenését a Kossuth téren a túlnyomó többség (80%) helyeselte, ugyanakkor az országos blokádnak megszervezése már kevesebbek (55%) tetszésével találkozott.” (Bíró L.–Karájánisz M.: „Tisztító vihar...” *Népszabadság* 1990. nov. 3.)

Egy helyszíni helyzetjelentés e folyamatot így jellemzi: „Az utca népe ekkor (péntek délelőtt – S. E.) még zömmel a taxisokat támogatta. Egyesek „jó balhét” láttak benne... A kezdeti lelkes hangulatot csak fokozta, hogy a blokádon nem jutottak át a jugoszláv bevásárlóturisták... A közhangulat szombaton kezdett megfordulni, amikor a taxisok „megtisztították”, majd ismét elbarikádozták a belváros útjait. Egyre kevesebben vették tudomásul zokszó nélkül, hogy számukra vadidegen emberek pecsétes papírokat követelnek tőlük, vagy ilyen hiányában virágcsokrot ahhoz, hogy megnyissák előttük a torlaszt.” [Havasi J. (1990): *Útját a taxióra*. HVG nov. 3.]

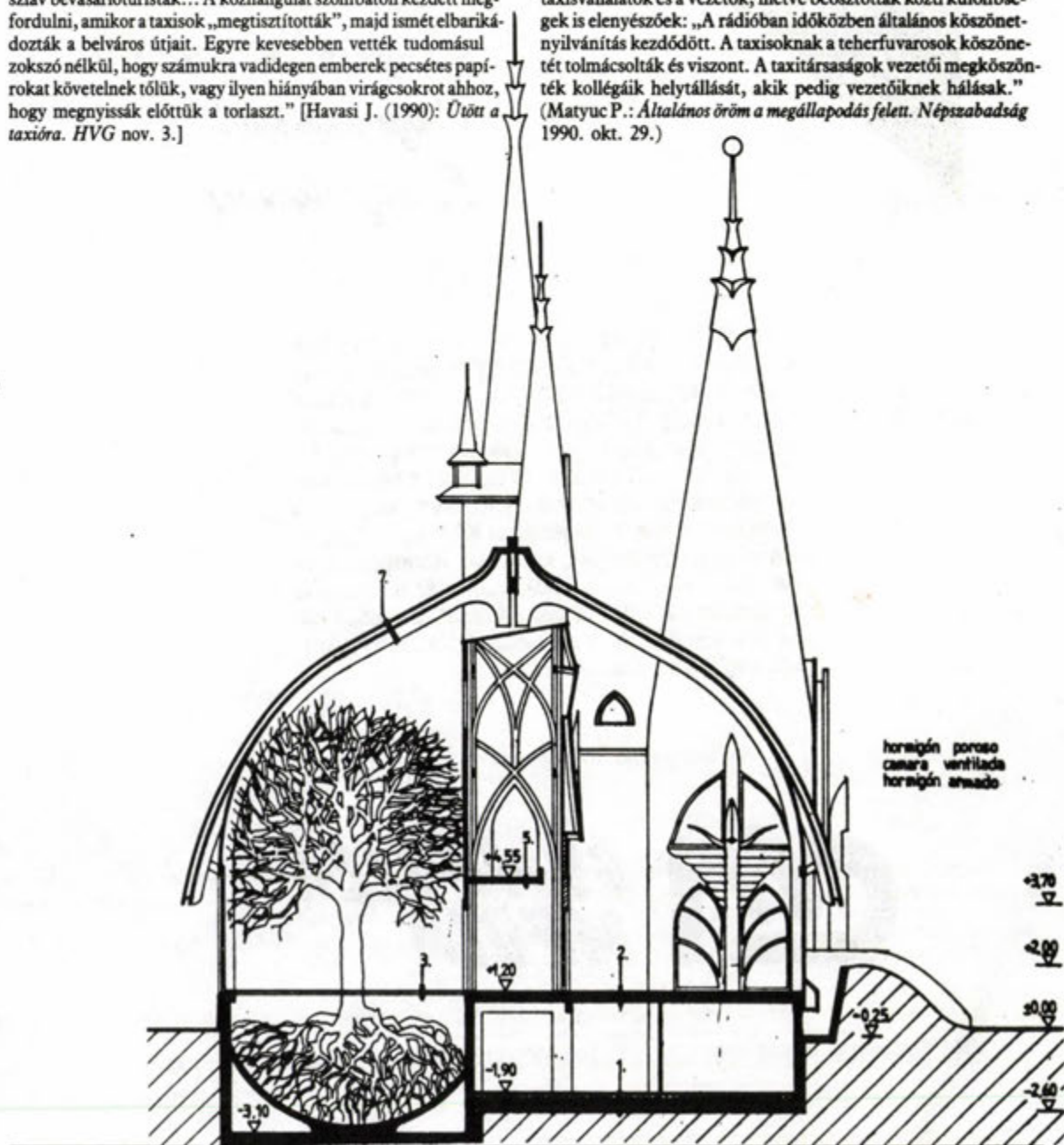
27. Am ez a tarifa is jóval alatta marad annak, ami a „magánfuvarozók átlagos megélhetését” (sic!) biztosítani képes. Ez ugyanis 25 Ft/kilométer lenne a Taxisok Budapesti Kamarájának szakértői szerint (*Népszabadság* 1990. nov. 10.).

28. Hasonló megfontolás miatt nem tartom szerencsésnek a taxisok megmozdulását a posztindusztriális munkásosztály magára ébredése jelének tekinteni (Tamás Pál írása az *ÉS*-ben), vagy a tulajdonosi polgárságnak a hatalom felé botorkálásban tett „első megrázó erejű” akciójaként értelmezni (Kolosi Tamás szövege a *HVG*-ben).

29. A Kamara hangsúlyozottan nemcsak a taxistársaságokat, hanem „a szervezeten, úgynevezett »mezítlábas« taxisokat is képviselni kívánja” (*Népszabadság* 1990. nov. 10.). Ez a viselkedés jól magyarázható a teljes taxistársadalmat egységesen magába foglaló szubkultúráról és munkaerő-piaci szegmensről adott elemzéssel a tanulmány első részében. Tehát aki „ma” taxis, az a „mi kutyánk kölyke”, bárhol is dolgozik.

30. Hogy ettől várható-e a taxisszakma „megtisztulása”, ami a munkaerő-piaci korlát kiépítésének ideológiája, az legalábbis kétséges (vö. az orvosok etikai bizottsága működésének hatékonyságát).

31. Ebben az elfokozott „mi-tudat” állapotban nem csupán az aligvállalkozók és a kettős státusú bér munkások egyek, de a taxisvállalatok és a vezetők, illetve beosztottak közti különbség is elenyésző: „A rádióban időközben általános köszönetnyilvánítás kezdődött. A taxisoknak a teherfuvarosok köszönetét tolmácsolták és viszont. A taxistársaságok vezetői megköszönték kollégáik helyállását, akik pedig vezetőiknek hálásak.” (Matyuc P.: *Általános öröm a megállapodás felett*. *Népszabadság* 1990. okt. 29.)

XyWrite

*Gyors
Magyar nyelvű
környezetben működik
Programozható
És még olcsó is!*

Az XyWrite szövegszerkesztő a terjedelmes szövegeket író, sok témával dolgozó embernek készült. Az egyszerű levélírástól speciális feladatok megoldásáig (például tudományos dolgozatok, forgatókönyvek), sokféle igényhez alkalmazkodik. Ideálisan alkalmazható az elektronikus kiadványszerkesztésben, mert nincs olyan fényszedő rendszer, amely ne fogadna el XyWrite szöveget. Parancsai egyszerűek, logikusak, könnyen használhatók. Egy óra tanulás után már a kezdő is dolgozhat az XyWrite programmal. Egyetlen billentyű lenyomásával a felhasználóbarát help üzenet segíti a munka folytatását.

A programot forgalmazza:

 **COMPUTER
MEDIA**

1011 Budapest, Iskola utca 8.

Telefon: 115-3061

Telefax: 115-5087

Nézetek háborúról és békéről

THOMAS SOWELL

Régóta léteznek a háborúnak két, egymástól gyökeresen eltérő szemlélete. Az eltérés az ember természetéről alkotott elképzelések különbözőségéből fakad. Más kérdéseket vetnek fel és másként is válaszolnak azok, akiknek elképzeléseiben az ember racionális gondolkodásra való képessége és erkölcsi érzéke csak igen korlátozott mértékben kap szerepet, és megint másképp azok, akiknek világlátása nem egy effajta leszűkítő emberképre épül. Mikor az embert egymással ellentétes módon szemlélő táborokhoz tartozók megkísérlik, hogy olyan rendszabályokat írjanak elő, amelyek a háború veszélyét mérséklék, az egyik tábor javaslatai gyakran homlokegyenest ellenkeznek a másikéval. Mivel ez a helyzet évszázadok óta fennáll, egyáltalán nem meglepő az sem, hogy a nyugati demokráciák tervei a háború elkerülésére szintén ütköztek egymással a második világháborút közvetlenül megelőző időszakban. A meglepő inkább az a tény, hogy még azután is, hogy az egyik szemlélet előtérbe kerülése a történelem legnagyobb vérontásához vezetett, mindkettő megőrizte politikai életképességét.

Az atomkor iszonytató lehetőségei különösen fontossá teszik annak tisztázását, milyen elméleti következtetésre vezetnek az említett ellentétes nézetek, és hogy e következtetések mennyiben igazolódtak be a gyakorlatban. Ehhez először is a háború megelőzésére vonatkozó általános tételeket kell szemügyre vennünk, ezután következhet annak vizsgálata, hogyan alkalmazták ezeket az elképzeléseket a politikában a második világháború előestéjén.

Ember és háború

Az ember természetéről alkotott leszűkítő elképzelés az olyan negatív jelenségeket, mint a bűnözés, az elnyomás és a háború általánosan az emberi gyarlóság, konkrétan pedig az egocentrikusság többé-kevésbé természetes következményének tekinti. Ily módon szemlélve nem szorul különösebb magyarázatra egyesek gyarapodása mások rovására. Magyarázatot inkább az igényel, hogyan és mitől vannak mégis szabad, törvénytisztelő, virágzó és békés időszakok. Amikor Hobbes az ember természetes állapotát mindenki mindenki ellen vívott harcaként írta le, olyan

tradíciót összegzett, amelyhez kapcsolódó jogi, gazdasági, erkölcsi és politikai nézetek koherens emberképet tükröznek. Ez a kép az azóta eltelt évszázadok alatt is megőrizte életképességét. Néhány név azok közül, akik ezt a felfogást képviselték: Edmund Burke, Adam Smith, Oliver Wendell Holmes bíró és Milton Friedman. Ugyanilyen régi és legalább ennyire életképesnek bizonyult az ellenkező megközelítés – amely szerint a háború, a szegénység és az elnyomás magyarázata és okai sokkal inkább keresendők az intézményekben, mint az emberi természetben. Ezt a 18. századi felvilágosodás korszakában sok gondolkodó által osztott nézetet foglalta rendszerbe William Godwin 1793-ban megjelentetett szenvedélyes hangú tanulmányában, amelynek az *Enquiry Concerning Political Justice* (Tanulmány a politikai igazságosságról) címet adta. Az ehhez a vonulathoz tartozó későbbi nagyságok között ott találjuk George Bernard Shaw, Thorstein Veblen, John Dewey, Gunnar Myrdal és John Kenneth Galbraith nevét.

A fenti két szemlélet általános jellemzői közül szükséges néhányat felvázolnom. A leszűkítő szemlélet jóval nagyobb mértékben épít az ösztönzésre (egyebek közt a fenyegetésre), mint a természetes hajlamokra és beállítottságra, vagy a világosan kifejtett meggyőzésre. Ily módon kívánja elérni céljait a gazdaság, a jog vagy a nemzetközi kapcsolatok terén. A kifinomult racionalitás lényegesen kisebb szerepet kap ebben a megközelítésben, mint a tágabb értelmezést követő felfogásban, és ennek megfelelően sokkal kevésbé tekintik irányadónak az értelmiségi réteget, mint az olyan tradíciókat és intézményeket, amelyek a kisebbség kiemelkedő képességeivel szemben a többség tapasztalatában gyökereznek. A leszűkítő megközelítés hívei döntő fontosságúnak tartják az érzelmi kötődést – a családi kötelekeztől a hazafisáig –, és mind szellemileg, mind pedig intézményesen támogatják.

Az előbbiekkal ellentétben a tágabb szemlélet hívei szkeptikusak az ösztönzőkkel (jutalmazással és büntetéssel) szemben a gyereknevelésben, a büntetőjogban és a nemzetközi kapcsolatokban egyaránt. Morális és hatékonysági megfontolásokból eredően az ő értékrendjükben lényegesen kiemeltebb helyen áll a kifinomult, racionális meggyőzés. Ennek megfelelően itt a szellem területein jártas értelmiség helye is kiemeltebb. A beállítottságok (például a béke vagy a társadalmi igazságosság iránti elkötelezettség) nagyobb becsben állnak itt, mint a másik felfogásban. Legjobb esetben is ambivalens módon ítélik meg azonban az érzelmeket, az érzelmi kötődéseket, mivel az ésszerűség, az igazságosságot és a békét veszélyeztető jelenségeket

Thomas Sowell (1930) három egymást követő amerikai kormányzatban működött mindkét párt gazdasági és etnikai tanácsadójaként. *Visions of War & Peace* című írását az *Encounter* 1987 novemberi számából vettük át.

látnak bennük, bármilyen jótékony hatásúak legyenek is más szempontból. A különböző előnyöket és hátrányokat egymást követő generációk során átörökítő család intézménye nyilvánvaló fenyegetést jelent a társadalmi igazságszagra nézve, a hazafias érzelmeket pedig a háború egyik fő okozójának tekintik, vagy legalábbis olyan jelenségnek, amely a nemzetközi feszültségek enyhülését és a háború megelőzését szolgáló hivatott ésszerű kompromisszumok elérését gátolja.

A két szemlélet önmagában természetesen nem fogja át a teljes politikai spektrumot. Sem a marxizmus, sem a fasizmus nem írható le csupán az egyik vagy a másik tradícióval, habár mindkét szemléletípusból megfigyelhetünk bennük bizonyos elemeket. Figyelemre méltó ellenben az a tény, hogy az utóbbi háromszáz év során milyen nagy számban születtek olyan kiemelkedő etikai, politikai, gazdasági és jogi elméletek, amelyek e két szemlélet valamelyikének keretein belül jellemezhetők. Még ennél is fontosabb az a tény, hogy az utóbbi megállapítás fokozottan érvényes a nyugati demokráciákra, ahol a háború megelőzésének kérdése már régóta foglalkoztatja a gondolkodókat.

A leszűkítő emberkép mind ez ideig talán legkövetkezetesebb követői a *Federalist Papers* szerzői, akik nyíltan elismerték, hogy az alkotmányba beépített ellenőrző és kiegyensúlyozó erők központi alapelve nem más, mint „az emberi természet által kiváltott reflexió”. Feltették a kérdést: „Mi más maga a kormány, mint az emberi természet által kiváltott legnagyobb szabású reflexió?” A kormányokat szerintük az hívta életre, hogy „az emberi szenvedélyek, ha nem kényszerítjük őket, nem engedelmessé válnak a józan ész és az igazságosság parancsának”.

Ugyanezt az alapelvet követték más országokra vonatkozólag is. Csakis az erővel való elrettentés fenyegető volta képes fenntartani a békét – vélték a *Federalist Papers* szerzői – „mivel a nemzetek rögtön háborúzni kezdenek, amint felcsillan előttük annak a lehetősége, hogy ebből a legcsekélyebb hasznuk is származhat”. Nem léteznek tehát a háborúhoz vezető *sajátos* okok, kitörése előbb-utóbb szinte törvényszerű egymással szomszédos független országok között. Ezenkívül a háború veszélye kézenfekvő érv volt amellett, hogy a függetlenségét éppen kivívó tizenhárom amerikai államot erős nemzeti kormány vezetése alatt egyesítsék:

Néha vannak, akik vélt diadaluk látható tudatában azt kérdezik, milyen indítékaik is lehetnének a különálló államoknak az egymással elleni háborúskodásra. E kérdésre legjobban így felelhetünk: pontosan ugyanazok az indítékok, amelyek időről időre vérről árasztották el a világ más országait is.

A fentiek nem pusztán egy bizonyos politikai elmélet követőinek nézetei. Olyan szemlélet volt ez, amely átfogó emberképen alapult és általános volt követői közt akkor is, ha mondjuk a gazdaság, a jog, a politika vagy valami egyéb volt a szakterületük. Adam Smith például teljes mértékben osztotta a föderalisták leszűkítő emberképét – sőt valójában több mint negyed századdal meg is előzte a *Theory of Moral Sentiments* (Az erkölcsi érzék elmélete, 1759)

című munkájával. A föderalistákhoz hasonlóan nagy fontosságot tulajdonított az erős hadsereg elrettentő hatásának, amely nélkül lehetetlen „bármely ország civilizált létét komolyabb ideig megőrizni”. Smith ellenezte a hódító és dicsőségszerző háborúkat, ugyanakkor jó szemmel nézte a hazafias érzületet, és kijelentette, hogy „bármely társadalom biztonsága kisebb vagy nagyobb mértékben mindenféleképpen függ az adott nép nagy tömegeinek harciasságától”. Oliver Wendell Holmesnál is jól megfigyelhető a fokozott hazafiúi érzés, amelynek nevében rendreutasította mindazokat, „akik azt gondolják, hogy a hazaszeretet csupán dajkamese”, és megvetette „a tárgyalások és alkudozások felvilágosult gyermekeit, akik azt állítják, hogy nem lehet többé háború.” Holmes sem élte a háborút, de szükséges rossznak tekintette, amely nemcsak az egyéni áldozathozatalt teszi indokolttá, hanem az egyének feláldozását is:

Besorozzuk az embereket, és hátuknak szegezett szuronyokkal a halálba másírozhatjuk őket. Meghalnak egy olyan ügyért, amelyben nem hisznek. És én mindezért egy szemernyi lelkiismeret-furdalást sem érzek.

Holmes legfelsőbb bírósági ténykedése egyértelművé teszi, hogy nem értékelte alul az egyén jogait, de itt is, akárcsak másutt, kész volt feláldozni az egyént annak a társadalomnak a javára, amely az egyén saját civilizált létét lehetővé tette.

Edmund Burke szintén nem tekintette a háborút a dicsőség és a gyarapodás eszközeként. Akárcsak Adam Smith, ő is ellenezte az amerikai gyarmatok megőrzéséért való fegyveres harcot, a háborút azonban alapjában véve szükségesnek tartotta a fennmaradáshoz és a szabadsághoz. A tágabb szemlélet hívei gyakran felteszik azt a kérdést, vajon a háborús kiadásokat indokolhatja-e bármi, ami a már eddig is meglévő javakon kívül ily módon szerezhető meg. A leszűkítő nézeteket vallók szerint ellenben az effajta áldozatok eleve bennefoglaltatnak a már birtokolt javak pusztaságát a megtartásával kapcsolatos költségekben. A már birtokolt javak közé beleértik a szabadságot is. Ez utóbbi már egyértelműen Burke nézete, aki a Franciaország ellen vívott háború idején ezt mondta:

Azt kérdezik, mit nyernek a háború által? Mivégre! A nyomorultak a létüket nyelik majd el – a lehetőséget, hogy a bolondot játsszák büntetlenül –, ez talán semmi?

Burke nem hitt abban, hogy lényeges kérdésekben a józan ész diktálta kompromisszumok hatásos eszközei lehetnek a háború elkerülésének: „Ha az emberek elhatározták, hogy viszálykodni fognak, akkor, (ahogy Shakespeare mondja a *Hamletben*) »szalmaszálért is küzdenek« – jelentette ki.

A fentiekkel szembenálló nézet – a tágabb horizontú emberkép – a háborút a társadalmi intézmények, nem pedig az emberi természet rovására írja. „A háborúnak és a hódításnak nem lehet jótékony hatása a közre” – állítja William Godwin, és ezért „másutt nem is vállalkoznak rá, mint ott, ahol a tömeg a kevesek eszköze”.

A háború intézményekkel való magyarázata azóta is a tágabb szemlélet fő ismertető

jegye. „A háború – mondja John Dewey – a társadalmi intézmények függvénye, nem pedig az ember veleszületett jellemzője.” Még pontosabban fogalmazott George Bernard Shaw, amikor kijelentette, hogy a háború „bűne nem annyira a mi jellemünket, mint inkább a kapitalista rendszert terheli”. Az első világháború idején a nagyhatalmak közötti döntő nézeteltéréseket „a nagyhatalmak a legkisebb vérontás nélkül elsímíthatták volna, ha egymás közti viszonyuk csak legalább emberileg lett volna tisztességes, s nem lett volna kapitalista versengés”. Thorstein Veblen szerint „ha fenntartjuk pénzügyekben uralkodó törvényes rendet – tulajdonjogi és törvényes velejáróival együtt –, az összegegyeztetetlen lesz egy háborúmentes, békés és biztonságos állapottal”. Ha a tágabb szemlélet vagy a háborúellenes beállítottság nem minden képviselője ellenzi is a kapitalizmust, az egész tradíció évszázadok óta társadalmi intézményekben találja meg a háború és más negatív jelenségek magyarázatát.

Annak ismeretében, hogy a háborút a két szemlélet típus mennyire eltérő okokra vezeti vissza, aligha meglepő, hogy a megelőzésére vagy gyakorlásának mérséklésére szolgáló módszerek is merőben eltérnek. Godwin szerint sokkal kevésbé valószínű, hogy egy nemzet, amelynek „nem támadó beállítottsága és semlegessége” nem képvisel háborús veszélyt mások számára, olyan „félreértést” okoz, amely „megtámadásához vezet”. Ezen elmélet szerint a haderő növelése, háborús szövetségek kötése, vagy az erőegyensúly politikája nagy valószínűséggel vezet háborúhoz. A föderalisták ezzel szemben azt állították: „Egy gyöngesége miatt megvetésre méltó nemzet még a semlegességre is méltatlan.”

A Godwin tanulmányában kifejtett nézeteknek számos olyan elemük van, melyek az egész tradícióra jellemzőek és egyben a második világháborút megelőző években követett politika lényeges pontjai voltak. A „félreértések” háborúhoz vezető tényezőként való értékelése az egyik ilyen lényeges elem. Egy másik fontos megállapítás pedig az, hogy „egy józan, jogszerű és megfontolt életvitelű” ország megtámadásának „rendkívül” kicsi a valószínűsége. Godwin éppen ezért helytelenítette a hazafias érzelmek szítását és „hangzatos sületlenségnek”, valamint „a romantikus lelkiület szólalmainak” nevezte őket. Hasonlóképpen elutasította a „nemzet becsületéért” való harcot is, amely mellett azzal szoktak érvelni, hogy a kis engedmények tételét csak egyre nagyobb engedmények követik.

A háború és béke kérdéseiben csakúgy, mint a belső társadalmi problémáikéban Godwint egyfajta *mindent a maga idejében* jellegű racionalitás jellemezte, amely került az előre meghozott döntéseket és az előre elkötelezettséget, viszont előnyben részesítette a problémák egyenkénti, időrendi sorrendben történő megoldását. A „nemzet becsületének” védelmét olyan ügyek kapcsán, amelyekkel máskülönbben nem éri meg foglalkozni, Godwin sokkal inkább értelmetlen érzelmösségnek látta, mint a hatásos elrettentés érdekében történő jó befektetésnek. Ez a gondolatmenet erősen élt azokban, akik e század harmincas éveikben feltették a kérdést: „Mi értelme Danzigért meghalni?”

A második világháborúhoz vezető út

Az elméletek és az ideológiák világából a politika és a történelem nyers valóságába való átlépéskor feltétlenül szükséges, hogy legalább bizonyos mértékben tudatában legyünk: a hús-vér valóság szükségképpen eltér a vázlatyszerű, analitikus modelltől. A politikusok – különösen a hivatalban lévők – nem csupán a premisszákat felől a következtetések irányába haladva nyilatkoznak, hanem politikai szempontokat is figyelembe véve hatnak hallgatóságuk reményeire és félelmeire. Az általuk mondottak zöme azonban nagy vonalakban még ilyen kontextusban is fontos utalásokat rejt arra vonatkozóan, mely világszemléletet képviselik. A politikai vezetők szükségszerűen valamely felfogás jegyében tevékenykednek, függetlenül attól, hogy személy szerint osztják-e azt. Neville Chamberlain egészen más személyiség volt, mint Godwin. Az is kérdéses, hogy bárki, akit annyira csak a gyakorlat foglalkoztatott, mint Chamberlaint, valaha is a Godwinéhoz hasonló alapos vizsgálatnak vetette volna alá tételeit és következtetéseit. Mindazonáltal a háborút megelőző időkben elmondott beszédeinek legfontosabb témái olyan nézeteket tükröznek, amit sokan mások is osztottak, olyanok, akik minden bizonnyal sohasem olvasták Godwin műveit. Ma is érezhető még e nézetek utórezgéseinek olyanok világlátásában, akik aligha tudják, hogyan gondolkodott Neville Chamberlain vagy Winston Churchill ezekben a vészterhes időkben.

Neville Chamberlain lett Nagy-Britannia miniszterelnöke. A nemzetek közötti feszültségek ekkorra már egyre súlyosabbakká váltak. Japán Kína elleni és Olaszország Etiópia elleni inváziója ekkorra már történelmi tény, és az is nyilvánvalóvá vált, hogy Hitler megszegte a Németország felfegyverzését korlátozó egyezményt. Chamberlain szerint a kormányok legfontosabb teendője az adott helyzetben, hogy „tegyék félre félelmeiket és gyanakvásukat” és „félreértéseiket”. Ez a gondolat beszédeinek állandó témája lett, s magával hozott egy másik gyakran visszatérő nézetet is, nevezetesen hogy az államfők közötti „személyes kontaktus” elengedhetetlenül szükséges a félreértések elsímítéséhez. Ennek értelmében a brit miniszterelnök „mindkét ország” (Nagy-Britannia és Németország) sajtóját mértékletességre és toleranciára intette. Távol állt tőle, hogy a brit alattvalókat potenciális ellenfeleik ellen uszítsa; „próbáljuk megérteni a gondolkodásmódjukat!” – szorgalmazta.

Habár államfők már azelőtt is több ízben találkoztak, például 1815-ben a bécsi kongresszuson vagy 1919-ben Versailles-ban, mégis Chamberlain vezette be a szó mai értelmében vett csúcspanoráciát – a potenciálisan ellenséges országok államfőinek rendszeres találkozásját – a legfontosabb vitás kérdések megvitatása céljából. Mussolinivel történt római találkozójáról visszatérve kijelentette, hogy a két ország közötti „viszály nagyrészt alaptalan gyanúkon és félreértéseken alapult”, és hogy „amint a jég megtört”, lényeges megállapodásra jutottak, amelynek következtében „érezhetően enyhült a feszültség Európában”. 1938-ban Chamberlain történelmi jelentőségű találkozóra utazott Münchenbe. Miután Hitlerrel folytatott tárgyalásairól hazatért, ismét hangsúlyozta, mennyire fontos, hogy meg-

próbáljuk megérteni a másik fél szempontjait. „Nagyon pontosan megértettem, hogyan érez Herr Hitler” – mondta. Később az alsóházban arra biztatott, hogy „a ház próbálja meg átérezni, milyen nehézségekkel kell szembenéznie egy politikusnak a Hitleréhez hasonló helyzetben.”

A manapság „etikai egyenlőségnek” nevezett gondolat a harmincas években kulcsszerepet játszott Chamberlain agresszióval kapcsolatos nézeteiben. Kijelentette: „Nincs olyan ország vagy kormány, amely háborút kívánna Európában.” Kína japánok általi megszállását „sajnálatos nézeteltérésnek” nevezte, amely „mindkét érintett nagy nemzetnek csak egyre inkább kárára van”, s míg ezek háborúznak, „mi, akik mindkét országgal hagyományosan baráti kapcsolatban vagyunk, aggodalommal telve alig várjuk a napot, amikor nézeteltéréseik végre rendeződnek, és újra javaik gyarapításának és népeik boldogulásának szentelhetik figyelmüket”. A Spanyol Köztársaság elleni fasiszta felkelésről – amelynek költségeit a részben Hitlertől és Mussolinótól származó pénzekből fedezték – Chamberlain így nyilatkozott: „Ófelsége kormánya kiegyensúlyozott kapcsolatra törekszik mindkét féllel, és egyiket sem kívánja a másikkal szemben támogatni.” Kína „sajnálatos konfliktusához” hasonlóan Spanyolországot „Franciaország sajnálatra méltó helyzetbe került szomszédjának” nevezte, később pedig a Csehszlovákiában kialakult szituációra használta a „sajnálatos helyzetbe került Szudéta-vidék” kifejezést. Azt is fájalta, hogy a sajtó a spanyol polgárháborút az összegegyeztetetlen ideológiákat képviselő rivális nemzetközi politikai csoportosulások nagy összeütközésének részeként kezelte.

Az etikai egyenlőség érzetének kialakulását elősegítették Chamberlain kijelentései, melyek szerint a potenciálisan ellenséges országok népei is „emberek, akárcsak mi vagyunk”, és „nem áll szándékomban a nagy német néphez másként viszonyulni, mint ahogy azt másoktól saját népünkkel szemben megkívánnám”. Beszélt „a német nép békevágyáról”, a „két nép” Nagy-Britannia és Németország „törekvéséről, hogy ne kelljen újra egymás ellen hadat viselniük”. Hogy az összefüggéseiből kiszakított kijelentések önmagukban megfeleltek-e a valóságnak vagy sem, a mi szempontunkból lényegtelen. A fontos kérdés az, hogy helyesnek bizonyultak-e Chamberlain imént idézett megállapításai a háború és béke legfontosabb kérdéseit illetően a totalitárius kománnyal kapcsolatban. Fontos ezen kívül az is, hogy a veszélyesen naiv eszmék, amelyeket a demokratikus országok népeiben Chamberlain kijelentései kiváltottak, növelték-e a háborús veszélyt.

Nem mindenki látta a fenti eseményeket Chamberlain szemével. Winston Churchill a náci diktatúra első napjaitól kezdve nemcsak figyelmeztetéseknek adott hangot, hanem olyan általános tételeknek is, amelyek a leszűkítő szemlélet híveire jellemzők. A fegyveres erőnek – akárcsak Burke-nél – Churchillnél is kulcsszerepe volt a túlélés és a szabadság megőrzése szempontjából. „Egyéni jogról” beszélt és „polgári jogról”, melyeket „eleink a harcmezőn vívtak ki számunkra sok-sok nehézküzdőben”, majd saját korára utalva hozzátette,

„Nagy-Britannia gyengeségének órája az Európára leselkedő veszély órája”. Churchill már 1933-ban, amikor Hitler még egy éve sem volt hatalmon, figyelmeztetett a veszélyre, amelyet a náci Németország jelentett, ahol „a vérszomj ideológiáját a barbarizmus kora óta nem látott módon nevelik az ifjakba”. Hitler hatalomra jutásával szerinte „szabaddá vált a romlás áradatának útja, s a elnyelheti a német, és talán az egész európai civilizációt”. Churchill szerint értelmetlen volt „félreértésekről” beszélni a „két fél” között.

Chamberlain békestratégiájának egyik fontos része a „sérelemek okainak megszüntetése”. A világban tapasztalható sérelemek „háborúmentes általános orvoslását” tűzte ki célul. Itt is érvényesült a *mindent a maga idejében* elv, mintha létezne bizonyos számú sérelem, s ezt a számot ésszerű kompromisszumokkal csökkenteni lehetne.

Churchill soha nem fogadta el az engedményelvet, sem ebben, sem másban. „Az általunk tett esetleges engedmények” – mondta az Indiával kapcsolatos brit politikáról szólva „csak újabb követelések alapjául szolgálnának”. Ugyanezt a szemléletet érvényesítette a Németországhoz fűződő kapcsolatokban is. Már 1932-ben kijelentette: „minden eddigi engedményünk után azonnal újabb igényekkel álltak elő”. Az évek során rendre visszatért erre a megállapításra, és felhívta a figyelmet arra, hogy az 1938-ban kötött angol–olasz egyezmény után „alig száradt meg a tinta az egyezményen, máris új követeléseket terjesztettek elő”.

Neville Chamberlain szerint azonban a fő szempont a „nézeteltéréseink egyenként, sorjában történő megoldására” tett kísérlet volt:

Sorra kell vennünk a veszélyforrásokat, egyenként felszámolni őket, és ha ezt folyamatosan tudjuk tenni, töretlenül és biztosan haladunk majd célunk felé egészen addig, amíg minden félelmünket magunk mögött hagyjuk, és immár nyugalomban foghatunk újra ügyeink intézéséhez.

A „megbékélés politikája” kifejezés mai kellemetlen csengése, amelyre Chamberlain politikájának tragikus csődje után tett szert, nem homályosíthatja el a szó korabeli jelentését és implikációit. Valakit megbékíteni nem egyenlő azzal, hogy megadjuk magunkat, vagy akár kielégítjük a másik felet. Mindössze annyit jelent, hogy egy részleges engedménnyel mérsékeljük az étvágyát, ahogy egy szendvics csillapítja a mardosó éhséget. Azok számára, akik úgy képzelik, hogy a sérelemek száma véges, és hogy meg kell akadályozni, hogy háborúba torkolljanak, a fenti értelemben vett megbékélés ésszerű politika. Vizsgáljuk meg újra ezt a szemléletet!

A hit, hogy a háború alapvetően irracionális – valamint az a gondolat, hogy az indulatok szította válságokat le lehet csillapítani, s a békét mindenki érdekeinek megfelelően meg lehet őrizni –, átszövi a teljes chamberlaini megbékélés-politikát. Ez az alapgondolat szervezi rendszerré otthon és külföldön egyaránt hirdetett, visszafogott hangvételre felhívó kéréseit, és az ugyanilyen sűrűn hangoztatott államfők közötti „személyes kapcsolattartás” fontosságának elméletét. A rendszerbe beletartozik a háború rémségeinek vissza-visszatérő ecsetelése, ezenkívül a „háború okainak megszüntetésére tett kísérletek”, „a nemzetek közti baráti

viszonyt esetlegesen megzavaró problémák békés rendezése”; a „kölcsonós alkalmazkodás és jó szándék szelleme”; „a nemzetek közötti sérelmek megoldása és a háborús okok lehető legnagyobb mértékű kiküszöbölése”, valamint a törekvés, hogy „egyetlen döntő nézeteltérés vagy vita se maradjon rendezetlen”. Még 1939 januárjában is hangoztatta: „Változatlanul meg vagyok győződve arról, hogy nincs olyan nézeteltérés – legyen bármilyen súlyos –, amelyet ne lehetne háború nélkül, tárgyalások útján megoldani”.

Természetesen nem az a célunk, hogy egy embert sok évvel halála után megszegényítsünk, vagy bebizonyítsuk, hogy Chamberlain naivan gondolkodott Hitlerről. Mindez már a múlté. A jelen szempontjából azonban fontos a tény, hogy Chamberlain álláspontja – ha figyelembe vesszük a kiinduló feltevéseket, melyek megegyeznek sok, napjainkban vallott nézettel – teljesen logikus volt.

A legalapvetőbb feltételezés szerint a sérelmek és követelések száma véges, és engedményekkel folyamatosan csökkenthető. Ezt a tényt nemcsak a II. világháború eseményeinek általános menete cáfolta meg, hanem olyan kézzelfogható bizonyítékok is, amelyek csak a II. világháború után kerültek nyilvánosságra. Az egyik ilyen tény, hogy miután a cseh kormány Chamberlain szorgalmazására a Szudéta-vidéken élő német kisebbség minden követelését teljesítette, a nácibarát szudétanémet vezetők rövid időre zavarba jöttek, de Hitler utasításának engedelmessé válva újabb követelésekkel álltak elő, és ismét erőszakot szítottak. Igényük – melyek közül néhány nem volt alaptalan – főként egy célt szolgált: a területszerzést Csehszlovákiától Németország számára. Ezáltal kívánták Kelet-Európát védtelenebbé tenni, és a nemzetközi haderő egyensúlyát Anglia és Franciaország rovására felborítani. Engedményekkel lehetetlen volt a németeket kielégíteni vagy céljaiktól eltéríteni.

Chamberlain politikája – amely mindig csak az éppen felmerülő problémát kívánta megoldani a másik félnek tett engedményekkel – egy másik fontos, hosszú távon megmutató hatást is alábecsült. Voltak a német hadseregben belül bizonyos csoportok, melyeket annyira aggasztottak Hitler vakmerő vállalkozásainak veszélyei, hogy puccs gondolatával foglalkoztak. A Hitlernek tett engedmények nemcsak a puccs felé hajtó, azt egyre érelő veszélyeket mérsékeltek. Lehetetlenné tették, hogy a hadsereg a puccs végrehajtása után a nép támogatását kérje, mivel a puccs mellett szóló legfőbb érvek alapját szüntették meg. Azóta nemegyszer előfordult, hogy a Nyugat engedményeket tett a Szovjetunióknak annak reményében, hogy ezzel a szovjet kormányon belüli „mérsékeltabb” vagy békésebb irányzatokat erősíti. Azonban a mértékletesség maga is a mértéktelenség veszélyeinek szülője, amint ezt a német tábornokok 1938-as összeesküvése bizonyította. Ha viszont a mértékletességnek sikerült engedményeket kicsikarnia, az ahelyett, hogy előnyös helyzetbe hozná, kifejezetten gyengíti a mérsékelt álláspont képviselőit.

Az elretentés nem pusztán annyit jelent, hogy egy ország megfelelően erős hadsereggel

rendelkezik ahhoz, hogy egy támadást visszaverjen, hanem beleértendő az ellencsapásra való képesség is. Ezenkívül mind az előbbi, mind pedig az utóbbi feltételezi, hogy a vezetők és a nemzet szükség esetén készek bevetni a rendelkezésükre álló haderőt. A más, hasonló beállítottságú nemzetekkel való szövetség lehetősége is része az elretentés politikájának. Churchill szorgalmazta a haderő növelését, a tömegek fellelkészítését, és híve volt a szövetségek kötésének – a Chamberlain-kormány azonban mindezt elutasította.

Chamberlain már miniszterelnöksége előtt, pénzügyminiszter korában is komoly korlátokat szabott a brit hadikiadásoknak, amelyekbe a német újrafegyverkezés hajszolta az országot. Miniszterelnökként is helytelenítette „az újrafegyverkezés terén folyó értelmetlen versenyt, melyben minden ország újabb és újabb erőfeszítésekre kényszerül, hogy másikkal szembeni előnyét biztosítsa”. Az a gondolat, hogy a fegyveres erő növelése irracionális törekvés, rendre megjelenik Chamberlain II. világháború előtti beszédeiben. Ez a felfogás merőben ellentét a leszűkítő szemléletet valló elképzelésével. Ez utóbbinak értelmében a fegyverkezés a szabadságért és a nemzeti túlélésért elengedhetlenül megfizetendő ár, s éppen olyan indokolt és célszerű egy békeszerető nemzet, mint egy agresszor esetében.

Chamberlain semmi esetre sem volt pacifista, még azt sem mondhatjuk, hogy korának politikai irányzatai belül a pacifizmushoz közelebb álló szárnyhoz tartozott. Clement Attlee, a Munkáspárt vezetője viszont így nyilatkozott 1934-ben: „Mi a teljes leszerelés hívei vagyunk.” Egy évvel korábban az oxfordi egyetem diákjai 275–153 arányban szavaztak meg egy javaslatot, amely azt indítványozta, hogy „semmilyen körülmények között” se harcoljanak a „királyért és a hazáért”. Ezzel hasonló szavazások egész sorát indították el a brit egyetemeken. Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok jelentősen csökkentették katonai költségvetésüket a harmincas évek elejétől a közepéig. Stanley Baldwin – Chamberlain elődje a miniszterelnöki székben – 1936-ban már nyíltan beismerte, hogy az 1933-as választások idején nem mert a védelmi kiadások növelése mellett szót emelni:

Tegyük fel, hogy kiálltam volna az ország színe elé, és azt mondtam volna, hogy Németország újra fegyverkezik, s ezért nekünk is ezt kell tennünk. Azt gondolja bárki is, hogy az adott pillanatban ez a békés demokrácia hadrendbe állt volna erre a felhívásra?

Röviden: Chamberlain nemcsak saját nevében nyilatkozott, hanem korának elterjedt nézetét képviselte. Éppen ez a nézet állt az elretentés politikájának útjában. Churchill figyelmeztetései pusztába kiáltott szavak maradtak, és még 1938-ban is épphogy csak sikerült elkerülnie, hogy választói bizalmatlansági szavazást folytassanak le ellene.

Chamberlain kijelentésében, mely szerint „egy háborúban nincsenek győztesek”, ugyanazt a gondolatmenetet fedezhetjük fel, amely a Burke által megvetően elutasított kérdésben: „Mit lehet nyerni a háborúban?” – szintén benne foglaltatott. Chamberlain úgy vélte, hogy a harmincas évek végének fegyverkezési hajszája az „emberi bolondság és ostobaság látványos megnyilvánulása”. Meggyőződése volt, hogy az általa folytatott politika „a nép akaratát fejezte ki”, és abban is hitt, hogy ez majd

új irányt szab az eseményeknek, de nem a háború felé, amely által semmit sem nyerhetünk, semmit sem oldhatunk meg és nem is vet véget semminek, hanem kiegyensúlyozottabb idők felé, amikor a józan ész lép az erő helyébe, és a fenyegetések higgadt és ésszerű érvekké szelidülnek.

Churchill szemlélete szerint, az előbbiekkal ellentétben, a háború természetes jelenség, sokkal inkább a béke szorul magyarázatra. Ezenkívül az utóbbinak a fenntartása is költséges. Churchill úgy vélte, hogy a háború „évmilliók óta szüntelenül létező valóság”. Hozzátette:

A béke tündöklő időszakai valójában csak akkor szoktak beköszönni az emberiség életében, ha erős kormányok komoly fegyverekkel kezükben ezt biztosítani tudják. A civilizáció bölcsője felett mindig is kiváló fegyverekkel és katonás fegyelemmel kellett őrködni.

Churchill szerint ebből az érvelésből az következik, hogy a „leszerelés inkább vezet háborúhoz, mint békéhez”. 1934-ben kijelentette: „Az a téveszme terjedt el az országban, hogy a leszerelés elősegíti a békét.” Nagy-Britanniáról ezt mondta: „Soha nem voltunk annyira védtelenek, mint most. Ígéretes és könnyű préda vagyunk.”

A nagyarányú német fegyverkezés hatására Chamberlain, ha vonakodva is, de növelte a brit védelmi kiadásokat, miközben a Munkáspárt ellenezte a Churchill által „parányi, puhatolózó és későn jövő”-nek nevezett védelmi költségvetés-növelést. Chamberlain az „egyensúly” fenntartását nevezte meg a hadi fejlesztésekkel kapcsolatos céljaként. Az „egyensúly” azonban csak papíron maradt meg, mivel a hadseregek erejének mérlege egyre inkább a németek felé billent. A nemzetek akaratát illetően szó sem volt semmiféle egyensúlyról, mivel Chamberlain visszafogott és békéltető hangú nyilatkozatai nem hívták fel eléggé a közvélemény figyelmét a leselkedő veszélyekre. Miután a Kínában, Spanyolországban és Csehszlovákiában történeteket sajnálatosnak nevezte, és Ausztriának a Német Reichhez csatolásáról, mint a „két egyesülni kívánó nemzet esetéről” beszélt, aligha remélhetette, hogy a közvélemény akár lehangosabb felhívására is lázasan reagál majd. Azzal sem növelte a nemzet elszántságát és saját szavainak súlyát a Hitlerrel folytatott tárgyalásokon, amikor a cseh válságot „egy távoli országban, számunkra ismeretlen emberek közt kitört viszálykodásnak” nevezte.

Chamberlain tehát elmulasztotta felrázni a közvéleményt, s ezzel saját cselekvőképességének szabott szűk határokat. Akkor sújtotta ez a leginkább, amikor világossá vált, hogy miniszterelnökként, az elkövetkezendő nemzetközi válságok egész sorának rendezésére tett erőfeszítéseiben, gátolta a közvélemény, melynek reményeit a miniszterelnök korábbi válságkezelésével kapcsolatos tapasztalatok is befolyásolták.

Chamberlain az elrettentés harmadik tényezőjét – a szövetségek kötését – is a *mindent a maga idejében* elv alapján kezelte. Úgy vélte, hogy a szerződésekből fakadó elkötelezettségek kivennék a brit kormány kezéből a háború és béke közötti döntés lehetőségét, s Nagy-Britannia ezáltal olyan háborúkba keveredhetne, amelyekben máskü-

lönben nem venne részt. Chamberlain szerint: „Fenn kell tartanunk magunknak a jogot, hogy mi mondjuk meg, szükségesnek tartjuk-e a háborúba való belépést, és nem szabad másoknak átengednünk a saját cselekedeteink feletti döntést, ha az ránk nézve ilyen súlyos következményekkel járhat.”

Chamberlain azért is ellenezte a szövetségek létrehozását, mert „azok csak súlyosbítják a nemzetek elkülönült és másokat kizáró csoportokba tömörülésének tendenciáját” s ez „veszélyezteti Európa békéjét” Chamberlain 1938 márciusában nyilatkozott így, amikor Németország és Olaszország már szövetségre lépett egymással és Japánnal. Az egyre növekvő veszély ellenére egyoldalúan távol kívánt maradni a fegyverkezés és a szövetségek szomorú valóságként létező szövetségétől. „Nem az a célunk – mondotta –, hogy Európát két szemben álló *tömbre* osszunk, melyek ellenséges szándékoktól hajtva egymás ellen fegyverkeznek. Ennek csakis háború lehet a vége.”

Churchill szövetségi politikája még a gyűlölt Szovjetunióval kötendő szerződéseket illetően is pontosan az ellenkezője volt Chamberlain megközelítésének. 1939 márciusában, hat hónappal a II. világháború kitörése előtt, ezt mondta:

Ha készek vagyunk szövetségre lépni a legnagyobb próbatétel s egyben a legegésőbb szükség: a háború idején, miért rettennénk vissza az Oroszországgal való szövetségtől a lengyelek (akiknek védelmét garantáltuk) és a románok védelmében éppen most, amikor pontosan ezzel a lépéssel vehetjük elejét a háborúnak?

A Churchill által mondottak nem egyszerűen eltérő politikára, hanem másfajta gondolkodásmódra utalnak. Elvetette Chamberlainnek a válságokat egymástól elszigetelten vizsgáló *mindent a maga idejében* hozzáállását, és megkísérelte, hogy az események egész láncolatát átfogóan rendezze. Egy évvel korábban, néhány hónappal München előtt, Churchill arra biztatott, hogy Nagy-Britannia és Franciaország fogjon össze más európai hatalmakkal, és írjon alá kölcsönös védelmi egyezményt. Ezzel szemben, amikor a Szovjetunió nyugati hatalmakkal való tárgyalásra tett javaslatot, Churchill elutasítóan reagált: „A szovjet javaslat – úgy tűnik – nem annyira az enyhülést elősegítő tárgyalásokra irányul, mint egy még fel nem merült konfliktus bekövetkezése esetén szükséges összehangolt cselekvésre.” Ennél tömörebben nem is fejezhette volna ki a *mindent a maga idejében* szemléletet.

A racionális érvek használata a bel- és külpolitikában évszázadok óta központi kérdés a tágabb és a marginális, leszűkítő szemlélet szempontjából. Ez utóbbi szerint az emberre az ösztönzés, nem pedig a szavak hatnak. Neville Chamberlain nem volt filozófus, és politikai ténykedése és hitvallása alapján sem sorolható szigorúan a tágabb szemlélet híveinek táborába. A nemcsak hivatásos politikus, hanem egyben hivatásos értelmiségi Churchill-lel összehasonlítva azonban kitűnik, hogy az utóbbi gondolkodása lényegesen közelebb áll a klasszikus értelemben vett leszűkítő szemlélethez. „Az az elképzelés, hogy a diktátorokat kedves szavakkal és apró engedelmekkel ki lehet elégtíteni, eleve kudarcra van ítélve.”

Churchill megvetett egy másik fajta, a tágabb szemléletre jellemző retorikát is:

Sokan úgy gondolják, hogy a háborút akkor kerülhetik el legbiztosabban, ha annak borzalmait részletesen ecsetelik, és mélyen a fiatal generáció tudatába vésik. A szörnyűségek fényképeit lobogtatják a fiatalok szemei előtt. A vérontásról szóló rémmeséket suttognak a fülükbe. Hosszasan taglalják a tábornokok ostobaságát. Bűnösnek és értelmetlennek bélyegzik a háborút.

A háború elleni meggyőzés fent leírt módját Churchill fölöslegesnek tartotta egy olyan nemzet esetében, amelynek nincsenek hódító tervei, és úgy vélte, hogy hatástalanok egy olyan ország esetében, amely hódító terveket sző. Kétkeltett abban, hogy még ha a megszállókat általános érvekkel meg is lehetne győzni, azok „békésen hazamennének”.

Azt mondhatják: „Ti gazdagok vagytok, mi szegények. Ti jóllakotok, mi éhesek. Ti mindig győzedelmeskedtetek, bennünket mindig legyőztek. Nektek vannak értékes gyarmataitok, nekünk nincsenek. Nektek van flottátok, de hol a miénk? Tiétek volt a múlt, legyen miénk a jövő.” Attól tartok, azt is mondanák: „ti gyengék vagytok, mi pedig erősek”.

Az „ésszerű érvek útja” (ahogy Chamberlain nevezte) Churchill szerint nem volt járható. Úgy vélte, a problémákat csakis az ösztönökre ható elrettentéssel lehet megoldani. Ez megszünteti a védtelen préda csábító hatását:

A miénkhez hasonló, nagy területű és jólétben élő országok, amelyek nem törődtek a véderő növelésével, nem kerülhetik el a háborút azzal, hogy annak rémségeit részletezik, vagy akár folyamatosan kimutatják békés szándékukat, sőt azzal sem, hogy nem vesznek tudomást az agresszióknak a világ más helyein áldozatul esett országokról. Jelen körülmények között a háborút csak úgy lehet megelőzni, hogy az agresszort elrettentő katonai potenciált halmozunk fel.

Neville Chamberlain nem volt annyira naiv, hogy azt higgye, le tudja beszélni Hitlert az agresszióról. Ettől függetlenül abból a feltételezésből indult ki, hogy a háború olyanira nem kívánatos egyik fél számára sem, hogy ha megakadályozzák bizonyos vitás kérdések elmérgesedését, akkor a szerény védelmi erővel együtt ez képes lesz megátolni a viszony további romlását, s ily módon mindkét fél számára időt biztosít, hogy az indulatok és a politikai feszültségek egyhűljenek. Ezt követően már mindenki számára elfogadható alapokon folyhatnak a tárgyalások. A tárgyalások itt bizonyos fokig a fegyveres erőt voltak hivatottak helyettesíteni, míg a leszűkítő szemlélet szerint a tárgyalás egyfajta csatorna volt, amelyen keresztül az erő megnyilvánulhatott. Churchill elismerte, hogy a fülnek kellemesebb a szó, mint a fegyverropogás, a leszűkítő szemléletben azonban a kiejtett szó sohasem helyettesíthette az erőt. Chamberlain szerint mindez „a józan észnek és a diplomáciának megfelelő módszer” vagy a „fenyegetés és az erő alkalmazása” közötti választás kérdése volt.

A szavakba vetett bizalom hiánya a leszűkítő szemléletet vallók részéről azt feltételezte, hogy a kimondott szó nem egyszerűen csak hatástalan, hanem egyenesen negatív hatású. „Korunk tragédiája (nem pedig dicsősége, amint azt bizonyos urak képzelik) az, hogy mindent meg akarunk tárgyalni” – mondta Burke. „A józan ész is elveszti befolyását, ha túl gyakran hivatkozunk rá” – vélekedett. Mindennél természetesen fontosabb az a tény, hogy a kimondott szó sokkal többet jelent, mint az általa közvetített

megformált üzenet. A körülményektől függően a meg nem fogalmazott üzenet súlyosabb lehet, mint maguk a szavak.

Úgy tűnik, Chamberlainben egyáltalán nem merült fel annak a gondolata, hogy a tárgyalások negatív hatásúak lehetnek, és talán soha senki sem bizonyította ezt nála tragikusabb módon. Annak ellenére, hogy Mussolini megszegte az egyezményt, amely az olasz csapatok spanyol polgárháborúból való kivonásáról szól, Chamberlain hajlandó volt 1938-ban tárgyalások céljából Rómába utazni. (Hitler vagy Mussolini sohasem járt Londonban.) Amire Chamberlainnek ez a lépése utalt, elég volt ahhoz, hogy Anthony Eden külügyminiszter lemondjon. Ma már tudjuk: a Hitler és Mussolini által érzett megvetéshez hozzájárult az a tény is, hogy Chamberlain számára megalázó feltételek mellett is kész volt tárgyalni. Mindkét diktátort felbátorította az angol miniszterelnök magatartása, és ez megmutatkozott a II. világháborúhoz vezető események további menetében is. Chamberlain tisztában volt azzal, hogy hagyományosan milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak a nemzeti méltóság megőrzésének a más országokkal kapcsolatos politikában. Ennél is fontosabbnak tartotta azonban a tárgyalás lehetőségét, amikor 1938-ban harmadszor találkozott Hitlerrel.

Tudom jól, kitettem magam annak a kritikának, hogy csorbát ejtek a brit miniszterelnök méltóságán... azonban úgy éreztem, hogy az adott válságos helyzetben, amikor milliók számára életbevágó tétek forognak kockán, nem érvényesíthetek egyéb megfontolásokat.

A mindent a maga idejében szemlélet keretei között mindenképpen abszurdnak tűnik, hogy milliók életét kockára tegyék egy hagyományért, amelynek nincs más célja, mint a méltóságnak és a „nemzeti becsületnek” a megőrzése. Mindazonáltal az ilyen hagyományok nem a semmiből és nem céltalanul alakulnak ki. A „nemzeti becsület” nem pusztá hívság vagy csalóka ábránd. Ez a kifejezés kimondatlanul is életet menthet meg. Negyvenmillió ember halt meg a háborúban, amely azért ölthetett ilyen elképesztő méreteket, mert a diktátorok semmibe vehették a Nyugat ellenállási készségét. A megvetés, amit Chamberlain – a demokratikus nemzetek vezetője – iránt éreztek, fontos szerepet játszott döntéseikben.

Később természetesen kiderült, milyen tragikus lett mindenki számára, hogy elszámították magukat. Amikor Lengyelország 1939-es náci megszállása után Hitler tervei nyilvánvalóvá váltak, Nagy-Britannia is hadat üzent. Ez Hitlert teljesen váratlanul érte. Kétségkívül nem tartotta képesnek Chamberlaint erre a lépésre – s a miniszterelnök viselkedése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Hitler így vélekedett. A dolog iróniája éppen az, hogy Chamberlain volt, aki a II. világháborút kiobbantó lépést megtette.

Következtetések

A brit miniszterelnök politikája a háború és béke okainak egységes elképzelését tükrözte. Még a harmincas évek nemzetközi válságaira adott *ad hoc* reakciói is egyenesen következtek az említett szemléletből. Winston Churchill pontosan ellentétes módon értelmezte a harmincas években kialakult szituációt.

Mivel Chamberlain úgy vélte, hogy a háború józan ésszel nem megmagyarázható, főként a sérelmeket, a félreértéseket és az indulatokat tette felelőssé a háború kitöréséért. Békéért tett erőfeszítései tehát e feltételezett okok megszüntetésére irányultak. A sérelmeket és a követeléseket engedményekkel és megbékítéssel kívánta megoldani. A félreértéseket a potenciális ellenségek közti személyes kontaktus simítja el – ő legalábbis így vélte. Miniszterelnökségének kezdetén kijelentette: „A régi *ragaszkodj a méltóságodhoz* módszer nem alkalmazható a modern állapotokra.” Beszédeit visszafogott hangvétel jellemezte, mert nem kívánta felkorbácsolni az indulatokat; a sajtót szintén önmérsékletre intette.

Churchill szemlélete a sok száz éves leszűkítő emberkép jegyeit hordozta. Eszerint elégtelen elrettentő erő és elégséges csábítás esetén mindig számítani lehet a háborúra. Úgy vélte, hogy a béke érdekében katonai erővel, a nemzet akaratának kinyilvánításával és katonai szövetségekkel kell fenntartani a nemzetközi erőegyensúlyt. A harmincas években egyre sürgette a harcükszűltés növelését és a szövetségek kötését. Hiitt abban hogy a nemzet hallgatni fog vezetőire, és a Nyugat békéért tett erőfeszítéseiben látta a II. világháború kitörésének egyik okát.

Nem mi kezdtük ezt a háborút. Nem mi akartuk! Mindent megtettünk, hogy elkerüljük. Túl sokat is tettünk.

Nem volt a történelem során egyetlen háború sem, amelyet könnyebben el lehetett volna kerülni, ha idejében cselekszünk, mint ez, amelyik most dúlta föl a föld hatalmas térségeit

– mondta Churchill rövidebbül a II. világháború után.

A külpolitika természetesen nem létezhet légüres térben, különösen, ha a háború és béke életbevágó kérdéseiről van szó. Azt sem állíthatjuk, hogy szükségszerűen mindössze elvont eszmék megnyilvánulása. Ha azonban megvizsgáljuk azokat a konkrét körülményeket, amelyek között Chamberlain külpolitikája folyt, még világosabbá válik szemléletének döntő szerepe. Sem Nagy-Britannia, sem Franciaország nem volt gyenge vagy elszigetelt nemzet, amely arra kényszerült, hogy minden tőle telhetőt megtegyen a komoly külső fenyegetések ellen. Ami a harmincas évek elejétől a közepéig terjedő időszakot illeti, jelentős katonai fölényben voltak Németországgal szemben. Ezzel Hitler legalább annyira tisztában volt, mint ők. Míg a német tábornokok rémülten szemlélték a Führer első agresszív lépéseit, maga Hitler biztos volt abban, hogy a nyugati demokráciáknak nincs szándékukban ellenállást tanúsítani. Amikor 1936-ban csapatokat küldött a Rajna-vidékre, s ezzel megszegett egy egyezményt, ezt mondta:

Most majd meglátjuk, vannak-e igazi államférfiak Franciaországban. Ha igen, nem hagynak számunkra időt, hanem nekünk rontanak.

Röviden: Hitler újrafegyver-

kezésének kezdetekor Franciaországnak egyedül is megvolt a szükséges hadereje ahhoz, hogy Anglia nélkül megállítsa. Pusztán a fegyveres erők szempontjából mindkét ország lehetőségei hatalmasak voltak, de Churchill – akárcsak Hitler – felismerte az alapvető hiányosságot, a nemzeti akarat hiányát. „Franciaország, ha állig fel is van fegyverezve, a lelke mélyéig pacifista” – mondta Churchill 1932-ben. Nagy-Britanniában Hitler „megnyugtató szavait szinte itták mindazok, akik az előző háborút illetően is oly tragikusan tévedtek” – állapította meg 1935-ben. Nem a kézzelfogható erő hiánya, hanem világszemléletük tette a nyugati hatalmakat oly veszélyesen sebezhetővé. Csak egyre vérmesebb követeléseinek teljesítése után lett Németország elég erős ahhoz, hogy a II. világháború katonai agresszióinak sorát megkezdje.

Bármilyen érveket hozunk is fel azt illetően, hogy a korszak és napjaink eseményei között vonható-e párhuzam, a két világháború közötti kor *szemlélettipusai* mindenképpen azonosak a maiakkal.

A harmincas éveknek nemcsak gondolkodásmódja, hanem történelmi eseményei is velünk élnek. Még Chamberlain és Hitler hatalomra jutása előtt így írt le Churchill egy ma is oly ismerős jelenetet (a vezető politikus egyezményrel a tarsolyában tér haza a csúcstalálkozóról):

Ha visszatekintünk azokra a júliusi napokra, mikor a miniszterelnököt [Ramsay MacDonaldot] hazatérésekor diadallal fogadták, s az egész kabinetet, valamint a miniszterhelyetteseket felsorakoztatták a pályaudvaron, mint egy szakasz gránátost, nem vitás, milyen abszurd volt azt állítani, hogy Lausanne „megmentette Európát” és hogy „új korszak” köszöntött be.

1932-től írtak ekkor. Azóta – a leglekiismeretesebb történészeket kivéve – mindenki elfeledte már a lausanne-i konferenciát. Nem szabad viszont elfelejtenünk, mennyire hiszékenyek voltak azok, akik komolyan vették Lausanne-t, és akiket Churchill „végtelenül naiv”-nak nevezett.

Természetesen vannak az atomkorból fakadó eltérések napjaink és a fentiekben tárgyalt időszak között. A legfontosabb különbség talán az, hogy kevés az esély egy olyan szemlélet következményeinek kiigazítására, amely gyengéséghez, s ebből eredően háborúhoz vagy kapitulációhoz vezet.

FORDÍTOTTA KOZMA ZSOLT

Felhő, tó, torony

VLAGYIMIR NABOKOV

Irodalmi ügynökségem alkalmazottja, egy szerény, békés természetű agglegény, mellesleg kitűnő munkaerő, az oroszországi emigránsok valamelyik jótékonyági bálján egy társasutazást nyert. Bár a berlini nyár éppen tetőzött (második hete tartott a nyirkos, hideg idő, az ember szinte sajnálta a körös-körül hiába zöldellő természetet, csak a verebek nem csüggedtek), ő sehová se kíváncszott utazni, de amikor megpróbálta visszaváltani részvételi jegyét, az utazási irodában közölték vele, hogy ehhez a közlekedési minisztérium külön engedélyre szüségeltetik; amikor oda is elzarándokolt, kiderült, hogy előbb részletes kérvényt kell íratnia egy közjegyzővel, feltétlenül céges papíron, továbbá rendőrségi igazolást szereznie „a nyári időszakra szóló helyben maradásról”, végül pedig megtudta azt is, hogy az eljárási költségek felemésztenék a részvételi jegy árának egyharmadát, azaz éppen annyit, amennyit jó pár hónap elteltével eleve visszakapni remélhetne. Így sóhajtozva bár, de rászánta magát az utazásra. Kölcsönként ismerőseitől egy alumíniumkulacsot, megtalpaltatta a cipőjét, vásárolt egy övet meg egy lezser flanelinget, abból a fajtából, amelyik oly türelmetlenül szokta várni az első mosást, hogy összemehessen. Az ing egyébként nagy volt ennek a kedves, apró termetű, mindig gondosan nyírt, jóságosan okos szemű embernek. A neve és apai neve most nem jut eszembe. Alighanem Vaszilij Ivanovicsnak hívták.

Az utazás előtti éjszakán alig jött álom a szemére. Hogy miért? Nemcsak azért, mert tudta, másnap szokatlanul korán kell kelnie, s így kénytelen lesz magával vinni álmába a melléte, a kisasztalon ketyegő ébresztőóra számlapját, hanem azért is, mert ezen az éjszakán hirtelen felsejlett benne, hogy ez az utazás, amelyet véletlenül erőszakolt rá a mélyen dekoltált ruhában felbukkanó Sors, az utazás, amelyet oly kelletlenül vállalt, egyszerre csak varázslatos, remegő boldogságot hoz neki, olyat, ami a gyerekkorát idézi valamiképp, meg azt a belső izgalmat, amit az orosz költészet legkitűnőbb alkotásai szoktak ébreszteni benne, meg egy valaha álmódott alkonyi látóhatárt, meg azt a más asszonyát, akit ő immáron nyolcadik esztendeje reménytelenül szeret (sőt valami még ezeknél is tökéletesebbet és jelentőségtejtjesebbet). És az is eszébe jutott még, hogy igazán jó élet csak az olyan lehet, amelyik valami vagy valaki felé törekszik.

Borongós, de meleg, párás, belülről derengő napfényű reggel virradt rá, s szinte jólesett villamoson dőcögni a távoli pályaudvaron kijelölt gyülekezőhely felé – a kiránduláson sajnos többen is részt vettek. Kik lehetnek ők, ezek az álmos – mint általában a számunkra még ismeretlen – útítársak? A hatos számú pénztár előtt, reggel hétkor, amint ezt a részvételi jegyen közöltek megszabták, meg is pillantotta őket (már vártak rá, vagy három percet mégiscsak késett). Rögtön feltűnt neki egy hórihorgas, tiroli ruhás szőke férfi, bőrét a nap kakastaréjszínűre égette, két hatalmas térde aranylón narancssárga és szőrös, az orra lakkfényű. Ő volt az utazási iroda által kirendelt vezető, s amint az újonnan érkezett csatlakozott a csoporthoz (amely négy férfiből és ugyanannyi nőből állt), elvezette valamennyiüket egy, a többi szerelvény mögött jól eldugott vonathoz, miközben rémisztő könnyedséggel vitte a vállán iszonyú méretű hátizsákját és hangosan csattogtatta vasalt bakancsát. Elhelyezkedtek egy kifejezetten harmadosztályú, foglalt kocsiban, Vaszilij Ivanovics meg félrehúzódott egy sarokba, a szájába dugott egy szem mentolos cukorkát, majd kinyitotta Tyutsev-kötetét, amelyet már régen szeretett volna újraolvasni („Nyálka vagyunk. Ami kimondatik, hazugság” és a csodás szavak a pirosuló kiáltásáról); de megkérték, tegye el a könyvét, s csatlakozzzék a csoporthoz. Egy idősebb postatiszt – koponyáján, állán és az orra alatt olyan lilásszürke sörte, mintha az utazás öröme ki tudja, milyen dús szörzetet kellett volna leborotválnia – nyomban előadta, hogy járt Oroszországban, s tud is valamicskét oroszul, például azt, hogy „Csoklj meg”, s olyat kacsintott mellé, felelevenítve magában caricini dévajkodásának emlékét, hogy kövér felesége egy jókora pofont ígérő mozdulatra lendítette kezét. Egyébként is mind nagyobb lett a zsvaj. Négyen mázsás súlyú viccekkel bom-

bázták egymást, ők együvé tartoztak, mivel ugyanannak az építési vállalatnak az alkalmazottai voltak – egy idősebb, Schulz nevű ember, egy fiatalabb, szintén Schulz, valamint két túl széles szájú, nagy fenekű, folyton izgó-mozgó leányzó. Egy vörös hajú, kissé közönséges, sportszoknyás özvegy is tudott egy- s más Oroszországról (járt a rigai tengerparton). Volt ott még egy sötét hajú, fénytelen szemű fiatalember, név szerint Schram, akinek megjelenése és modora valami meghatározhatatlan, bársonysimaságában visszataszító összbenyomást keltett, ő folyton az utazás ilyen-olyan előnyös oldalaira terelte a szót, és megadta a jelet az első lelkendezésre: mint utóbb kiderült, az utazási társaság kifejezetten kedvcsinálónak küldte ide.

A gőzmozdony, nagy serényen dolgozva karjaival, fenyőerdőn futott keresztül, majd, már kissé lecsillapodva réteken, Vaszilij Ivanovics pedig, aki még csak homályosan érzekelte helyzetének teljes képtelenségét és iszonyát, sőt tulajdonképpen azon volt, hogy meggyőzze magát, végül is minden milyen kellemes, csak-csak szeret ejtette, hogy élvezze az út futó örömeit. És tényleg: milyen magával ragadó minden, micsoda bája tud lenni a világnak, ha forog, mintha csak felhúzták volna, akár a körhinta! Mi minden derül ki ilyenkor! A perzselő nap az ablak csücske felé kúszott, és hirtelen elárasztotta fényével a sárga fapadot. A vagon gyűrött árnyéka eszevesztett sebességgel száguldott végig a füves partoldalon, ahol a virágok színes vonalakká folytak össze. Sorompó: előtte kerékpáros várakozik, fél lábbal a földhöz támaszkodik. Fák tűnedezték fel csoportosan és egyenként, közömbösen és simán körbefordulva, mint a divatbemutatón. Egy szakadék párás kékje. Egy szerelem rétből öltözött emléke. Pelyhes felhők, akár valami égi agarak. Őt is, engem is mindig döbbenettel töltött el a táj minden kis darabkájának szívbe markoló kiismerhetetlensége, az, hogy nem tudható meg soha, hová is vezet amott az az ösvény, pedig hogy csalogat a messzi mély! Néha valamelyik távoli hegyoldalon vagy erdei irtáson előbukkan s egy pillanatra szinte megáll, mint az ember mellébe szorult levegő, egy-egy oly megejtően varázslatos hely – kis tisztás vagy terasz – a szelíd, nyájias szépség oly tökéletes megtestesülése, hogy az ember a legszívesebben megállítaná a vonatot, s futna oda, örök időkre, tehozzád, szerelmem... De máris vad futásba kezdett, a nap levében forogva, ezernyi bükkfatörzs, s az ember a boldogságát megint elszalasztotta. Az állomásokon Vaszilij Ivanovics néha azt figyelte, milyen sajátos együtttest alkothatnak egészen jelentéktelen, semmi kis tárgyak – a peronon például ott egy folt, egy cseresznyemag, egy cigarettacsikk – és azt mondta magának, hogy soha meg nem jegyezheti és fel nem idézheti többé ezt a három kis semmiséget itt, épp ilyen elrendeződésükben, soha ezt a rajzolatot, amelyet pedig most a halhatatlanságig tisztán lát maga előtt; vagy máskor, ha vonatra váró kisgyerekek csapatát nézte, erőnek erejével azon igyekezett, hogy ráleljen közöttük akár csak egyetlen ígéretes sorsra – hegedű vagy korona, propeller vagy lant képében –, és addig-addig bámulta őket, míg ezek a falusi kisiskolások úgy jelentek meg előtte, mintha egy régi csoportképen látná őket, a legszélén álló kisfiú pedig fehér kereszttel lenne megjelölve: hősünk gyermekkorában.

De az ablakon át nézelődni csak lopva lehetett. Mindenki kapott ugyanis egy-egy kottalapot az utazási társaság dalszövegével együtt:

*Vessed el a bánat terhét,
végy elő vándorbotot
s keredj fel hosszú útra
sok jó emberrel együtt.*

*Szép hazánknak hegyén-völgyén
sok jó emberrel együtt,
elzárkózó bánat nélkül,
bátran csak, a mindenit!*

*Mérföld után újabb mérföld,
mi-re-do és do-re-mi,
a nappal együtt, a széllel együtt,
sok jó emberrel együtt.*

Ezt kórusban kellett énekelni. Vaszilij Ivanovics, aki nemcsak hogy énekelni nem tudott, de a német szavakat is rosszul ejtette, kihasználta a kórusban bömbölő hangok kusza összevisszaságát, s csak tátogott, kissé ringatózva az ütemre, hadd higgyék, hogy énekel, de a csoportvezető – a behízsgó modorú Schram jelére – hirtelen leintette a kórust, és szúrós szemmel Vaszilij Ivanovicsra sandítva felszólította, énekelje ő a szót. Vaszilij Ivanovics krárogott egy sort, aztán szégyenlősen rákezdett. Egypercnyi magányos kínládása után a többiek is bekapcsolódtak, de ő többé már nem mert kimaradni.

Amit magával hozott, ennyi volt: az orosz boltból származó kedvenc uborkája, egy cipó és három tojás. Amikor leszállt az este, és a bíbor nap egészen beleveszett a koszos, agyonzötykölt, saját zakatolásába belesüketült vagonba, mindenkivel a közösbe rakatták az elemózsiját, hogy majd egyenlően eloszthassák. Ez annyival is könnyebb volt, mert Vaszilij Ivanovicson kívül mindenki ugyanazt hozta. Az uborkán valamennyien jót nevettek, úgy döntöttek, hogy ehetetlen, s kihajították az ablakon. Tekintve, hogy Vaszilij Ivanovics hozzájárulása túlon túl csekély volt, kisebb adag kolbászt kapott.

Ráparancsoltak, játsszék velük német alsózt, piszkálták, vallatták, vizsgáztatták, meg tudja-e mutatni útvonalukat a térképen, egyszóval mind vele foglalkoztak, eleinte leereszkedő jóindulattal, később azonban, az éj közeledtével mind fenyegetőbben. Mind a két leányzót Gretének hívták, a vörös hajú özvegy valahogy a kakasforma csoportvezetőre emlékeztetett; Schram, Schulz meg a másik Schulz, a postatiszt és a felesége lassanként egybeolvadt, egymásba nőtt, s egyetlen összetett, puha, sokkarú lényvé vált, amely elől nem volt menekvés. Minden irányból támadóan közelített Vaszilij Ivanovics felé. Az egyik állomáson azonban hirtelen mindenki kiszállt, ekkor már sötét volt, bár a nyugati égbolton még látszott egy nagyon hosszú, nagyon rózsaszín felhő, távolabb meg, a vágányok felett, átjárva az ember lelkét, ott világolt, átderegvé a mozdony füstjén, mint valami remegő fényű csillag, egy lámpás, és a homályban tücskök ciripeltek, és valahonnét széna- meg jázminillatot hozott a szél, szerelmem...

Egy megroggyant falú fogadóban éjszakáztak. Rémületes a nagyra nőtt poloska, de van valami kecces báj az ezüstös pikkelyke mozgásában. A postatisztet elválasztották nejétől, akit a vörös hajúval tettek egy szobába, a férjet pedig éjszakára Vaszilij Ivanovicsnak ajándékozták. Az ágyak az egész szobát elfoglalták. A postatiszt azt mondta, semmi kedve aludni, s oroszországi élményeiről kezdett mesélni, kicsit részletesebben, mint a vonaton. Makacs és alapos egy szörnyeteg volt, csíkos rabgatyában, koszos lábán a köröm gyöngyházfényű, két kövér melle közt bozontos medveszőrzet. Egy éjjeli lepke verdesett a mennyezeten, össze-összekocccant saját árnyékával. – Caricinben – szolt a postatiszt – most három iskola is van, német, cseh és kínai. Legalábbis így mondja a vejem, aki azért ment oda, hogy traktorokat gyártson.

Másnap kora reggeltől délután öt óráig országúton poroszkáltak, az út lassan kúszott egyik dombról a másikra, aztán a zöldben, egy sűrű ligeten haladtak keresztül. Vaszilij Ivanovicsnak, mivel neki volt a legkevesebb csomagja, egy óriási kenyeret dugtak a hóna alá, hogy vigye. Űristen, hogy gyűlöllek, te minden napink! Ám az a drága, éles szeme így is meglátta, amit kellett. A fenyők fekete háttérben láthatatlan pókhálószálon ott csüng függőlegesen egy száraz tülevélke.

Megint bezúdultak a vonatba, s megint üresség támadt a kicsi, válaszfalak nélküli kocsiban. A kettes számú Schulz nekilátott, hogy mandolinozni tanítsa Vaszilij Ivanovicsot, roppant mulatságos volt. Amikor erre ráuntak, újabb épületes szórakozást eszeltek ki, ezt Schram vezényelté, s a következőkből állt: a nők lefeküdtek egy általuk választott padra, a padok alatt pedig már ott lapultak a férfiak, s amikor előbukkant valamelyik kivörösödött fej és két fül, vagy egy nagy kéz, szoknya alá irányuló ujjakkal (ami visítózásra adott okot), akkor kiderült, kinek ki lett a párja. Vaszilij Ivanovics háromszor bújt az undok sötétségbe, s háromszor volt üres fölötte a pad, amikor kikászálódott alóla. Ő lett tehát a vesztes, amiért is megettettek vele egy csikket.

Az éjszakát szalmazsákokon töltötték valami fészkerben, s jókor reggel ismét gyalog indultak útnak. Fenyőcskék, meredélyek, habzó vizű patakok. A forráságtól s a nótáktól, amelyeket szünet nélkül harsogni kellett, Vaszilij Ivanovics úgy eltikkadt, hogy a déli pihenőn rögtön elaludt, s csak akkor ébredt fel, amikor útitársai nem létező böngyöket kezdtek csapkodni rajta. Aztán úgy egy óra múlva feltárult előtte az a bizonyos boldogság, amelyet egyszer féllálmában sejtett meg.

Egy tiszta, kék tó volt, a vize valami egészen különös kifejezésű. A tó közepén egy felhő tükröződött teljes nagyságában. A túlsó parton, egy fák zöldjével (ami annál költőibb, minél sötétebb) sűrűn beborított dombon ősi, fekete torony tört a magasba, hármastagoltságú, épp mint a daktilus. Efféle látvány Közép-Európában persze számos akad, de ez itt, éppen ez, a maga három fő alkotóelemének kimondhatatlan, megismételhetetlen harmóniájával, mosolyával, rejtett-ígéretes ártatlanságával – jaj, szerelmem! jaj én engedelmesem! – oly egyedülálló és kedves és régi ígéretet beváltó volt, úgy megértette szemlélőjét, hogy Vaszilij Ivanovics a kezét is a szívéhez szorította, mintegy ellenőrizve, a helyén van-e, hogy odaadja neki.

Kicsit távolabb Schram épp a levegőbe bökődött a vezető turistabotjával, isten tudja, mire hívta fel a kirándulók figyelmét, akik festői pózokban, kört alkotva heverésztek a fűvön, miközben a vezető egy tuskóra telepedett, háttal a tónak, és valamit majszolt. Vaszilij Ivanovics csendben, a saját háta mögé bújva elindult a part mentén, s egy fogadóhoz jutott, ahol a földhöz lapulva és vigyorogva, éktelen farkcsóválással üdvözölte egy még fiatal kutya. Vaszilij Ivanovics vele együtt lépett a foltos falú egyemeletes házba, amely összehunyorított ablakszemeivel tekintett rá domború cserép szemhéja alól, megtalálta a gazdát – tagbaszakadt, kicsit hadirokkantra emlékeztető öregember volt, s olyan lágyan és hibásan beszélt németül, hogy Vaszilij Ivanovics oroszra váltott át, de az öreg mintha csak álomfüggönyön át értette volna, és továbbra is mindennapjainak, a családjának nyelvén válaszolt. Az emeleten volt egy vendégszoba. – Tudja, kiveszem életem végéig – mintha ezt mondta volna Vaszilij Ivanovics, amint a helyiségbe lépett. Pedig nem volt azon semmi különös, ellenkezőleg, közönséges kis szoba volt, amilyenből tizenkettő egy tucat: a padlója vörösre mázolja, fehér falain festett kamillavirágok meg egy kis tükör, amelyet félig mintha kamillateafoltok borítanak, de az apró ablakon át jól látszik a tó a felhővel és a toronnyal, mozdulatlan, tökéletes, boldog együttesben. Vaszilij Ivanovics nem fontolgatott, nem mérlegelt semmit, csak engedelmesen követte lelke parancsát, amelynek igazságát önnön ereje adta, olyan erő, amilyent ő eddig még sohasem tapasztalt, s így egyetlen napsugaras pillanat alatt megértette, hogy itt, ebben a kis szobában, az ablakából nyíló, könnyekig meghatóan bájos kilátással, végre olyan irányt vesz élete, amilyenre mindig is vágyott. Hogy pontosan milyent, s pontosan mi is történik majd itt, azt persze nem tudta, de körös-körül minden maga volt a segítőkészség, az ígéret és az öröm, úgyhogy kétség sem férhetett hozzá – itt kell letelepednie. Villámgyorsan végiggondolta, miként legyen, mit is tegyen, hogy többé ne kelljen visszatérnie Berlinbe, hogyan hozassa ide szerény ingóságait – a könyveit, kék öltönyét meg szerelme fényképét. Oly egyszerűnek látszott minden! Nálam bőven megkeresett annyit, amennyiből egy szegényes orosz életvitelre futja.

Barátaim! – kiáltotta, amikor újra leszaladt a part menti rétre. – Barátaim, ég veletek! Örökre ittmaradok, nézzétek, abban a házban. Elválnak útjaink. Nem megyek tovább. Sehova se megyek. Ég veletek!

– Micsoda? – szólalt meg furcsa hangon a csoportvezető, majd kis szünetet tartott, amely alatt kezdett lassan lehervadni a mosoly Vaszilij Ivanovics ajkáról, miközben a fűvön heverészők feltápászkodtak és megkövült szemmel meredtek rá.

– Miért, mi van? – dadogta Vaszilij Ivanovics. – Úgy döntöttem, hogy én itt...

– Elhallgass! – ordított hirtelen egy rettentőt a postatiszt. – Térj észre, te részeg disznó!

– Nyugalom, uraim – szólt a csoportvezető –, egy pillanat – s ajkát megnyalva, Vaszilij Ivanovics-hoz fordult:

– Maga, úgy látszik, tényleg beivott – mondta nyugodt hangon. – Vagy megbolondult. Maga velünk együtt vesz részt egy társasutazáson. Holnap a megadott útítelv szerint – nézze csak meg szépen a részvételi jegyén – mindannyian visszatérünk Berlinben. Szó sem lehet arról, hogy valaki – esetünkben maga – ne akarja velünk együtt folytatni az utat. Énekeltünk ma egy dalt, emlékezzék csak, miről is szólt. De most már elég! Szedelőzködjünk, gyerekek, indulunk tovább.

– Vár ránk a sör Ehwaldba – szólt szelíden Schram. – Öt óra vonatkozás. Nagy séták. Vadászház. Szénbányák. Rengeteg érdekes dolog.

– Panaszt fogok tenni – jajdult fel Vaszilij Ivanovics. – Adják vissza a zsákomat. Jogom van ott maradni, ahol akarok. De hisz ez olyan, mintha az embert a saját kivégzésére invitálnák – mintha így folytatta volna, amikor a karjánál megragadták.

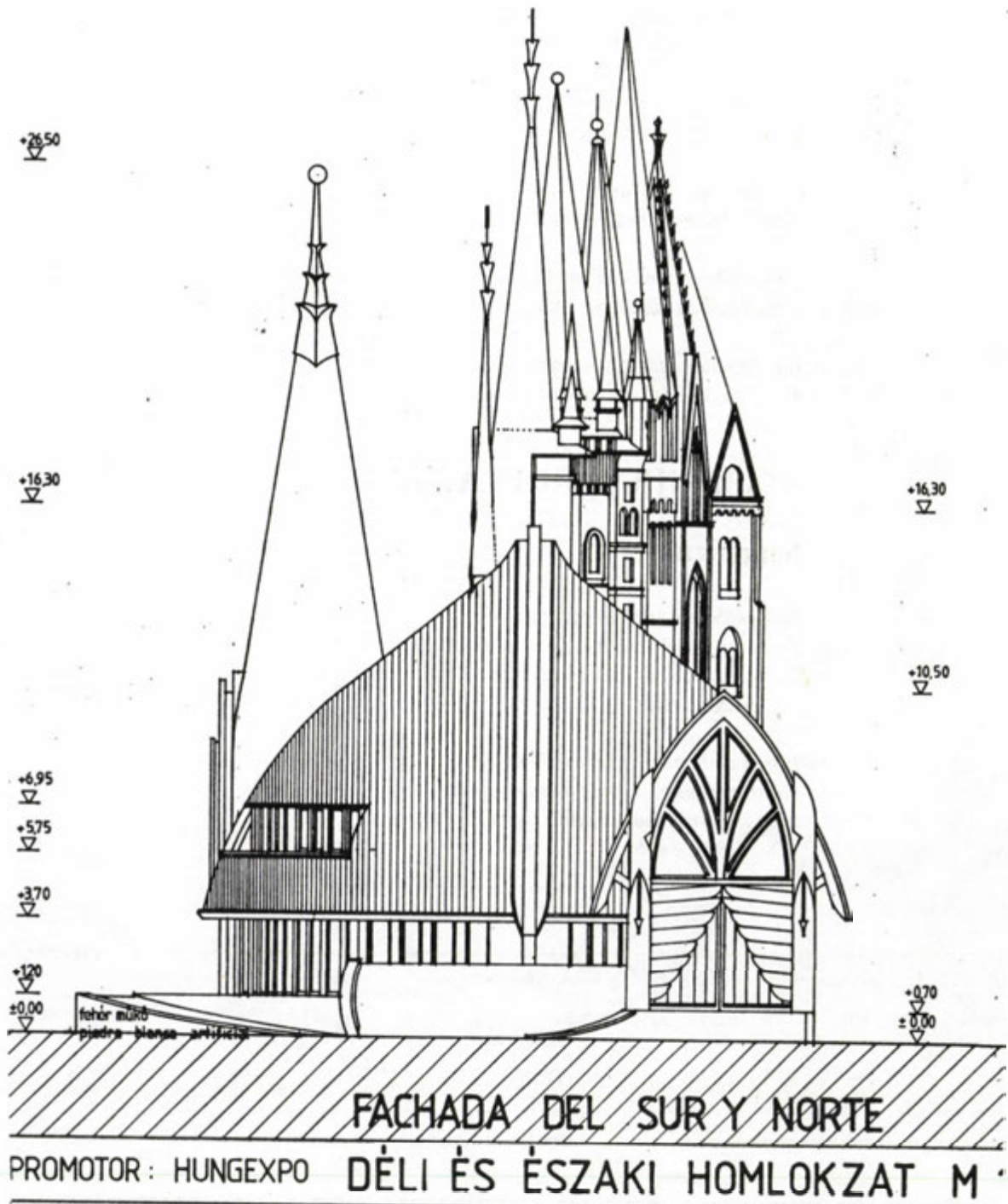
– Ha kell, vinni fogjuk – mondta a csoportvezető, de ez aligha lesz kellemes magának. Én felelek mindegyükéért és mindegyiküket vissza is viszem, akár elevenen, akár holtan.

Vaszilij Ivanovics, akit úgy vonszolt végig az erdei úton valami gonosz erő, mint egy szörnyű mesében, beszorítva a többiek közé, megkötözve, még vissza sem nézhetett, csak érezte, hogy távolodik a háta mögött a fáktól darabokra tördelt ragyogás, lám, már el is tűnt, körülötte pedig csak a részvétlenül zúgó rengeteg feketéllik. Alighogy beszálltak a kocsiba és a vonat elindult, Vaszilij Ivanovicsot verni kezdték, sokáig verték és nagy hozzáértéssel. Kieszelték például, hogy dugóhúzóval furkálják a tenyerét, majd a talpát. A postatiszt, aki járt Oroszországban, egy bőrövből és egy sétatálcából korbácsot eskábált, s azt működtette pokoli ügyességgel. Micsoda derék egy legény! A többi férfi inkább vasalt cipősarkaira hagyatkozott, a nők meg Vaszilij Ivanovics csipkedésével és pofozásával töltötték kedvüket. Felettébb vidáman voltak mind.

Berlinbe érkezése után Vaszilij Ivanovics nyomban felkeresett. Nagyon megváltozott. Csendesesen leült,

két kezét a térdére fektette. Mesélt. Vég nélkül ismételtette, hogy kénytelen felmondani, könyörgött, engedjem el, azt mondta, képtelen, nincs többé ereje embernek lenni. Persze elengedtem.
Marienbad, 1937

FORDÍTOTTA PÁLL ERNA

Ferencz Győző

RÉGEBBI UJJGYAKORLAT

*Csak sejteted, hogy mekkora öröm
Ujjadat éreznem a bőrömon:*

*S ha tenyered esernyő és kabát,
Esőtől óvja kényes asszonyát,*

*És kéken futó, halvány ereid
Ujjbegy-billentyűim veregetik,*

*Óklöd vékonycsontozatú madár,
A markomban búvóhelyet talál;*

*Ha elengeded, add vissza, siess,
Mert kezed nélkül a kezem üres.*

ÚJABB UJJGYAKORLATOK

Sapphicum

*Félhomályban árny nehezül szemedre.
Fáj a szín, tompán ver a szív, az érdes
Tárgyakat most fáj tudomásul venni.
Álmos a lélek.*

*Elmosódott hang, ne aludj, te medve.
Rá se mozdulsz, itt soha föl nem ébredsz,
Nem fog innen már kiemelni semmi.
Máshol az élet.*

Montázs

*úri trágyadombja harag vetése
súlyosat hágnak hite nászi ágyán
Süpped Izadtságos a Legbujább itt
a Duna-tájon*

*összetévesztjük buta Nép selejtes
rossz magyar földjét a Szüzek ma mégis
lelkeseznek hős Ez a legkülömb szent
itt liheg itt áll*

*már a lázat még mielőtt a régi
mód letűnne sohse ki-nem-elésre
itt vetették el S rohadunk a Csönd van
forradalomba*

ÁLMODOTT RÍM VERSBE SZERKESZTÉSE

*Üvegtálon a visszautasított,
Szőrös-nyomott őszibarack.
Neheztel. Néz sértetten a tükörből
Szétesett előszoba-arc.*

Tartalomjegyzék '90

TÁRSADALOM, POLITIKA

- Ady Endre Korrobori június 3
Bergfleth, Gerd Tíz tézis az észkritikáról
(ford. Földényi F. László) július—augusztus 18
Bojtár Endre Széljegyzet [Edgar Morin cikkéhez]
április 31
Brodzskij, Jozsif Demokrácia! (ford. Bojtár Endre)
november 3
Brucan, Silviu A „képmutató Nyugat”
(ford. Lőke András) július—augusztus 7
Cs. Gyimesi Éva Hontalanok október 3
Csizmadia Ervin Ellenzékéből a hatalomba május 3
Csizmadia Ervin—Fricz Tamás Távolság a demo-
kráciától november 17
Elsdorf, Nick Fáradjon az elnökségbe január 19
Félix váhlyaszt december 29
Garton Ash, Timothy Prága: a Laterna Magicában
(ford. Félix Pál) december 11
Gerő András A magyar polgárosodásról május 15
Hayek, Friedrich August von Miért nem vagyok
konzervatív? (ford. Atkari János) március 17
J. Horváth Tamás „Harmadikutas” volt-e Wilhelm
Röpke? május 11
Kabakov, Alekszandr—Szaraszkina, Ludmila
Októbertől februárig (ford. Gránicz István)
november 13
Kennedy, Paul Amerika 2000 között
(ford. Barabás András) október 5
Kolakowski, Leszek Az információ hatalma
(ford. Félix Pál) január 5
Lekov, P. Boldog új évezredet! január 3
Lengyel László Az új Európa — magyar szemmel
február 3
Ablak mögül március 3
Tavasza várva szeptember 3
Megjött a tél december 3
I. Mihály román exkirály Tanúvallomás
(ford. Bojtár Endre) július—augusztus 11
Minogue, Kenneth Összeomló társadalmak,
továbbélő hitek (ford. George Gábor)
szeptember 15
Morin, Edgar “Zsidó” — főnév vagy melléknév?
(ford. Litván Katalin) április 27
Patočka, Jan A szellemi ember és az értelmiségi
(ford. Kiss Szemán Róbert) július—augusztus 14
Pirnát Antal Pedagógiai esszé a hitről és a hitellen-
ségről január 13
Polonyi Péter Kék Kína, Sárga Kína?
július—augusztus 3
Röpke, Wilhelm Szocializmus, tervegazdaság,
konjunktúra (ford. ?) május 9
Schlett István Az opportunizmus dicsérete
február 14
Schöpflin György A demokrácia esélyei Közép- és
Kelet-Európában (ford. Pintér Márta) június 5
Szilágyi Ákos Orosz Weimar (Első rész) február 7
Orosz Weimar (Második rész) március 9
Orosz Weimar (Harmadik rész) április 3
Szilassy Attila Mi és az Elefánt szeptember 7
Tatár György Fogság és déja vu június 11
Ugresić, Dubravka Made in Yugoslavia
(ford. Csejdy András) november 22

- Vági Gábor A kicsi ügyek meg a nagyok február 17
Vajda Mihály A létező összeomlása október 11
Varga Károly Német—magyar sorskapcsolatok
április 17

VERSEK

- Ács János szeptember 39
Ashberry, John (ford. Tandori Dezső) szeptember 32
Balaskó Jenő február 38
Bodor Béla július—augusztus 60
Bratka László október 37
Czilczér Olga május 34
Espár Imre május 48
Frost, Robert (ford. Rakovszky Zsuzsa) május 49
Gergely Ágnes január 34
Greguss Sándor december 45
Határ Győző március 29
október 29
Heaney, Seamus (ford. Nádasdy Ádám) október 41
József Attila január 48
Kardos Tibor május 32
Kemény István szeptember 48
Kőrössi P. József május 23
Kukorely Endre január 24
Mándy Stefánia december 33
Marno János július—augusztus 47
Miłosz, Czesław (ford. Csordás Gábor) június 38
Nádasdy Ádám április 32
Oravecz Imre február 37
Parti Nagy Lajos március 41
Payer Imre április 41
Petőcz András január 47
Petri György június 17
Pilinszky János szeptember 50
Rácz Péter október 17
Rakovszky Zsuzsa november 44
Schutting, Julian (ford. Báthori Csaba) április 50
Sztusz, Vaszil (ford. Baka István) december 41
Tábor Ádám június 28
Várady Szabolcs július—augusztus 22
Venclova, Tomas (ford. Nádasdy Ádám, Ferencz
Győző, Márton László) november 25
Warren, Robert Penn (ford. Várady Szabolcs)
február 36

PRÓZA

- Bojtár Endre Riga! Riga! szeptember 43
Csalog Zsolt Mi újság falun? február 30
Faludi Ádám Elvetemült történetek február 28
Két bagatell október 39
Forgács Zsuzsa Egy emigráns nő levele New Yorkból
január 35
Tangó november 29
Grendel Lajos Vezérelőzet május 25
Horváth Péter Hurrá február 21
Huelle, Paweł Az asztal (ford. Kertész Noémi)
május 35
Joris, Lieve Lopott órák (ford. Gera Judit) június 31
Kertész Imre Az eszmélet szintjei november 35
Klíma, Ladislav Önéletrajz (ford. V. Detre Zsuzsa)
április 43
Kriseová, Eda A kisváros (ford. Balogh Magdolna)
szeptember 25
Koestler, Arthur A bukott Isten (ford. George Gábor)
július—augusztus 23

Kukorelly Endre Érzelmes iratok december 42
 Lengyel Péter Az újlaki búcsú éve január 25
 Márton László Csalárdék nagy napja március 25
 Mihic, Gordán Kis árva agrak (ford. Bojtár Endre)
 március 35
 Miłosz, Czesław Brognart (ford. Gömöri György)
 január 41
 Molnár Miklós Játék (legalább) három lappal
 február 25
 Nadas Péter A kút — A ló vak június 19
 Norwid, Cyprian „Ad leones!” (ford. Cservenits
 Jolán) október 31
 Paley, Grace Lavinia: egy régi történet (ford.
 Rakovszky Zsuzsa) november 31
 Perneczky Géza Három novella április 35
 Remizov, Alekszej Jézus születése (ford. Hajdú
 Csaba) december 35
 Sajó László Szógalati közlemények december 50
 Szép Ernő naplójából (közreadja Bárdos Pál)
 március 44
 Takács Ferenc Ördögcérna: transeundum est
 október 19
 Tandori Dezső Düsseldorf trilogia — Immoralien
 development szeptember 33
 Vidor Miklós Előjáték július—augusztus 51
 Závada Pál Falumonográfia július—augusztus 62

TANULMÁNY, PUBLICISZTIKA

Bán D. András Radomir király október 56
 Bezeczy Gábor A tulipán neve június 63
 Birnbaum, Marianna D. Esterházy Péter beszélget
 február 46
 Borbíró Judit Kis magyar sajtótörténet március 56
 Dippold Pál A bazális membrán javítása október 62
 Eörsi István Havel, az elnök április 64
 Kérdések május 58
 Erő Zoltán Új világot építünk május 57
 Granasztói György Hungária — Irónia április 53
 György Péter Az elsüllyedt sziget (1) március 54
 Az elsüllyedt sziget (2) április 57
 Hafner Zoltán A figyelem iskolája szeptember 51
 Hankiss Elemér Három jegyzet (hátsó gondolatok-
 kal) január 62
 Három a bolgár (Anri Kiszilenko, Orlin Szpaszov,
 Ivan Krasztev; ford. Krasztev Péter)
 július—augusztus 84
 Hayek, Friedrich August von A végzetes eszme
 (ford. J. Horváth Tamás) december 59
 Horváth Iván A legnehezebb kérdés január 49
 J. Horváth Tamás A „végzetes eszme” nagynevű
 ellenfele: F. A. von Hayek december 55
 Kállai Ernő „Apja sváb, anyja szerb, ő tehát magyar”
 november 57
 Kálmán C. György Erkölcs, fertő, hitoktatás
 szeptember 63
 Szemetek meg ebek december 60
 Karátson Gábor Az egészről az angyalok (lettek
 volna) a legérdekesebbek október 63
 A tündérek nemléteéről november 63
 Urbanitás, pora december 63
 Károly, walesi herceg Tíz alapelv (ford. Török
 András) május 52
 Két olvasói levél (Pollák György, Zádor József)
 február 64
 Kiszilenko, Anri Szabaduljunk fel egyfolytában!
 [Három a bolgár] (ford. Krasztev Péter)

július—augusztus 84
 Kott, Jan A két féltreke (ford. Pálfalvi Lajos, Bojtár
 Endre) március 51
 Kőrösi Zoltán Kinyerma? március 64
 Krasztev, Ivan Christóra várva [Három a bolgár]
 (ford. Krasztev Péter) július—augusztus 87
 Lec, Stanisław Jerzy Fésületlen gondolatok (ford.
 Bojtár Endre) november 58
 Lorenz, Konrad—Popper, Karl Kandallóbeszélgetés
 (ford. Mezey András) november 47
 Margócsy István Lógyakorlat október 50
 Marosi Ernő A művészetek „mindenkori”
 történetéről — különösen Közép-Európában
 július—augusztus 83
 Marsall László—Sáry László Majdnem aleatorikusan
 június 57
 Miłosz, Czesław Vita a klasszicizmussal (ford.
 Pálfalvi Lajos) október 49
 Nádasdy Ádám A helyesírási ló szeptember 55
 Németh G. Béla Szociográfia és vallomás február 56
 Valahogy így volt június 41
 Paszternak, Borisz Néhány alaptétel (ford. Hetényi
 Zsuzsa) május 62
 Pelle János A „mezítlábas vérvád”
 július—augusztus 69
 Petri György Mi is egy művész? (ford. Forgách
 András) június 53
 Pirnát Antal Vizontválasz május 64
 Pomeranc, Grigorij Rubljov Szentháromsága (ford.
 Kiss Ilona) július—augusztus 92
 A világ rózsája (ford. Kiss Ilona) október 43
 Roth, Philip Sokasoggyatok! (ford. Böröcz József)
 február 56
 Steiner, Petr—Vošický, Pavel A lenini úton két
 (tömegkommunikációs) csatormán át (ford. Bojtár
 Endre) július—augusztus 77
 Szénási Sándor Jézus Krisztus pártfőtitkár június 64
 Szilágyi Ákos „Legyen vége, vége már!” január 54
 Szörényi László Vajna i mir április 58
 Szpaszov, Orlin Európa meghódítása [Három a
 bolgár] (ford. Krasztev Péter) július—augusztus 86
 Sztreljanij, Anatolij WC→ (ford. Szilágyi Ákos)
 július—augusztus 102
 Tábor Ádám Két Té között a fű alatt február 41
 Válasz Eörsi István kérdéseire június 42
 Vajda Mihály A filozófus és a politika január 51
 Vekerdy Tamás A Rákóczi kútja február 64
 Woroszylski, Wiktor Uniformis (ford. Mészáros Edit)
 szeptember 58

ILLUSZTRÁCIÓK

Lugosi Lugo László fényképei Lengyel Péterről és
 Óbuda–Újlakról január
 Michel Ciardi (Párizs) grafikái február
 Back János (Svédország) fényképe március
 El Kazovszkij alkotásai a Válogatott emlékművek
 sorozatból április
 Illusztrációk Károly walesi herceg A Vision of Britain
 című könyvéből május
 Forgách András grafikái Petri Györgyről június
 Pavel Vošický grafikái a lenini útról július—augusztus
 Pilinszky János fényképei szeptember
 Gedő Ilka képei október
 Lovassy Zoltán fényképei november
 Halas István fényképei a változások előtti Kelet-
 Európaról december

Marsall László

TANKÖLTEMÉNY ÉRZÉKSZERVEKRŐL

(Lucretius emlékére)

*Hogy minemű aura burkolna, ki sejtí, ki tudja, ha már
ízlelő szervük nincs az angyaloknak – hegedülnek örökkön –
ízlelő szervük sincs, s vajon tudnak-e fogni marokra
fejszeyelet, női melleket, péksüteményt?*

*Házaló komputereknek képzelem őket, agyamon át-, meg át-
csavarogva nukleon-gombokat nyomogatnak – ez a dolguk.
„Ihlet”–, s „angyal”-terminusz-tagadó francia filozófok
– kigöbözettek – kombinatorikának jobb híján nevezik
e műveletet à la siècle des lumières – fő az okosság!
Engem, ha itt-ott vonattal utazom, orron üt a bőrgyár
savanykás csáva szaga, disznóhízaldádák remek aromája,
mint a bőröm a szám a tudóm a hónaljам a lábam ülepem
s genitális háromságom elemezhető szag-elegye –
kitűnő dikta:úrák nyomkövető kutyái messzebről szimatolják,
illatom gömbhéj-burkolatát – egyre hígabb az elegy
tőlem távolodóban... De ezt fokozzák vastag ugatással.*

*Most jöjjön a kisugárzott hőre kiképzett termikus ember.
Szobában a tűzhely mellett ül a régi jó Philemon,
és Baucis az ablak alatt télen didereg, vetemedett
„nyílás-záró szerkezetek” híján, vörös izzásban a kályha,
jön hőmérővel-fűzetecskével az amatőr sógor, s járja
körkörösén körül a kályhás-ablakos helyiséget, és jegyzi
nulla-egész-ötötized eltérésnyi hibával a kályha-zugtól
egyre távolodóban, egymértékű Celziusz-pontú köreit.
Mér sok pontot, és vonallal köti össze őket, közeledvén
a zúzmarás ablakig izzástól a fagyos lábak iránt,
megvonja a szabálytalan izotherma-görbéket, írja föl
fűzetébe az ún. Gauss-féle geodetikus vonalak gradiensét,
számítgatja s vihog – dönti magába a cujka nevű kisüstit,
s jósol Csíkszeredán gutaütést Philemonnak görvélykört
Baucisnak a feleségének... (Palimpszesztek szerkesztője
volna a szerző? vagy látta? s jó napot kívánt a pulikutyának?)
A fölmérő lehet, hogy vak volt és megtapogatta egy láda
faragásait ujjával, és megtalálta a vésett mintát, az ujjá
elindult egy vésett tulipán völgyeiben, és megérkezett
a kimeredő csúcsra – ujjbegyében vajon egy clitoris
kamaszkori simogatásának emléke? fülében hegedű-glissando?
s a noteszába jegyzett adatok mind hamisak voltak, az izotermák
eltűntek fűzetestül?*

*Itt az akusztikumok fülelője: „a hangok!
a hangok!” a „Picsivaci, drágám! csókolom azt ott és mást is!*

kötök a köldöködre mint „szerelem-ittas lovagocska, csokorka gyöngyvirágot!” – naphosszat csácsog ordít meg csicsereg – „Elemérnek nevezett énem reggelig hallja a sötéten bűgő nőstényi alt hangodat, a manipulált fagott hangjára hasonlót!” és beleszeret a hangba – ki tudja kiébe, de mint Mata Hariba a vodka-ezüst nyakkendős örült, ugrik az ágyból menten, s nemigen érdekl, a hívott sovány-e, kövér-e –, miféle alak, fizimiska, dudorodó idomú, vagy „ama porbafingó” ülepű paralelepipedon-szerű nőstény, s rádiója üvölt: „imádlaaaak!!!”, meg: „nagy botokkal a részeg csöcselék a hegyek-beli városkában a »másféle« bagázst szétverte...”^b Nem ismeri a karácsonyfák éjszakai csöndjét ünnepi vacsora után, hogy elment ágyába aludni a család –, üvölt, és mint Panurg, ha házasságot kötni tétova, nagyokat ugrik s durrant a levegőbe és rikkant – belereped a szomszéd ablaka is. Chopin ujjja ilyenkor leheróvadt a billentyűkről, az akkori fortepiánóról, és a gyertyák lángja meg egy baleári korsó táncot járt a meszelt falon.

Valaki most a haláláig csámcsog, hol angolosan tálalt bélszín rizses vadalma körettel a bársony abroszra kiterített langusztá, párolgó, ágylepedőben – una volta – fölfalok néhány, konstans-hűsége vetett apácát, sült húsup olíva olajban, és ez a példázat kitűnő a rágós húsu mátereknek is, kik a kerengőn meztelen sétifikáltak, a nagy egyház-szakadás idején, és Franzl Császárról merengtek a nagy futball-kapitányról, ábrándos szemekkel s a Dierik Bouts madonnái bőfögtek a kerengőn, amikor a combjukat sütöttem, és tudtam: a zabálás középkori-, meg nomád-hajlam, az üstben Sátán-elvtárs forr! hamm! hamm! keserű az epéjétől a mája, A világ becsinált ragu-leves – empirikus kivégzők táltól-tálig, dolce vita kivégzői, ti! Farral az Üstbe! Főjj! Harapom az enciklopédikusok szakácskönyveit is: magasak, kétméteresek, közébe lapjaiknak a jó Drakula illesztett valahány recept lapjai közé a főzési utasításnak megfelelően elkészített hidegtálat, könyvjelzőnek – recipe-utasítás szerint... És vala nagy zabálás ad infinitum...

A homo per oculus is kiművelte magát, ókulásan először majd szubmikroszkópikusan, hogy látott csatárt elektron-labda beadni, aprócska fejet, kapus-öklöt ütközni-pattanni, hol a labda? De másfelől ott volt Tycho Brahe is: gubbadni látjuk a maga szerkesztette, éjszakai égre szegezett agyafúrt távcső lencséje előtt, párbajban elvesztett orra kevéssé akadályozta hogy a legközelebb hajoljon kvadránsa hajszálkeresztes üvegéhez és a távoli fénypontot odacsalja nemlétező orra hegyére, s ekként belepillantva a Sátán temérdek fekete gyomrába, csillagnak látott sok égő pöttyöt, noha a Sátán ménkü adag törkölyt, whiskyt ivott aznap – és hajrá! lenyelt egy Dóri-bundát s egy kézigránátot rá a gyapjára: robbant (Big-Bang-effektus), a tűzvész múltán parazsak szétszórt kis-pilácsai gyomrában, ez a csillagos ég: De Tycho csöve útmutatás vala az ajtóknak, kulcslyukaknak, meg a kisszerű kukkolóknak-leskelődőknek, hogy játsszák

*a véneket, meg lássák a feredőző vagy birbitélő Zsuzsika-Zsuzsannákat
lehetőleg befogott füllel, mert anti-akusztikusok is;
ne zavarja őket hang-moraj trombita-recsegés.
És mindez történik – nihil est in intellectu quod
non fuerat in sensu –, Budapesten Bécsben a Midway
szigeteken akár... Ilyenkor a szerző: Ave atque Vale.*

norbert c. kaser

A TE ORSZÁGOD

*tudod hogy országod
megölhet téged
nem vágyakozásból
(közben elmúltak ezek az idők)
hanem a tapasztalatért
hogy téged senki nem szeret*

*tudod hogy országod
leölhet téged
mert téged mindenki szeret
meghalsz terhes csókjai alatt
te aki sose szeretted őket*

*távozz
de visszajöjj!*

A GRABENEN

*egy fekete galamb
messze szalad*

*az én
hasonlatomnak
árnya*

*félsüket
félnéma
beteg!*

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

Zilahy Péter

RENDEZŐI UTASÍTÁSOK EGY KIVERT EBNEK

(unott pofával) Ez egy lerágott csont (piszkálgatja)
(hanyagul) Nem csinállok belőle elvi kérdést (belerúg)
(mérlegelve) De ha jobban meggondolom (végigméri)
(kiegyenesedve) Az enyém (rálép, belenyomja a földbe)
(morogva) És ha bárki arra gondolna (körbeszimatol)
(farkasmosollyal) Hogy az én csontomat szopogassa (levizeli)

A LÓ HALÁLÁBA

sár hörög
s rá röhög
gyöngy
göröngy

INJUN LIFE

Tarzan banánnal
Tarzan a liánon
Tarzan a krokodil hátán
Tarzan a fürdőkádba hány
Tarzan a liftbe szorul
Tarzan vinnyog a párna alatt
Tarzan nagyokat harap Jane-ből
Tarzan üvölt „EEEEEEEstiahirlap”
Tarzan nem meghal Jane nem meghal
senki nem meghal

Arnold bácsi elment

MÁNDY IVÁN

Arnold bácsi félig felemelte azt a vasszürke fedelet.
Még egyszer belenézett a kukába.
Keres valakit?
A lány ingerült hangja a liftajtóból.
– Visszajön?
– Nem.
A vödörrel együtt kilépett a kapun.

A lány nem csukta be a lift ajtaját. Arnold bácsi után nézett. Elment. Csak így egy szemetesvödörrel. Mintha sétára indulnának. Miért is ne? Akad aki kutyát sétáltat, akad aki szemetesvödört. Esti séta a ház körül. Vagy talán ki a Margitszigetre. Átruccannak Budára. Mi közöm hozzá! Oda mennek ahova akarnak. Tőlem akár világgá mehetnek!

Halk nevetés az emeletekről.

De hiszen ez Arnold bácsi! Felszaladt a lépcsőn. Ugyan! Hiszen akkor látnom kellett volna. Meg aztán nem tud ő már lépcsőn szaladgálni. Dehogyanem! Tőle minden kitelik.

Egy barna zakó a kukára dobva. Ő hajította oda mielőtt elment?

Mi közöm hozzá? Mi közöm ehhez az egészshez?

Arnold bácsi! Azt hiszi nem tudom, hogy ott lapul a kapu előtt a vödörrel! Bújjon már elő!

Elhallgatott. Majd megint csak azt mondta.

– Mi közöm ehhez az egészshez!

A kihült lépcsőház gunyoros csöndje.

Beszállt a liftbe. Benyomott egy gombot. Oly mindegy, hogy melyiket. Reménykedett valamiben? Még várt valamit? Talán, hogy ezen a légi úton összeakad Arnold bácsival? Hogy egyszerre csak megjelenik a vödörrel?

Egy felirat jelent meg.

Elmentem almáért.

Ki ment el almáért? Lehet, hogy ide rakja be a liftbe? Majd jön érte valaki. Vagy éppen senki. Aztán csak itt rohad meg.

A lift zökkent egyet. Megállt.

Ő meg egy ajtó elé lépett.

Dr. Beregi Arnold.

Az ajtó résnyire nyitva.

Újra elolvasta a névtáblát. Megvonta a vállát. Jól van, Arnold bácsi! Hát mégiscsak fellopakodtál? Remek trükkjeid vannak. Az egészset csak azért eszed ki, hogy...

Benyitott.

A dívány fogadta. A díványra hajított pizsama. Akárcsak maga Arnold bácsi. Leheveredett és most már egyáltalán nincs kedve felkelni. Minden mozdulat felesleges.

A lány leült a dívány végére. Összehajította a pizsamát. Egyik ujját gyengéden a másikra. Oldalt fektette. Így mégiscsak jobban esik az alvás.

A papucsok a dívány előtt gyanús békességben. Csúnya veszekedés előzhette meg ezt a kibékülést. Egy elszórt cédula.

Fejet oldalt hajtani
azon négy-öt cseppet a hallójáratba
vattával elzárni.

A lány valahogy elszörnyedve olvasta.

Arnold bácsi! Mi ez? Miért kell a fejet oldalt hajtani? És mi van a hallójáratnál?

Újra és újra elolvasta.

vattával elzárni

vattával

vattával...

Hirtelen felállt.

Az asztal felé indult. De a ruhásszekrényt nyitotta ki.

Egy nadrág rogyott a lába elé. Mintha már régen leste volna az alkalmat, hogy valaki végre felfigyeljen rá. Gyengédségre nem számított.

A lány lehajolt érte, felemelte.

Talán kivasalom, ha van itt egyáltalán vasaló. Mi van itt egyáltalán?

A nadrág elsírta magát. Dőlt belőle a por, a homokos kavics.

Nem, ezt mégse lehet! Hiszen tele lesz vele a szoba. Talán inkább a konyhában.

Csakhogya a nadrág már kisírta magát. Száraz józansággal lógott a lány karján.

Az felnézett az emeletekre.

Szikár, katonás tartású nő járkált le-fel a negyedik emeleti gangon. Botja minden lépésnél koppant a kövön.

Német katona az első világháborúból. Irodai szolgálat.

Mereven előrenéz. De azért pontosan látja, ahogy itt állok ebben a konyhában egy nadrággal. Méghozzá Arnold bácsi konyhájában, Arnold bácsi nadrágjával. Odaszól valakihez. A bot egy helyben kopog. Rólam beszél. Beszámolót tart. Az a bizonyos valaki mindjárt előrejön a gang végéről.

A sűrű kabátos nővérek pedig felszállnak a kukákból. A kuka tündérei. Felszállnak mindenféle ragacos, koszos csomaggal, hulladékkal. Hogy ismét alámerüljenek. És aztán majd végig a gangon a hátsó lépcsőház felé. Vagy éppen itt surrannak el az ablak alatt.

Egy öntudatlan mozdulattal lecsúszította a nadrágot a hokedlire.

Megzörrent az ablak. Zörgött, csörömpölt, rázkódott. Dührohámot kapott. Talán éppen ettől az idegen lánytól.

Csakugyan. Mintha rászólt volna. Vegye csak fel szépen azt a nadrágot a hokedliről. Talán mégse ott a helye! Ne merészelje otthagyni!

És ha *merészelem!* Kinek mi köze hozzá!

De azért felemelte. Kissé meglengette. Hiszen talán elbóbiskolt a hokedlin. Milyen lehet egy nadrág álma?

Egy gyerekhang suttogása. A falakon keresztül egy távoli szobából.

– Te! Figyelj csak!

– Figyelek, persze.

– Mit izgat téged egy nadrág álma?

– Mi az? Gondolatolvasó vagy?

– Meglehet. (Pillanatnyi szünet.) Tőlem sokkal érdekesebb álmokat kaphaszt.

– Ez komoly?

– Tudod mit? Adok neked néhány álmot!

– Kedves tőled.

– Tudod, hol tartom őket?

– Nem tudom.

– Hát persze, mert nem árulom el senkinek. Csak Noldi bácsinak, meg most neked. Szóval, a spájz felső polcán.

– És éppen Arnold bácsinál?

– Nekem Noldi bácsi. Senki más nem szólíthatja Noldi bácsinak.

– Gratulálok.

– Nála van a legjobb helyen. Ezt elhiheted.

– Nem is kétséges.

– Milyen álmod akarsz? Rosszat? Hogy üldözzön valaki végig az emeleteken? Vagy inkább te üldöznél valakit?

– Nem... azt talán mégse.

– Hát akkor?

– Igazán nem akarok megbántani, de most talán semmilyen. Se jót, se rosszat, ha nem haragszol. Ugye nem haragszol?

Nem jött válasz. Csak a fal pergett időtlen egyhangúsággal.

A lány azért még nem mozdult.

– Egyébként kissé beképzelt vagy. Akad még valaki aki Arnold bácsit Noldinak hívja. – Elhallgatott egy pillanatra, majd olyan rejtélyesen. – Ahogy azok ketten ott pusmogtak a hátsó lépcsőházban! Arnold bácsi és a kuka tündére. Hogy melyik? Az egyik vagy a másik? Mindegy. Hiszen ugyanaz az arc, az a hártás tekintet, az a mocskos, szürke kabát. Noldi! És a kuka tündére elkapta Arnold bácsi kezét, magához szorította. Megörültél! Csak nem akarsz nekem kezet csókolni! Régen ismerhette a tündért, talán együtt jártak iskolába. Vagy talán a térről, az utcáról. Gyerekkori szerelem... igen, az meglehet.

Egy kilincs bosszús csattanása.

– Pletykálkodunk, te kis pletykafészek! Pletyka! Pletyka!

Az ablak zörgött.

A kilincs csattogott.

Hirtelen csönd.

Ahogy átkelt az előszobán, megint hallotta azt a távoli, elmosódott hangot.

– Nem gondoltad meg?

– Nem, kisfiú. Tartsd meg az álmaidat.

– Nem is tudnál velük mit kezdeni. És ne mondd nekem, hogy kisfiú.

A hang elhalt.

– A lány megint a félig nyitott szekrény előtt. A nadrág eltűnt a karjáról. Elszállt. Vagy egyszerűen lecsúszott a karjáról, valahol az előszoba útján.

Megérintette egy fekete öltöny vállát. Arnold bácsi ebben járt temetésre. Ugyan! Arnold bácsi egyáltalán nem járt temetésre. Nem érdekelték az ilyen ostoba szertartások! Ezt a lépcsőn magyarázta apának. Apa néhány lépcsőfokkal feljebb. Úgy mosolygott Arnoldra, mint egy gyerekre. Meg tudom érteni. Arnold a fejét rázta. Dehogyan tudja megérteni! Talán még mondott volna valamit, de apa felszaladt a lépcsőn.

Arnold bácsi! Merre jársz azzal a vödörrel? Azért valahol csak leteszed? Valahol csak megpihensz? Egy üres futballpálya leszakadt tribünjei között. Egy mozi előcsarnokában. Odabent már nincs vetítés. Nincs vendége a nézőtérnek. Egy téren, ahol nem akadtok össze senkivel.

Olykor valahonnan előtör egy csapat bőröndökkel, hátizsákokkal, szatyrokkal, mindenféle csomagokkal. Beszélni nem beszélnek. Mintha nem is ismernék egymást. Csak éppen úgy véletlenül összeverődtek. És most, valami sötét dühvel benyomulnak egy kapualjba, megszállják a házat.

Te meg csak nézed őket. Mindenkit ismersz. Azokat is, akik megszállják a házakat és azokat is, akiket kiüldöznek.

– Arnold bácsi! Hogy van ez?

Lópaták kemény kopogása az udvarról. És egy kétségbeesetten nyöszörgő hang.

– Mióta járkálnak itt lovak? Mondja meg nekem valaki! Miért nem mondja meg nekem valaki?

Ezt azért meg kell hogy nézzem!

De nem nézte meg.

Ez a könyv az asztalon! Elegáns kis kötet, és úgy általában elegánsan zsebre vigják. De most az asztalra hajították. Egy helyen szétnyílt sértett önérzettel.

Igen, ezt olvashatta Arnold bácsi mielőtt elindult. Mélyen behajolt. A könyv meg is nyomódott itt a sarkán. Hát most már így marad. Arnold bácsi akkor még talán nem is tudta, hogy útra kel. (Miféle útra?) Mikor gondolt rá először? Egyáltalán, hogy jutott eszébe? Olvasni akart, belemerülni ebbe a könyvbe. Vagy éppen csak úgy sietősen néhány sort. Nem, ő semmit se csinált úgy sietősen.

De hát miféle könyv ez?

Közben valami rossz érzés fogta el.

Arnold bácsi keze kinyúlik valahonnan a levegőből, és ráver a vállára. Vagy éppen csak megérinti. Hallod-e, te lány!

Belecsúszott a szövegbe.

A mind erősebb tájfun egyre közeledett és mind erősebb szelet és esőt hozott. És ma délelőtt, ahogy terveztem, mégis elutaztam Koruidzavába. Velem jött Szacukó és Szanaki is, de az utóbbi másodosztályon. Szanaki egyre aggodalmaskodott az idő miatt, kérlelt, hogy halasszam holnapra az utat, de sem én, se Szacukó nem hallgatott rá. Mindketten furcsamód nemtörődöm hangulatban voltunk, mintha csak azt mondanánk: – Hadd fújjon az a tájfun!

Abbahagyta az olvasást. Megint az a furcsa érzés. De most nem a kéz érintésétől. Nem is bánta volna, ha Arnold bácsi megfogja a vállát vagy a nyakát. Akkor valahogy az egész kissé ismerősebb. Szacukó és Szanaki – kik ezek? Mindenesetre japánok. Ezt a hülye is kitalálja. Egy férfi utazik velük – miféle férfi? Rájuk törhet a tájfun.

Visszahajtotta a könyvet a címlapra.

Tanizaki Dzsunicsikó

Egy hibbant vénember naplója.

Aha, egy hibbant vénember. Az egyik nő a felesége, másodosztályon utazik és, mintha nem is lenne valami nagy kedve ehhez az egészhez, de a vénember, meg az a fiatal lány... az a gyönyörű fiatal lány... akiért a vénember megvész...

Arrébb tolt a könyvet.

Ismét magához rántotta. Egy sort újra elolvasott.

A mind erősebb tájfun egyre közeledett, és mind erősebb szelet és esőt hozott.

A mind erősebb tájfun...

Dr. Beregi Arnoldnak

a hetedik ügyosztály

Ez állt finom, karcsú betűkkel azon a megfeketedett ezüsttálkán. A tálkán egy meggömbült papírvágó kés. De ez már később kerülhetett oda. Nem a hetedik ügyosztály ajándéka.

Ügyosztály.

Kikopott szó, rég elfelejtett, ismeretlen szó. A lány soha nem hallotta.

Fekete ruhás férfiak egy örökké homályos szobában. Valamilyen iratok fölél hajolnak mélységes csöndben. Nem beszélnek egymással. De ebben nincs harag. Csak éppen nincs szükségük szavakra.

Most éppen körülállnak valakit. És ez a valaki senki más, mint Arnold bácsi. Az urak kezében pohár. Néhány szavas felköszöntő. Magasra emelkednek a poharak.

Az egyik úr átnyújtja az ezüsttálkát Arnold bácsinak. Arnold bácsi mosolyog. Sorra koccint mindenkivel.

Meddig tartott ez a meghitt kis ünnepély?

Befejezésképpen egy szakállas úr néhány percig kézen állt a terem közepén.

Halk taps. Bravózás.

A papírvágó kés lecsúszott a tálkáról.

A lány felemelte és beleszúrta a levegőbe.

– Arnold bácsi! Hová lett a hetedik ügyosztály?

Különböző színű tengeri kagylók, csigák a tálka mellett. A lány egyiket se merte megérinteni. Hiszen még bennük a tenger zúgása. A tenger nem feledkezett el róluk.

Arnold bácsi olykor végigsimított rajtuk egy bizalmas, kissé szórakozott mozdulattal.

És milyen lehetett az a mozdulat, ahogy belevetette magát a tengerbe? Ahogy előrenyújtotta a karját egy kagyló után?

Az a mozdulat, ahogy az utcán egy pocsolya fölél hajol?

Lassan felemelkedik. Fogja a vödört és elindul valamerre.

Te, Arnold bácsi! Locsolj le valakit! Csak úgy útközben a pocsolya vizével.

A pocsolya vizéből.

Senki se sétál. Hová tűntek a sétálók? Az ácsorgók, a lődörgők, a báméskodók?

Hurcolkodnak. Egyik utcából a másikba, egyik házból a másikba, egyik szobából a másikba. Hurcolkodnak. Örökké hurcolkodnak.

Hangok törtek be az emeletekről. Éles, tolakodó hangok.

- ... mert egyszerűen nincs senki, aki bezárná a kaput!
- Mert egyszerűen nincs kapu, ha nem vette volna észre!
- És különben se adjon utasításokat.
- Arnold bácsi soha nem adott utasításokat.

A lány megismételte a szobában.

- Soha nem adott utasításokat.

Megcsörrent a telefon.

Felkapta a kagylót.

- Halló!

De akkor már csak az a sötét zúgás. És abból egy női hang.

- Ha éppen tudni akarja, én soha életemben nem törekedtem arra, hogy...

Elmosódott férfihang, de azt már nem lehetett érteni.

Eszelős zúgás.

Lihegés.

Fájdalmas nyögés.

Elfulladt lélegzet.

Egy távirat a telefon mellett.

Drága Arnold bácsi, nagyon szeretnék veled beszélni, kérlek, hívj fel! Szeretettel ölel, Vera.

Vera? Ki lehet az a Vera? Miféle lány? Azt hiszem, nagyon fiatal és örökké nyüzsgő. Mit akarhat Arnold bácsitól?

Gyűrött rajzlap lógott le az egyik könyvespolcról. Leemelte. Ráhajította a hibbant, vénemberre. Verácska alkotása, nem vitás. És az se, hogy Arnold bácsi buzdította ezt a lányt. A hűséges kis tanítványt. *Lelket öntött belé.* Ne add fel! Nem szabad feladnod! Ennyivel tartozol a tehetségednek!

Na, nézzük!

Mindenféle figurák egy lobogó gyertya körül. Nem, ezek nem is figurák. Orrok, különféle orrok. Fenséges, határozott vonalú orrok. Olyan cézáriak. Vagy éppen lágyak, behorpadtak. Orrlyukak sötét barlangja. A homlok hátracsúszott, eltűnt. Néhány szégyenkező hajszál.

Érezte, hogy valaki áll mögötte. Nesztelenül jöhetett. Nem érdekes.

De akkor már megszólalt a hang.

- Beköltöztél Arnold bácsihoz?

Lassan megfordult.

Apa, hát persze! Feléje hajol, megpróbál mosolyogni, ettől még riadtabb az arca. Nehezen szánhatta rá magát erre az útra.

- Fáradtnak látszol, apa.

Ő meg hosszan nézte a lányát. Mióta ül itt? Mindenesetre valahogy berendezkedett. Oly otthonos.

- Arnold bácsi?

- Mit akarsz tőle?

- Meghívott, vagy csak úgy beugrottál hozzá?

Nem felelt mindjárt. Majd ahogy széttárta a karját.

- Arnold bácsi elment.

Az apa arca alig észrevehetően megrándult. Ezzel még nincs befejezve. Még jön valami. Még jönnie kell valaminek.

- Egyedül ment el?

- Nem, egy vödörrel. Egy vödör társaságában.

A lány elmosolyodott.

- Megvárom.

- Mikor jön vissza?

- Egyáltalán nem jön vissza.

Az apa most már nem tudott megszólalni. Minden kiveszett belőle. Maga se tudta honnan jön az a fáradt, elnyűtt hang.

- Hát akkor...?

A Literatura

az MTA Irodalomtudományi intézetének folyóirata. 1974-ben, *Béla Miklós* felelős szerkesztésével évnegyedes periodikumként indult s főként az irodalmi modernség, a 20. századi magyar irodalom és az irodalomelmélet kérdéseinek vizsgálatát tekintette feladatának. Érdeklődését hangsúlyosan olyan problémáknak szentelte, amelyek — mint a modern magyar irodalom fejlődéstörténeti koncepciói, a 20. századi stílusirányzatok poetológiai kérdései vagy az irodalom nyelvének szisztematikus leírhatósága — messze túlhaladták a szűkebb szakmai érdeklődés kereteit. A lap szellemisége ezt a hagyományt megőrizve, de az irodalomtudomány mai irányzataihoz szorosabban kapcsolódva igyekszik szembesíteni a hazai irodalmi és kritikai nyilvánosságot azokkal a jelenségekkel is, amelyek az európai tudományos gondolkodást foglalkoztatják. Hiszen a magyar irodalomtudománynak ma fokozottan kell törekednie arra, hogy — a történeti és elméleti módszerek merev szembeállítását, illetve az igazság ideológiai oszthatatlanságának elvét feladva — az irodalmi kommunikáció funkcionális kontextusaira, tágabb értelemben pedig a történelem irodalmi valóságára fordítsa a figyelmét. Az 1989-től *Pomogáts Béla* főszerkesztősége mellett *Kulcsár Szabó Ernő* szerkesztésében külsőleg is megújult LITERATÚRA irodalomtudományunk korszerű irányzatait megszólaltatva próbál válaszolni az irodalmi modernség kérdéseire.

AZ
**AKADÉMIAI
KIADÓ**

AJÁNLATA:

MAGYAR SZÍNHÁZTÖRTÉNET

I. kötet 285 Ft

A kezdetektől 1873-ig

A magyar színjátszás kezdeteiről, történetéről, fejlődéséről, színészekről, alkotókról az első összefoglaló kézikönyv.

A MAGYARSÁGTUDOMÁNY KÉZIKÖNYVE

290 Ft

A szerzők a legtömörebben foglalják össze ismereteinket Magyarországról és a magyarságról.

DERCSÉNYI DEZSŐ: NAGY LAJOS KORA

Az Akadémiai Kiadó Reprint-sorozata 360 Ft

Dercsényi műve kiterjed a kolostori udvari élet és a lovagi kultúra bemutatására, a kapcsolódó anyagi kultúra minden ágára, az építészetre, szobrászatra, iparművészetre, valamint a korabeli szellemi műveltségre.

**KOHN SÁMUEL: HÉBER KÚTFORRÁSOK ÉS ADATOK
MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉHEZ**

160 Ft

A kötet célja nem a zsidó vagy a magyarországi zsidó történetekre vonatkozó források kiadása volt, hanem olyan adatok közzététele, amelyek héber nyelven zsidó szerzőktől Magyarországra vonatkoznak. (Megjelent)

A kötetek megrendelhetők az Akadémiai Kiadó kereskedelmi osztályán, az 1519 Budapest, Postafiók 245. címen. A megrendeléseket a kötetek megjelenését követően postán, utánvétellel (portó) teljesítik.

A filmes ínyesek Mekkája

Ö R Ö K M O Z G Ó

A M A G Y A R F I L M I N T É Z E T M O Z I J A

A RÉSZLETES PROGRAM ÉS A JEGYVÁLTÁSRA JOGOSÍTÓ TAGSÁGI IGAZOLVÁNY
KAPHATÓ A VETÍTÉSEK HELYSZÍNÉN, A MÁTRA MOZIBAN (BUDAPEST VII. ERZSÉ-
BET KÖRÚT 39.)

A liberális Kölcsey

LUKÁCSY SÁNDOR

Kölcsey egyidős a liberalizmussal. Bár a liberális eszméket a felvilágosodott XVIII. század dolgozta ki, magát a szót először állítólag Napóleon írta le. 1823-ban Krug lipcsei professzor már kiadta a liberalizmus (valószínűleg első) összefoglaló történetét; a szó és az eszmék bekerültek a közforgalomba.

Országgyűlési naplója egyik első lapján, 1833. december 13-án Kölcsey ezt írta: „Mit fogsz tenni most, midőn álmok helyett való pálya nyílik előtted? Lesz-e erőd létrehozni az ideákat, mik húsz év óta boronganak kebledben?” Ezt a mondatot nem szabad úgy érteni, hogy Kölcsey már húszegynéhány évesen birtokában volt azoknak a liberális eszméknek, melyeket országgyűlési politikusként megvalósítani törekedett. Húszéves múltja hazaszeretetének volt; liberalizmusa hosszú esztendőek stúdiumainak és töprengéseinek eredménye.

Annai azonban bizonyos, hogy a liberális eszmékkel már ifjú korában megismerkedett. Diákévei barátjával, Kállay Ferencsel közösen tanulmányozták Girtanner könyvét a francia forradalomról, lefordították belőle az „Emberi és Polgári Jusok” nyilatkozatát, de hozzáfűzték a svájci történetész bíráló, sőt elutasító megjegyzéseit is; mivel értettek egyet, mit vetettek el, nem tudhatjuk. Bár Girtanner evolúcionista felfogásának föltehető nyomait megtaláljuk az érett Kölcseynél, nyilvánvalóan nagyobb hatással volt rá a „hasonlíthatatlan” Bayle állandó forgatása, továbbá Montesquieu. Őt Kölcsey többször is idézi, a szatmári adózó népről szóló munkában (ha ő írta) „vezér”-ének mondja, 1823. június 27-én Szemere Pálhoz írt levelében pedig egy „Montesquieu-ből készült íráská”-ját említi. (Sajnos, nem maradt ránk.)

Még mielőtt politikai pályára lépett volna, irodalmi nézeteiben már megmutatkoznak Kölcsey gondolkodásának liberális vonásai. 1816. április 2-án arról ír Döbrentének, hogy véleménykülönbségük nem lehet akadály a barátságuknak. „Idő, hely, környülmények különböző fejekben különböző ideákat származtatnak [...] Mi lenne a világból, ha az opiniók tartományában minden ember egy úton járna, egy úton tolongana?” Jó tíz év múlva Toldy Ferencet inti: „Szeretem, ha minden fej a maga saját világa után indul inkább, mint a másé után vakon.” 1832. május 12-én Bajzának írja: „Jaj annak a literatúrának, hol egy helyről jön a tón! [...] Nincs nyelv és literatúra becsülni való sokszínűség nélkül. Sokszínűséget pedig csak ott várhatunk, hol a tónust nem egy szárnyaszegett korporáció, hanem számos szabadreptű zseni adja.” A korporáció, melynek egyneműsítő hatásától Kölcsey tartott, az Akadé-

mia. *Kritika* című munkájában Richelieu akadémiaját feddi „lélekölő despotizmus”-áért, Szemerének írt levelében a magyar Akadémia „oligarchiai elv”-ei ellen tiltakoznak; ugyanezzel a két szóval marasztalja el majd az országgyűlés konzervatív szellemét, diaetái naplójában pedig leszögezi: „a tudományok országában akár a monarchia, akár az oligarchia helyén kívül van; s helyén kívül leszen mindörökké.” Kölcsey eszménye az irodalmi respublika; törvényeit Bajzával egy időben fogalmazza meg: „a literátori világ egyedül a józan ész, ízlés és tudomány igazgatása alatt van; hatalomegyesületek pedig, törvényszékek és törvényhatóságok itt nincsenek, s veszedelem nélkül nem lehetnek. Minden író egy független státus...” „Országunk, az igaz, arisztokratai lábbon áll; de az írók világa mindenütt demokráciát kíván.”

Véleményszabadság, sokszínűség, tolerancia mások véleménye iránt: ezek azok a liberális alapelvek, melyeket Kölcsey az irodalom világából a politika világába átvitt, s amelyekhez mindvégig ragaszkodott. 1837. december 29-én írta Ormós Lászlónak: „Mindig egy véleményt hallani káros; ez egyoldalúvá tesz. A különbözőések ismerete nemcsak tudományra vezet, hanem türelemre is tanít, s türelem mind a literátori, mind a polgári világban valamint ritka, úgy szükséges és hasznos erény.”

Kölcsey közéleti szereplése 1829-ben, Szatmár megyétől kapott jegyzői megbízatásával kezdődik, de már 1827-ből ismerjük egy beszédét, melyet Kende Zsigmond számára írt. „Isten az embert szabadságra teremtette” – jelentette ki ebben az első politikai írásában, s ugyanitt „emberi jusaink”-ról is szólt. Ezek annak az istenivé átkeresztelt természetjogi felfogásnak a mondatai, mely a liberalizmus bölcsője volt. Több szó esett azonban Kölcsey megyei beszédeiben az ősi alkotmányról, melyet régisége szentelt meg; melynek birtokosa „szerencsés nép”; mely által „király és nemzet kölcsönös bizodalommal függhetnek egymás karjain”. A szabadság, melynek „szentségét” a hazafi „sértetlenül fenntartani fáradatlan erővel igyekszik”, a megyei nemesség szabadsága, ennek gyűlésterme „szent hely”, tanácskozása „szent boltzat” alatt folyik. Szent a korona is; „jegye a független akaratnak, melynek önkényű mozdulatából egy szabad bajnoknép fejedelmet választott magának”, „záloga a legfontosabb, a legszentebb kötelességnek, mely fejedelmet nép, és népet fejedelem eránt viszonyos tartozások alatt feloldhatatlanul tart”, „pecsétje a fejedelem és nép kölcsö-

nős egyezkedésének”. És I. Ferenc uralkodásának negyvenedik évfordulóján a szónok „nemzeti büszkeségtől hevülve” kiáltja: „Mi egy ezred óta bírunk polgári alkotványt, milyenért az európai népek még most is kínos vonaglásban küzdenek; s királyunk ezen polgári alkotvány egyik elengedhetetlen, egészítő része.”

Látnivaló, hogy Kölcsey oratori modora kezdetben még nem különbözik a szokásos nemesi frazeológiától. Számításba kell vennünk persze a helyet, az időt, az alkalmat, melyek beszédeinek tényezői voltak. De ne gondoljunk alacsony taktikázásra, Kölcseynek az nem volt kenyere, s ha alkalmazkodott is nemesi közönsége retorikai igényéhez, amit mondott, meggyőződésből mondta. A vers a legösszintébb beszéd, s Kölcsey versben írta, 1831-ben:

Büszke magyar vagyok én...

..... szerelemmel tölti be lelkem

Honni szokás és föld, örököm hard s ősi dicsőség.

Amikor Kölcsey a király iránti ragaszkodásáról szólt, nem alattvalói hajbókolással tette; amikor a „bomolhatatlan eskü”-ről beszélt, mely királyt s nemzetet összeköt, mint kétoldalú szerződést tárgyalta, mely kötelező feltételeket szab az uralkodónak: „a király a nemzetet hívja meg, hogy önmagának törvényt szabjon, a nemzet pedig királyának arcain vigyázza a megelégedés és helybenhagyás vonásait. Így önkényes uralkodás és féketlenség egyiránt eltávoztatván, sem az emberi lélek szabad ereje hatalom által le nem nyomathatik, sem az emberi szív szelíd érzései zabolátlanságban el nem vadúlhatnak.” Ennél többet mondani 1827-ben nemigen lehetett, gondolni is alig. Vörösmarty még 1844-ben is, *Hymnus* című költeményében, a „királyok istene”-t invokálta: „Hogy aki fényben milliók felett van, Legyen dicsőbb erényben, hatalomban” – és csak ezután kérte a népek istenének, az országok, a szabadság, az egység istenének adományait.

De bármennyire tapadt még a kezdő politikus stílusa és gondolkodása a nemesi szabványhoz, föltűnedeznek benne már új vonások is. „Közjő szerelme, önhaszon-megtagadás, tanulás és tapasztalás”: ezeket az értékeket jelöli ki irányítólul első beszédében; ezek lesznek majd a liberális diaetái politikusnak s a *Parainesis* szerzőjének sarkcsillagai. A közéleti szereplő számára már 1830-ban megfogalmazza erkölcsi maximáját: „Szolganépet kormányozni szerencsétlen rabelsőség; szabadok közt érni fő helyre legszebb jutalma a személyes érdemnek.” 1832-ben, a megyei tisztviselők elvárható habitusáról szólva, megköveteli az „emberi gyengeségeink és kísértetek [= kísértések] minden vakításai ellen fáradatlan küzdelem”; egy év múlva, pozsonyi szobácskájában mintegy e korábbi szavait idézi: „fogsz-e ostromot is állani a kísértések közt? [...] Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni...?” Szatmár megye liberális követe nem üres kézzel érkezett az országgyűlés városába. 1832. március 1-jén mondott nagykarolyi beszédében, reménykedő anticipációval, fölvezolta programjának nagyszerű távlatait: „Szorgalmas földművelők gyűlnek majd pusztaságainkra; helységeink lakói nevednek; Pest emelkedő palotái szaporodni s ragyogni nem szűnnek; gazdagainknak könynyűvé tétetik az út, melyen egyesített erővel jót, szépet és

nagyot létre hozzanak; s a magyar, ki negyven év előtt a pesti utcákon elhagyott idegenként tévelygett, önérzessel emeli fejét; s gyermekét s unokáit szent emlékek alá fogja vezetni, miket a nemzeti nagyság a múlt és jelenkor érdemeinek tisztelő hálával állítand.”

Kölcsey a liberalizmusról nem készített összefoglaló művet, de legfontosabb témáit érintette országgyűlési írásában és leveleiben.

A „liberalizmus” szót legalább egy tucatszor leírta, némelykor az „ellenzéki” szinonimájaként, de nem tett egyenlőségjelet ellenzéki és liberalizmus közé. Az öncélú, török-szakad opponálást éles gúnnyal ítélte el: „Uraim, drága kolléga uraim, mi a patriotizmus? Felelet: az oppozíció! És mi az oppozíció? Felelet: tagadása annak, amit az udvar állít, és a személyes! De ha az udvar történetből igazat állítana? Felelet: azt meg nem engedjük. Az öreg Balogh – Isten nyugtassa – huszonkilenc nap vitatott valamit tüzzel és vassal; ha a személyes végre megadta magát, s a harmincadik nap a tárgyat elfogadta: az öreg felpattant, s tüstént az ellenkezőbe rohant által. Hiában! ami felülről jő, az jó nem lehet.” Az efféle politikizálás régi hagyomány volt. „Nálunk az oppozíció elejétől fogva a nemességben állott,” s ez sérelemi politikát folytatott. Kölcsey (és néhány társa) személyében valami új jelent meg: ő volt történelmünkben az első elvi politikus.

Új volt érvelésének orientációja is. A nemesi hagyomány az ősi jogokra hivatkozott; Kölcsey a közvélemény súlyára, sőt „korbácsá”-ra, s Európára. „Isten és haza és az egész művelt Európa legyen bíró közöttünk és közöttök; s jaj annak, kit e bíróság kárhözhatni fog!” – mondotta a vallásügyi vitában.

Kölcsey liberalizmusának legfőbb tétele: „Szabadság alapja a többség. Ami az egész érdekével többség által egyezőnek találhatik, azt egyesek különvéleményének feláldozni nem lehet.” A többségi akaratot érvényesíteni és védelmezni, az uralkodó vagy egy hatalmaskodó csoport ellenében: ez a politikus feladata. „Mi az alkotmány? Körülírása a fejedelem s nemzet jussainak; hogy mind a fejedelem tudja: mi szabad a nemzetnek; mind a nemzet lássa: mit szabad és kell a fejedelemnek tennie? hogy így mindenfelől az önkény számkivetessék...” Abszolutizmusnak „szabad országban helye nem lehet”. „... nemzeti szabadság csak ott gondolható, hol erős akarat s abból folyó állandóság a nemzet többségében találkozik; hol pedig e többség ingadoz, s az akarat ereje néhány, gazdagsággal és ranggal megkülönböztetett férfiak körében fejlék ki: ott nemzeti szabadság nincs; ott a nemzetet előbb-utóbb oligarchiai intézetek temetik magok alá.”

A közakarat letéteményese az országgyűlés. A nemzet azonban ennek is fölötte áll: „... az ország gyűlése nem uralkodója, de képét viselője a nemzetnek, annak tagjai nem önn akaratjokat, de a nemzet akaratját jelentik ki.” Bár e mondatban Kölcsey a megyék követutasítási jogára céloz, másutt sokkal modernebb felfogást hangoztat a legfőbb hatalomról: „minden tettnek zsinórmértéke egyedül a törvény légyen”. „... semmit sem kellene inkább várni, mint az időt, mikor a törvényen kívül senki se

uralkodják". Persze nem akármilyen törvény. A feudális jog nagy szerepet tulajdonított a hagyománynak, a szokásnak; Kölcsey szerint: „törvényeink s jogaink nagyrészen szokásokon épültek; de ezt én igen örvendetes történetnek lenni nem látom”. A homályos szokások „naponként gonoszabbra forduló tirannizmusa” helyett Kölcsey egyszerű, világos törvényeket akar, s a változtatás jogát hirdeti: „Őseink hoztak törvényeket, mik magok idejében jók, szükségesek s talán éppen kerülhetetlenek valának; de idő s környülmény ezerképpen változtak, s most már sok, ami valaha szükséges vala, szükségtelenné vagy éppen károsná lón. [...] emelkedjünk fel oda, hová törvényhozói létünk megkívánja. Igyekezzünk gondolkodni nemcsak arról, mi van most. Hanem arról is, ha az, ami van, jól van-é? S a nemzet és kor szükségéi változtatást s eltörlést és újítást nem kívánnak-é?”

A törvényes szabadság palládiuma a szólás- és sajtószabadság. „A szólásszabadság, Tekintetes Rendek, egyike a tiszteletre legméltóbb jogoknak [...]. S nálunk annál tiszteletre méltóbb, mivel itt a sajtószabadság eltapodva van, s érzelmeinket és gondolatainkat egymással megszorítás és akadály nélkül közölni csak gyűlési beszédek által lehetséges.” Az országgyűlési követek sokat szónokoltak a sajtószabadságról, de azt csak maguknak, a diaetái közlöny számára kívánták; ha csípős volt a sajtó nyelve, cenzúrázni és büntetni akartak. Egyikük megtorlást követelt egy német röpirat szerzője ellen, aki a magyar nyelvhasználatot támadta, mások a pesti újságot jelentgették föl a nádornál pontatlan országgyűlési közlései miatt. Kölcsey, ezúttal is elvek embere, szomorúan írta: „Mi magányos és közhelyeken átkozzuk a cenzúrát; [...] mi sajtószabadságról beszélünk, sajtószabadságot akarunk”, anélkül azonban, hogy a követek többsége tisztában volna annak mivoltával. A sajtószabadságot nemcsak magasztalni, eltúrni is kell. „... mennyi hibát nem követnek el az újságlevelezők az egész földkerekségen szerteséjével; [...] Mit nem követ el az angol tory újság a reformistákon és viszont? Oly dolog, mit az, ki a sajtószabadság gondolatjával megbarátkozott, bizonyosan különösnek nem fog találni.” A követek azonban nem akartak túrni; „uraim, még mi sajtószabadságra meg nem értünk”. Kölcsey mindig kitartott alapelve mellett: „Ezen szó: *cenzúra*, előtünk törvénytelen.”

Az országgyűlés napirendjén szerepelt a vallásszabadság; pontosabban: csak néhány könnyítés a protestánsok helyzetén. Kölcsey ezt a kérdést is magasabb nézőpontról tárgyalta. Egy levelében írja, hogy a vallásügyet nem „mint Kálvin fia, de mindig úgy mint polgár” fogta föl, mint liberális hazafi, aki tudja, hogy „a törvény sérelme egyiránt közös, a szabadság megszorítása egyiránt fájdalmas” mindenki számára. Túrhetetlen állapot, hogy „hárommillió ember csak fél polgártársa a többinek”. Míg másutt, „egy nagy nemzetnél már a zsidó nép emancipációjáról van kérdés”, mi az orvosolatlan protestáns sérelmek által „magunkat egész Európa szeméi előtt sötétségi elvek gyanújába” keverjük. A vallásügy rendezése mellett Kölcsey, a diaetái stílushoz igazodva, történeti érveket sorakoztatott

fel, de legfőbb érve a sokaság, a többség: „negyedfél millió lélek kérelme nem pusztá kérelem; a törvény sérelméért felszólamló nemzet kívánata nem pusztá kívánat, mely mint epedő leányka sóhajtása a legelső szellőben nyom nélkül enyészsen el”. „Nem ismeri a népet, ki tagadni merné, hogy a vallásügy az ország minden ügyei között még most is legfontosabb”, a főrendek mégis elutasítják a liberális követek javaslatát. Mit akarnak? „Hogy visszalépünk? hogy küldőink iránt hűségtelenek legyünk? hogy huszonöt, harminc nagyrangú férfiú ellenmondásának önkényt feláldozzuk azt, amit protestáns és nem protestáns egyformán kíván, amitől milliók életök egész nyugalma s jelen és jövő boldogságokat kirekesztőleg függesztik fel?” Kölcsey olyan kérdést vág a főrendek szemébe, amilyenhez azok nem voltak szokva: „nem irtóznak-e magokra vállalni a közvélemény egész súlyát, a reményeiben megcsalatkozott nemzet szemrehányásait?” – A küzdelem, mely hat hónapig folyt az országgyűlésben a vallásszabadságért, kudarcra végződött. Kölcsey csak annyit tehetett, hogy megfogadta: ha eljön az ideje, „a pályát újra kezdeni, s mind a vérig, mind a végig folytatni ismét kész leszek!”

Két nagyszámú néposztály szenved joghátrányt Magyarországon, mondotta Kölcsey a vallásügyi vitában: „a tíz millió adózó s a három millió protestáns.” A különféle sérelmes helyzetű társadalmi rétegeknek ez az együttes szemlélete, problémáiknak összekapcsolása az egyetemes szabadságtörekvés jegyében, Kölcsey gondolkodásának egyéni vonása, kortársainál ismeretlen.

A jobbágság ügye az örökváltság vitáiban került az országgyűlés színe elé. Ez fontos kérdés volt, s még fontosabbá vált, amikor a liberális ellenzék a megváltás jogán kívül a birtokszerzés általános jogát is meg akarta adni a jobbágyok részére. Ennek két akadály volt (a jobbágyok pénztelenségén kívül): az aviticitás vagyis az ősiség, és az incapacitás vagyis a birtokszerzésre való jogi alkalmatlanság. „Incapacitás megtiltja ötöt [a jobbágyot], mint nemtelent, nemesi birtokot vásárolni. Aviticitás megtiltja a nemes saját maga javait [az elsőszülöttségi javakat] másnak eladni.”

Az ősiséget, mely Kölcsey ifjabb kortársa, a szellemes Nagy Károly szerint olyan, „mint öregapánk lécen lógó rongyos pruszlikja a borsó közt”, ezt az elavult intézményt szónokunk privilégiumnak, a természetjog és a társadalmi igazság sérelmének mondotta, s gúnyolódott a konzervatív nemeseken, akik nevük fenntartása végett ragaszkodtak az ősiséghez: „nem nevekhez van a haza boldogsága kötve. [...] Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek között is találkozik; s a közjó csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon. [...] Mert a birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát.”

Kölcsey világosan látta a tulajdonviszonyok politikai vonzatait. „Monarchát nép nélkül gondolni nem lehet; és hatalmas monarchát vagyonos nép nélkül hasonlólag nem. [...] vagyonos néptől a monarchának félni nem kell. Kettő van, amitől ő retteg: *vagyontalan nép és oligarchia*.” A haza védelmének fő

biztosítéka, hogy lakosainak legyen mit védeniük. „Mert birtoktalantól várhat-e a köz társaság óltalmat? Van-e jusa várnia?” Ezt a gondolatot 1842-ben majd Táncsics fejtegeti tovább: „Az orosz minden hozzá közelfekvő kisebb országokat elnyeléssel fenyeget, [...] ki állandó neki ellen?”; 1846-ban pedig Petőfi kérdezi: „S ha jó az ellen, vért miért ont?” (ti. a nincstelen jobbágy). Birtoklás és szabadság között szoros kapcsolat van. A jobbágy előtt a tulajdonszerzés nyitja meg „a szolgaság alóli felszabadulás útát”. Félreform, például a szabad költözés joga ehhez nem elegendő. „Ne engedjük magunkat e szó által: *szabad*, megcsaltni.” Aki csak a költözés jogát bírja, de saját tulajdona nincs, mi egyebet tehet, mint hogy jobbágytelkét elhagyva, „az isten szabad ege alá kiáll koldúlni”. Ha az udvar és a mágnások elvetik a liberális javaslatot, „Magyarországon, a szabad városi polgáron kívül, csak két emberosztály lesz szabad: a földesúr, ki a helységet bírja, s a koldus, ki a helység utcáin, hajadon fővel és mezítláb, irgalom és kenyér után kiabál!” A jelszó tehát: „*szabadság és tulajdon!*” Ezt a jelszót visszhangozza majd, a következő 1839–40. évi országgyűlésről írt beszámolójában Deák Ferenc: „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: *szabadság és tulajdon*. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet a honhoz és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon.”

A jobbágykérdés vitájában sokszor hivatkoztak a fenyegető parasztlázadásra, lezajlott forradalmak tanulságaira.

A konzervatívok azért, hogy elijesszenek a reformoktól, melyek forradalomba torkollhatnak; a liberálisok azért, hogy reformokra ösztönözzenek, a forradalom megelőzése végett. Lamotte gömöri követ szerint: „ha a birtokbirtoktást kiterjesztjük a nemtelenekre is, és nékiek teljes sajátosságot adunk, mi lesz belőle? még repraesentatiót is fognak kívánni, [...] de én azt mondom, hol a pór sereg befolya repraesentatióba, ott nincs egyéb, mint revolutio, vérpatak, örökös bizonytalanság.” Kölcsey éppen ellenkező véleményen volt: „Hétszáz ezer nemes és – tízmillió nemtelen!” – írta az országgyűlés első napjaiban Kende Zsigmondnak. „Szeretném, ha gondolkodnátok róla, hogy nem kellene-e a dolgokat úgy készíteni, hogy a nemtelenek a megyei kormányban idővel valami repraesentatio után részt vehessenek.”

A revolúció eszközt Kölcsey elvetette. Egyik megyei beszédében riasztó képet festett a francia forradalomról (annak jakobinus szakaszáról): „gyilkoló kezek tartották egy nagy nép kormányát, s örvénygő fátylahordók futották keresztül a nyugvó országokat, hogy mindenütt emésztő lángot gerjesszenek.” A *Parainesis*-nek a forradalmakra alkalmazott metaforáit („égiháború és volkánkírohanás”) ekkor írta le először: „pusztító szélvész”, „vezüvi tűzfolyam”. A vérben ázott borostyán diadaljelét Kölcsey a függetlenségi háborúk számára tartogatta; a társadalmi küzdelmekben nem fogadta el Mirabeau véleményét, hogy a szabadság csak holttestek párnáin nyugodhat. Az evolúció híve volt, s Herderrel a reformációról vitatkozva elítélte

Ö V A L A T T

Lakásügy

KARSAI LÁSZLÓ

Kedves Kartársak/Kartársnők!

Örömmel számolhatunk be arról, hogy 1989 májusában szétküldött kérdőívünkre összesen 174 656 megoldás érkezett. Ezek közül a bíráló bizottság 17-et tökéletesnek, 46-ot jónak és 56-ot megfelelőnek értékelt.

Ezúttal az önkormányzatok lakásügyi előadóit kérjük, hogy olvassák el figyelmesen a mellékelt „igazolójelentést”, és – természetesen osztályvezetőikkel, főosztályvezetőikkel és polgármesteriükkel történt konzultáció és láttamoztatás után – a mellékelt kérdőívet címünkre visszaküldeni szíveskedjenek. Előző feladatunkra érkezett helyes válaszok viszonylag kis száma miatt ezúttal az ún. feleletválasztós teszt formájú kérdőívet csatoljuk az „igazolójelentéshez”. Budapest I., II., valamint XII. ker. lakásügyi előadói által beküldött megoldásokat külön értékeliük!

Budapest, 1991. január

M á s o l a t .

Budapest székesfőváros polgármesteri XVII. (lakásügyi) ügyosztálya

629.562/1944-XVII.

Tárgy: Sztójay Döme m. kir. miniszterelnök lakásügye.

Hiv. szám 135/1944-I.

Polgármester Úr!

(I. ü. o.)

Polgármester úrnak a fenti tárgyban adott rendeletére tisztelettel jelentem, hogy az 1944. április 18-án hozott 622.230/1944-XVII. számú véghatározattal a XII. Ráth György utca 36. sz. alatt lévő családi ház 5 szobáját összes mellékhelyiségekkel igénybevéttük, és annak bérletjéül Zalán Ervin m. kir. repülőhadnagyot kijelöltük.

Ezt követően 1944. április 20-án érkezett meg a m. kir. belügyminiszter úr rendelete, amelyben a Svábhegyen egy megfelelő 6 szobás villának Sztójay Döme m. kir. miniszterelnök részére történő igénybevételére adott utasítást.

E rendelet alapján azonnal érintkezésbe léptünk a Zsidó Központi Tanáccsal, amely a jelzett célra több villát ajánlott fel. A megadott címetek a megfelelő lakás kiválasztása céljából vitéz Endre László államtitkár úrnak azonnal jelentettük.

Jelentésünkre 1944. május 4-én olyan értelemben kaptunk választ, hogy a miniszterelnök úr részére eszközendő lakásigénybevételi határozatot félóra alatt a kezeihez kézbesítettük, az igénybeveendő villa címét a Zsidó Központi Tanács adja meg.

A Zsidó Központi Tanács részéről dr. Kurzweil – kapuszám közlése nélkül – a XII. Ráth György utca és Székács utca sarkán lévő 7 szobás úgynevezett Vadnai villát jelölte meg.

Hétszobás villa nyilvántartásunkban – legalábbis a közölt helymegjelöléssel – nem szerepelt, az intézkedésre kapott rövid idő alatt

a békés fejlődés erőszakos siettetését s következményét, a „véresen kifejlés”-t. A pozsonyi diaetában az „egymással leendő egyesület”, vagyis a kompromisszumkészség szándékával indult el, remélve, hogy – mint búcsúbeszédében mondotta – „törvényhozás útján, a fejedelem és nemzet közti békés tanácskozásban eszközölni lehet azt, amiért máshol vérpatakok folytak”.

Látva, hogy a konzervatív ellenállás meghiúsítja ezt a reményt, végső érvként föl kellett idéznie a néptámadások rémképét. 1833. március 24-én még csak Naplójában írta: „Ez uraknak nem jut eszébe, hogy az ajtó nemcsak a maga kulcsával nyílik fel, hanem van tolvajkulcs is, van generális kulcs is, van lakatos is; mindenesetre pedig néhány erős lábrugás, vagy ha az ajtó nagyon kemény találna lenni, néhány bárdcsapás akárhová is nyílást tud csinálni.” Az örökváltságról mondott szónoki remekében aztán, 1834. november 10-én, a diaetái hallgatóság elé tárta aggodalmait és utolsó figyelmeztetését.

Mindjárt ezzel kezdte. „Senki sincs, Tekintetes Rendek, ki ne tudná, miképpen II. Ulászló (kit isten, haragjából adott a népnek) uralkodván, a jobbágyság közönségesen felzendült, s iszonyú dúlongásokat követett el. Elnyomatnak ugyan, elvették büntetésüket, s a csend helyreállott; de nehéz lenne meghatározni: mi vala nagyobb bűn? Az-é, amit a jobbágy nép undok tettei által elkövetett? vagy

az-é, amit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel véghezvitt?” A beszéd végén, miután hosszan és alaposan érvelt a paraszti tulajdon mellett, újra előveszi a legnyomatékosabb argumentumot: „Gondoljuk meg: nálunk az arisztokrácia tagjai legnagyobb részben falukon, az adózók közt elszórva laknak. Már, Tekintetes Rendek, egypár százezernek kilenc millió közt csendességben élni: ez bizonyosan a milliók jóakaratótól függ. Hogy e jóakaratot a kölcsönös bizodalom teremtheti: a csongrádi tisztelt követ igen jól jegyzé meg. De bizodalom, állandó nyíltszívű bizodalom, lehet-é oly emberek közt, kik úr és szolga viszonyában állanak egymáshoz? kik közül, míg a kisebb rész kiváltságokkal s tulajdon javakkal bír, a nagyobb rész azon javakból magát kizártnak szemléli? Példákkal mutassam-é meg, hogy a szolga, valahányszor alkalom adatik, urával miként bánik? Nem szükség a világ történeteiben szíjjeltekintem, nem szükség a régi Rómában a Spartacus rabcsoportait, vagy a németországi paraszthatat, vagy a szent-domingói gyilkos jeleneteket felhozni. Hazánk történeteiben a példák borzasztóbbak, mint akárhol. Említem a Dózsa vérengző tetteit; tudják a Tekintetes Rendek a József császár alatti dolgokat Erdélyben; s ki az, ki még most is borzadva nem tekintene vissza a kolera évére, midőn némely megyékből a legrettenetesebb tettek híre az egész országot keresztülrázá?”

A kolera, a vesztégzár, a lázadás Kölcseynek is gondot, bajt, aggodalmat okozott. „Június utolsó felében a sós szájakon [tutajokon] lévő oroszok közt kiűtött a veszedel-

pedig helyszíni vizsgálatot tartani nem lehetett. Ezért az intézkedést a rendelkezésre álló adatok alapján, határidőre megtették.

Másnap, május 5-én értesültünk arról, hogy a szóban forgó lakásra kettős intézkedés történt, aminek helyesbítésére a Zalán Ervin repülőhadnagy javára hozott korábbi határozatot hatályon kívül helyezték, és az utóbbit hatályában megerősítették. Miután pedig Zalán Ervin repülőhadnagy részére a XII. Székács utca 9/b sz. alatt másik megfelelő lakás kijelöltetett, a miniszterelnök úr részére igénybevett villa hatósági átvételét 1944. május 6-ára kintűztük, a végrehajtást azonban vitéz Endre László államtitkár úrnak, dr. Takács főszolgabíró úr által a helyszínre telefonon adott utasítására 11 óra 40 perccor megszakítottuk, illetve azt a kapott utasításnak megfelelően a további intézkedésig felfüggesztettük.

Budapest, 1944. május 20-án.

A másolat hitelül:

Budapest, 1944. május hó 13-án.

dr. Csanády s. k.
tanácsnok.

(olvashatatlan aláírás)

shiv. főigazgató

KÉRDÉSEK

I. Mi volt Sztójay Döme foglalkozása 1944. március 19. előtt?

- Az m.kir. légiérő vezérkari főnöke
- A MÁV kistarcsai állomásfőnöke
- Magyarország berlini nagykövete

(5 p.)

II. Mi volt Endre László foglalkozása 1944. március 19. előtt?

- Gödöllői körzeti állatorvos
- A „Hunnia Füzete” c. havilap főszerkesztője
- Pest vármegye alispánja

(7 p.)

III. Mi történt 1944. március 19-én?

- A magyar hadsereg bevonult Afganisztánba
- A német hadsereg felszabadította Magyarországot
- A német hadsereg megszállta Magyarországot

(1 p.)

IV. Ha 1944-ben egy hadnagy igényjogosult egy ötszobás zöldővezeti villalakra, hány szobás villa jár egy főhadnagynak?

- Mint a miniszterelnöknek
- Azt a Zsidó Központi Tanács dönti el
- Attól függ, ki a főhadnagy felettese

(4 p.)

V. Ha a miniszterelnöknek fél óra alatt kell lakást szerezni, hány perc alatt kell a hadnagynak?

- 168 óra alatt
- Azt a BM államtitkára dönti el
- A VII. kerületben 15, a XII-ben 20 perc alatt

(8 p.)

VI. Mi a Svábhegy mai neve?

- Rózsadomb
- Svábhegy
- Szabadsághegy

(1 p.)

VII. Mit mondott Sztójay miniszterelnök Zalán hadnagynak 1944. május 4-én este?

- Maga is a Zsidó Központi Tanácstól kapta a címet?
- Kifelé!
- Pardon.

(15 p.)

VIII. Ön szerint ki fogja leghamarabb állását elveszteni?

- Sztójay Döme miniszterelnök
- Dr. Kurzweil – Zsidó Központi Tanács
- Zalán Ervin repülőhadnagy

(12 p.)

mes vendég." A kór „a mi Szatmárunknak Tisza melletti helyeiben hirtelen jelengette magát. [...] legnagyobb mértékben Csekén. Itt a múlt vasárnap négy halott feküdt [...] Azolta a betegek egymást érik, s elhullott legalább hét." Kőlcsey sztoikus nyugalommal viselkedett; gazdaságával foglalatkoskodott, az országgyűlési előkészületekben vett részt; „még sem nem gyóntam, sem testamentumot nem tettem". Ezt 1831. július 2-án írta Bártfay Lászlónak; szeptember 20-án újabb beszámolót küld barátjának: „Kiállók a fájdalom és bosszúság napjait." Kárhóztatja az egészségügyi zárlat elrendelését. „Irtóztatók, barátom, az elzárás következei; s a tél fogja még azokat egész mértékben nyilvánítani. Úgy mondják, már Biharban is Belényes körül és Szentmártonban történtek lázadások. S mi az orvoslás? Statárium! Ezt üzik Szepesben és Zemplénben is. Mondd meg, ez-e a mód a világot igazgatni a XIX. században, midőn egy más országban a halálos büntetés eltörléséről a világ hallottára törvényt hozogatnak." Ugyancsak szeptemberben megy tudósítás Wesselényinek: „A mi uraink kezdenek a panicus terrorból lassanként magokhoz térni." A zárlatokat feloldják, de „Bihar és Közép-Szolnok mégis zárva tartják magokat. Az istenekre! s nem elég vala-e a kár, mely eddig a hirtelen ijedésben tett rendelések által okoztatott? Kell-e azt még halmozni? Kell-e a népet arra kényszeríteni, hogy szorongásai miatt nekizúduljon, s magát az igazgatás ellen vétékessé tegye? Biharban máris volt lázadás; s annak lecsillapítására a nyavalyánál gonoszabb orvoslás, a statárium vétetek elő. Gyönyörű mód! s ez fog tehát a kereset módjától megfosztott élesdi oláhnak kenyeret adni, midőn a ránkjövő tél az éhelhalást is meghozza?"

A november 10-i országgyűlési beszéd a levelek szavaival, szónoki kérdéseivel folytatódik: „... ki az, ki még most is borzadva ne tekintene vissza a kolera évré, midőn némely megyékből a legrettenetesebb tettek híre az egész országot keresztülrázza? Felszólítom a kormányt: ily esetekben mi a mód, mely által bennünket megoltalmazand? Talán hóhérpallos és kötél?! mik a bűnösök ellen fordíttanak. Nyomorult eszközök! Mert ezek semmivé tehetnek ugyan egyes életet; de itt nem egyes emberekről van szó: itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, mely századok óta, most lánggal lobogva, majd hamu alatt emésztődve ég; s ezt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom; ezt csak megszelídíteni lehet. Nem egyébbel pedig, csak oly közös érdekekkel, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához; s ez érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon!"

Az 1830-as évek: Széchenyi évtizede; az 1840-es esztendő: Kossuthé. Hatásuk mély és tartós. Kőlcseynek, aki a polgári átalakulásról nem írt könyveket, mint a nemes gróf, sem vezércikksorozat, mint a *Pesti Hírlap* szerkesztője, a kezdeményezés szerepe jutott. A „hitel” varázsszavát már *Mohács* című esszéjében leírta, a „közteherviselés”-t már egy 1833-ban kelt levelében. A kifejtés azonban nagy kortásaira maradt.

Széchenyi és Kőlcsey gondolkodása – közös célért – külön utakon járt. „Pénz, kereskedés s gazdasági tár-

gyak” lesznek a *Hitel* témái, írta könyve előszavában Széchenyi; programját a haszon elvére alapította: „a haszon az, ami e munkában [a *Stadiumban*] fő ingerül tétetett ki.” Kőlcseytől sem volt idegen a haszonelvű érvelés; Erdélyi János figyelmeztet rá, hogy múzeumi portréja Bentham könyvével ábrázolja. De míg Széchenyi mindenekelőtt nagybirtokos társait igyekezett jövedelmük ígéretes növekedésével reformjai mellé állítani, Kőlcsey demokratizálni akarta a hasznot: „Ugyanazon jószág több birtokos által művelve, hasonlatlanul több jövedelmet ad; következésképp több szorgalmat fejt ki, a nemzeti gazdálkodást, a népességet s a köz virágzást emeli; azalatt míg nagy tömegekre [nagybirtokokra] halmozott javak a hazának nagyobb részben elveszve vagynak, s ahelyett, hogy számos birtokos munkája által a közéletbe több-több elevenséget öntenének, lassú sorvadás felé hajolnak.” A *Stadium* tizenkét törvényjavaslatát közül a negyedikkel Széchenyi is a nemtelenek birtokszerezési jogát szándékozott kimondatni, de azzal érvelt, hogy az új tulajdonosok majd hitelt nyújthatnak a nemesi birtokosoknak, hozzájárulván az ősi familiák nevének fenntartásához. Ezzel szemben Kőlcsey a tulajdonosok nagy számának szorgalmától a haza üdvét várta. A két nagy hazafi jövőképében más-más a meghatározó elem: a mágnás Széchenyiné a virágzó latifundium, a kisbirtokos Kőlcsey-nél a sok kéz gyarapító működése, a „köz virágzás”.

Mindazonáltal vannak jövőképeiknek lényeges közös vonásai, még közös szavai is. „Istenem – írja Széchenyi a *Stadiumban* –, valóban nincs annak szíve, nem lehet egész ember, s annál kevésbé hazafi, kinek vére nem buzog, midőn a mappát veszi kezébe s átgondolja, hogy nem csalfa s kegyetlenül kecsgetető képzeleti báb, de valóság, hogy csak tőlünk függ vízcsatornák, gőzhajók által *Édenné* bájolni a most oly nagy részben sivatag honunkat; csak mitőlünk viruló kerteket, szorgos gyárokat, szabad embereket állítani oda, hol ma róka s farkas lappang, szomorú jószág teng és szolganép henyél.” Kőlcsey 1833. április 8-án Kende Zsigmondhoz írt levelében repíti a jövő felé biza-kodó fantáziáját: „Ha még valahogy a te vám iránti javaslatodat kivihetjük; de ha csak a Dunahídra nézve vihetjük is ki; már az magában érdemlené, hogy országgyűlés tartott. Barátom, nyitva lenne az út, hogy országunkat út, csatorna és hidak s kiszáritások által priváttársaságok *paradicsommá* tegyék. Nagyon kérlek, olvasd Széchenyi munkáját...”

Főúr s középnemes után ugyanez a jövőkép ragyog fel majd 1841-ben a jobbágy származású Vajda Péternél: „Dolgozzunk oly haszonnal, hogy országunk ússzék a bőségekben, hogy nyáron úgy hulljon malmainkbul a liszt, mint télen felhőinkbul a hó, hogy tejünk és borunk sok és kifogyhatlan legyen, mint folyamainkban a víz, hogy vad és szelíd állatokkal hemzsegienek erdeink és olaink, mint legyekkel a mézárszék, szóval: legyen földi *paradicsomunk*...”

A reformkor egyik fő jel-szava az *érdekegyesítés*. Szükséges volt ehhez az *eszmék egyezsége*.

„Homályban él és munkál az író, s egykorú által kicsiny-

ségekkel bajlódónak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiek keresgélésével s több ily parányisággal vesztegeti. De a vezető okot legtöbbször csak a következésként világosítja fel; s tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet s tett által jóltevő, egyetemi változásokat.”

Kölcsey ezt Kazinczyról írta; egyszerűsége saját pályáivét rajzolta meg. A gondolatot, melyet Herdertől kölcsönzött, oly fontosnak tartotta, hogy *Országgyűlési naplójában* kétszer megismételte: „Ember, mint gyermek, előbbi szavakat hall, azután ideákat tanul, s a maga periódusában keresztülmenvén, végre tette is emelkedik.” „... szövege előbb-utóbb vélemény lesz, s véleményből egyszerűen cselekedet. Ha ezen maximát a világ történeteiből már régóta nem ismeritek, nem vagytok méltók a bölcsességben előmenni.”

Amikor Kölcsey a „homály”-ból a nyilvánosság elé lépett, hogy a keblében borongó ideákat tette változtassa, világos fogalmak voltak a közéleti férfi kötelező erkölcséről. Első beszédében, melyet még Kende Zsigmond számára készített, így festette meg a politikus ideálképét: „Szép és minden jobb okohajtására méltó dolog oly polcon állni, melyre egy egész nép pillantatai vagnak függesztve. Boldog az, ki ily polcon erővel teljes lélekkel, megvesztegethetetlen ősi erkölcsökkel s lángoló hazaszeretettel ragyoghat! Ezreknek sorsa függ ötölle, ezreknek okohajtásai repülnek minden lépte után; s ha ez okohajtásoknak a lehetőség elegendő: minő megjutalmazó érzéssel fogja majd embertársainak háláját aratni!”

Ezt a közéleti erkölcsöt hamarosan próbára tette a valóság, mely Kölcsey számára hála helyett keserűséget, végül kudarcot tartogatott. Az *Országgyűlési napló* tónusa váltokozva gúny, harag, kétségbeesés. Kölcseynek hamarosan látnia kellett, hogy a reformok ügye akadózik. Láta a „zápor-beszédű” nyelveket „árvízként” orációkat ontani; láta ellobogni a szalmatűz lángját, mely „bűdös pernyét” hagy maga után; láta, hogy követársai közt „az állandóság ritka madár”, gyakoribb az elvárulás; láta, hogy kapós portéka a „pénz, cím, hivatal, pántlika és rojt”; láta sokaságát azoknak, „kik örömet csúsznak, csak valamicskét nyerhessenek”; láta Felsőbüki Nagy Pált „törpé”-vé silányulva „a kormány kenyerét emészteni”; láta a kaméleonokat és a vitorlaforgatókat; láta önmagát a titkos políciá spionjaitól körülveve és kövel megdobált prófétaként. „...reményeink feldúlva, s keblünkben minden gond, minden aggodalom az ország jövődjé miatt felriasztva.” „A vallásügy rossz kimenetele annyira afficiált, hogy alig van jártányi erőm.” „Nem folytatom; mert fáj, igen, igen fáj!” „Imádkozzál érettem, mert szenvedek kimondhatatlanul, látván az iszonyú fekélyt, mely a szerencsétlen országot emészti s talán örökre elemészti.” „... imádkoztatok a népért, de ezért talán már imádság sem használ.” Az első magyar liberális politikus sorsa.

A kormány a liberális követek ellen uszította a megvéket. Borsiczky „olyan gonosz utasítást” kapott Trencsénből, hogy „szegény majd meghalt szegényében”; majd meghalt, de maradt. Kölcseyt is elvei ellen való szavazásra szólította fel, új utasítással, megvéje; ő, követársával együtt, lemondott. Szokatlan tette úgy hitelesíti eszméit, mint Petőfi rajongó életét halála.

Vissza Csekébe, mocsarak, békák közé. „Szenvedni, édes barátom – írja Wesselényinek –, gyötretni, sőt még tipratni is, míg az embernek kezei a védelem küzdésére szabadon vagnak, férfiu önértésünket nem süllyeszti el, sőt emeli; de tipratnunk, midőn karunk és helyünk és semmink a küzdésre nincs, ez a pokol kínainak a legkínosbika...”

A visszavonult politikust megfigyelik, leveleit fölbontják, elsikkasztják, csak akkor érnek célhoz, ha a Károlyi-uradalmak Pest és Nagykároly közt ide-oda járó futárával, a „táskás” emberrel küldi őket. Elképesztő hasonlat futtolla alá: „megtanultam [...] körülményeimmel úgy dacolni, mint az indus, ki elleneinek kínzásai alatt panasz helyett csúfol és ingerel.” A *Parainesis*-ben politikai kivégzés képét idézi fel: „Sidney Algernon a vérpadon múlt ki...” A csekei nép máig úgy tudja, keresték a vasasnémetek, föld alá rejtett előlük, ott írta leveleit a haza érdekében, meg is találták a tintatartóját.

A *Parainesis*-t ugyanaz a kéz írta, mint politikai műveit. 1834. szeptember 21-én azt ígérte Szemerének, hogy „parányi házá”-ba visszatérve majd írni fog országgyűlési tapasztalatairól. Ez talán már a *Parainesis* terve. A küzdés után az erkölcsstanítás. Nem mondom, hogy a *Parainesis* a liberalizmus erkölcsstana (ha van ilyen), de azt állítom, hogy liberális etika.

A politikai beszédek s a

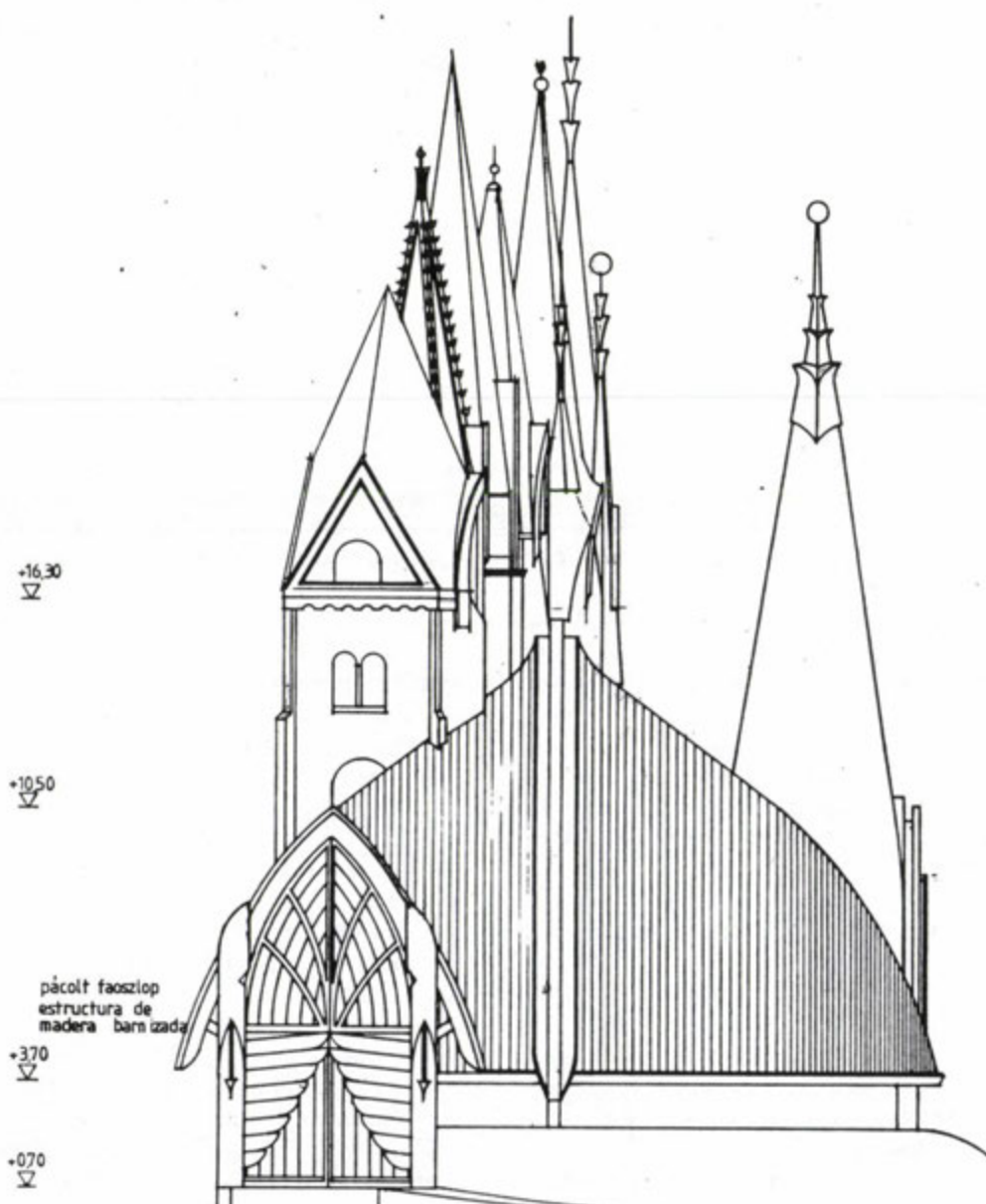
Napló írója gyakran ugyanúgy gnómákba foglalta gondolatait, mint később a *Parainesis*-ben. „Különböző véleményekre oszolni, s azokat egymás ellen tüzzel védelmezni, kétségkívül oly dolog, ami, minden szabad emberekből álló gyülekezet alatt, igen gyakran s igen természetesen szokott megtörténni.” „Szakadatlan boldogság az emberiség tiszta érzelmeit kifejleni nem hagyja.” „Tisztelni az érdemet kötelesség.” „Ki magát a hazának szentelte, annak köszönetet kívánni nem szabad.” Az *Országgyűlési napló* egyik mondatát Kölcsey maga is gnómának nevezte: „aki nem tudja, hogy az élet örök küzdés, nyereség és veszteség, az hiában élt.” Hasonlatok szinte szó szerint kerültek át a *Naplóból* a *Parainesis*-be. „... az ember olyan, mint a kaméleon, mely csaknem minden pillanatban más színt vesz magára” – így a naplóíró, néhány hét múlva pedig: „igen sokan hasonlítanak a torony vitorlájához, mit minden szelecske arra fordít, amerre fú”. A *Parainesis*-ben Kölcsey összevonta a két hasonlatot: „Sok ember olyan, mint a kaméleon: tetszéseként válthat színt. Sok olyan, mint a vitorla: magában mozdulatlan áll, de minden támadó szélnek enged, s annak változásaként változtatja irányait...”

A *Parainesis* egyik erőt adó, szép gondolata: „Elszört magvakból apródonként csirázik és nő fel a kor, mely változásokat hoz magával.” Rokon kép a *Celesztinában*: „Az eltemetett magból kalász virul fel; az álomra szenderedett hernyó, mint lepke száll elő.” A gondolat legteljesebb megfogalmazása az *Országgyűlési napló*-ban: „én sok kedvetlen csatározás után megtanultam, hogy valamely szép remény egyszeri vagy kétszeri, sokszor éppen számtalanszori nem teljesedése miatt sem kell kétségbeesni. A magot elvetjük, s ki nem kél; útra vetünk, s kikél, de fűben eltapodtatik; ismét vetünk, s nemcsak kikél, de fejet hany,

s már-már érik, már-már sarkó alá dől, midőn felleg támad,
s a jég elveri. A kislelkű ember összeharapja ajkait, kezeit
egymásba ölti, kétségbeesik, többet nem vet, s nem is arat
soha. De a lankadatlan férfiú kezdeni s százszor újra kez-
deni nem fárad el; s ha mégsem boidogult, unokájának is
meghagyja, hogy merényt merény után kezdjen; s íme
egyszer eljön az idő, a mag kikel, nő, megérik, s gazdag

aratással örvendeztet. Való, a kezdő már sírban hever, de
mi az? Ha az emberiség egészéért kell munkálni: ez az
egész nem halandó.”

Kölcsey hasonlatának fényköre Petőfi szőlőszem-para-
bolájáig, Ady *Mag hó alatt* című versig sugárzik. Élete
példája s tanítása mindmáig. A magyar liberalizmus Kölc-
sey óta él.

A Z E X L I B R I S K F T

2000 HANGLEMEZ- BOLTJA

vesz és elad

JAZZ, KLASSZIKUS, NÉPZENEI ÉS PRÓZAI
HANGLEMEZEKET,
CD-KET, ILLETVE
78-AS GRAMOFONLEMEZEKET.

BUDAPEST, VI. NAGYMEZŐ UTCA 52.

TELEFON: 112-1028.

NYITVATARTÁS

HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 12-18.

PÉNTEKEN 12-16.30.

Barabás Márton:

Avantgárd és akadémizmus

Magyar – angol nyelven.

Dovin.

96 oldal, fűzve 650 Ft

A cím arra a kettősségre utal, amely a hetvenes években végzett festőgeneráció egy részét jellemezte: számukra mindvégig eleven maradt az akadémiai festészet pozitív oldala, a nyugati festészet példaként való felfogása.

Barabás Márton, a híres festőművész-család legfiatalabb tagja e nemzedékhez tartozik. 1978-tól állandó résztvevője hazai és külföldi kortárs kiállításoknak, művei igen keresettek itthon és külföldön egyaránt. Most e kötet mutatja be ezt a sajátos világot, amelyben a tárgyak életre kelnek és az élőlények tárgyakká változnak. A 120, nagyrészt színes illusztráció, Szabados György, Hegyi Loránd, Petrőczy Éva, Pomogáts Béla, Margócsy István írásai, Dobai Péter és Sanguinetti verse, egy önéletrajzi jellegű írás hozzák közel az olvasóhoz a fiatal festőnemzedék e kiemelkedő alakját.

Stílusválság vagy legitimitási válság?

EGY MŰLT SZÁZADI ÉPTÉSZETI VITA

KEMÉNY MÁRIA

Az önkényuralom időszaka alatt a pesti Akadémia féllegálisban működött, jogi státusa rendezetlen volt. 1858-ban azon az áron sikerült legalitáshoz jutnia, hogy az Akadémia testülete elfogadta a rá nézve rendkívül sérelmes állami felügyeletet. Ily módon az Akadémia jogot szerzett irodalmi megemlékezéseknek álcázott politikai demonstrációk megszervezésére – ilyen volt például a Kazinczy születésének 100. évfordulóján rendezett ünnepség 1859 októberében, Kisfaludy Sándor balatonfüredi szobrának leleplezése, Berzsenyi niklai sír- emlékének avatása, s a legnagyobb esemény: 1860. április 9-én Széchenyi halotti ünnepélye. Azáltal, hogy az ekkor még óvatos, de egyre nagyobb erővel kibontakozó függetlenségi és ellenálló megnyilatkozásoknak az Akadémia az élére tudott állni szellemi és intézményes keretet kínálva számukra, a korszak társadalmi életében egy időre vezető szerephez jutott, és komoly politikai-morális tőkét gyűjtött. Ezt a politikai-morális tőkét az Akadémia akkori elnöke, Dessewffy Emil¹ éleslátásával és helyzetfelismerésével valódi tőkévé tudta átválttatni, amikor 1860-ban gyűjtést kezdeményezett az akadémiai palota felépítésére, s a tudományos célokat szolgáló alaptőke gyarapítására. A gyűjtés azt eredményezte, hogy felépíthették a palotát, a szomszédos telken a bérházat,² s maga az alaptőke is megkétszereződött. A gyűjtés azért volt ilyen sikeres, mert kezdettől fogva szimbolikus gesztusként értelmezték az adakozást: az Akadémia támogatása egyúttal az egész nemzeti ügy támogatását is jelentette.

Az épület megvalósítását éppen ezért rendkívüli figyelem kísérte. Kezdetől fogva sokan és erőteljesen követelték a teljes nyilvánosságot. A tervezés és előkészítés során mély konfliktus bontakozott ki az épület stílusának kérdése körül, melyet szenvedélyes sajtóvita kísért.³ Ebben a vitában az építészeti, városépítészeti problematika mellett komoly indulattal merültek fel politikai, társadalmi kérdések is, és ez megmutatta a konfliktus valódi jellegét.

A történet két főszereplője az elnök, Dessewffy Emil és Henszlmann Imre,⁴ a későbbi műtörténész-professzor, aki rendkívül széles körű tudásában és tevékenységében sürítve hordozta a kor társadalomtudományának ellentmondásait. Henszlmann korán vezető szerephez jutott a palota tervezési munkáinak irányításában, s elképzelése szerint az egyetlen helyes megoldás az lett volna, ha a palotát gótikus stílusban építik fel. Mint az Akadémia egyetlen, építészetben jártas tagját, visszahívták Párizsból,

ahol 1853 óta tartózkodott. Kinntartózkodásának voltak politikai okai is, a forradalomban ugyanis Pulszky Károly titkáráként nagyon aktívan vett részt, Párizsban azonban nem politizált, hanem tudományos kutatómunkát végzett. Ennek szintén megvoltak az előzményei korábbi munkásságában, hiszen ő volt az, aki a reformkorban az első komoly magyar nyelvű művészetelméleti munkát írta. Amit azonban ekkor Párizsban kutatott, az nem teoretikus, hanem empirikus módszerességet követelt. Azt a sejtését akarta ugyanis bebizonyítani, hogy a gótikus templomok alaprajzának és részleteinek méreteit törvényszerűen két alaplátra aránya határozza meg. Ehhez gyűjtött éveken át adatokat, mért fel több mint száz francia és angol templomot.

A gotizálás a 19. századi európai építészet egyik legerőteljesebb mozgalma volt. Angliában neogót templomok sokaságát építették, Franciaországban műemlékvédelem ürügyén a gótikus katedrálisokat átépítették, a mozgalom leghatalmasabb teljesítménye pedig a kölni dóm felépítése volt.⁵ A kölni dóm, éppúgy, mint a mi Akadémia-épületünk, a kor számára szimbolikus jelentésekkel telített. Jelenti a német egységet, jelenti a szellem, a lélek, a hit teremtő erejét, jelenti egy tökéletes mű létrehozásának lehetőségét, jelenti a régiek nagy titkainak megfejtését és hagyományaik folytatását. Henszlmann e nagy hatású mozgalomhoz csatlakozott, s a maga kissé alkímista jellegű elgondolása szerint, de modern tudományos módszerességgel kereste a titkot, s kereste egyúttal Magyarország számára a nagy európai hagyományt, amelyhez nemzete csatlakozhat.

E titok, s e hagyomány keresésével nem állt egyedül, munkájáért s eredményeiért nyugaton komoly tudományos elismerésben részesült. E mozgalom hitével és meggyőződéssel tért haza, s rögtön megformálta azt az ideológiai keretet is, amelybe Magyarországon a gotizálás beilleszthetőnek tűnt. Hosszas és szerteágazó fejtegetéseiből⁶ itt egy dolgot érdemes kiemelni, s ez érvelésének historizáló okfejtése. Eszerint Magyarországon a nemzet nagy korszakában, IV. Béla, Nagy Lajos, Károly Róbert és Mátyás idején mindvégig a gótikus építészet volt uralkodó, s legkiválóbb építészeti emlékeink – melyeknek feltárását éppen ő és Ipolyi Arnold⁷ kezdte meg a reformkorban – gótikus stílusúak. Henszlmann számolt azzal a korabeli ellenséges előítélettel, amely a gótikát német eredetű stí-

lunak tartotta, s ezt igyekezett a kor legújabb tudományos eredményeivel cáfolni, de nem számolt azzal, hogy Magyarországon nincs elő hagyomány a gótikának, a városok képe nem nyoma úgy rá a bélyegét, mint Németországban, Franciaországban vagy Angliában, nem jelenik meg a hétköznapi élményvilágban, s ezért a történelmi hivatkozás sem lehet igazán hatásos. Amire a történelmi utalással valóban apellált, az a nemzeti nagyság, nemzeti egység eszméje – ennek fogalmában azonban sokkal több a nyugat-európai romantikus, historizáló nemzetfogalommal közös elem, mint a speciálisan magyar tartalom. Henszlmannnak ez a korabeli magyar történetírás egyes törekvéseinek szemléletével megegyező, érzelmi, indulati mozgósítóerővel bíró nemzetfelfogása alkalmas volt arra, hogy a közvéleményt maga s a gótikus stílus mellé állítsa, a mellé a stílus mellé, amelyben oly nagy, látványos, reprezentatív épületeket emeltek, mint a londoni és a pesti Parlament vagy a bécsi városháza,⁹ de amelyről megis utópiának bizonyult, hogy a század modern nagyvárosainak meghatározó stílusa legyen. És hogy ez utópia, azt az ezoterikus építőpályák tagjain és a mozgalom hívein kívül már mindenki tudta az Akadémia-vita idején Európában.

Dessewffy egy másik nagy európai hagyományhoz csatlakozott stílusválasztásával. Ő a klasszikus-reneszánsz-barokk tradíciókon nyugvó, de új szemléletű, historizáló eklektikus irányzat követője volt. A világi főúri arisztokrata-reprezentáció az építészetben kizárólag ebből a hagyományból táplálkozott.¹⁰ Ez volt tulajdonképpen az építészet igazi nyelve, erre épült természetesen az építészeti akadémizmus is. A század eleji klasszicizmus tőlünk nyugatra és keletre is, azaz mind Párizsban és Londonban, mind pedig Pétervárott folyamatosan, töretlenül nőtt át a historizálás első vonulatába, a neoreneszánszba, s onnan tovább a neobarokk felé. Nálunk azonban a forradalom és az önkényuralom az építészetben cezúrát hozott, s ezért válhatott Magyarországon az újrakezdéskor, az 1860-as évek elején élesen és nyíltan tudatossá a hagyomány hiánya, a stíluspluralizmus elbizonytalanító jelensége, és a stílusválasztás szubjektívizálódása. Erről jegyezte meg keserűen Henszlmann, hogy az Akadémia építési bizottságának tagjai közül Dessewffy Sansovinóért és a késő reneszánsz velencei építészetért rajongott, Károlyi György¹¹ a párizsi Louvre architektúráját szerette, Eötvös pedig egyszerűen nem tartotta alkalmasnak a gótikát akadémiai palota céljára.¹² A historizálás ugyanis a nagy reneszánsz-barokk építészeti teljesítmények újrateremtő megismétlésében, újraátélésében kívánta saját korának szellemi gazdagságát kifejezni, az egyén, a személy számára hagyva meg a választás lehetőségét az elmúlt korok legkiválóbb alkotásai, szellemi kincsei közül. Éppen ezért válik a nevelésben rendkívül jelentőssé az európai kultúrkincs felsoroló-leltározó lexikális feldolgozása. E műveltségeszmény mélyén Magyarországon ott húzódik az az alapfeltevés, hogy létezik egy minden művelt ember számára birtokba vehető európai kultúra, s hogy ennek minél mélyebb elsajátítása által európaivá válhat az egyes ember, és ezáltal az egész nemzet is. Ezt az alapfeltevést s ezt a műveltségeszményt, melyet

a vitában Dessewffy, az arisztokrata képviselt, a gründerzeit nagypolgársága is maradéktalanul elfogadta, s ezért válhatott a historizmus, az eklektika a 19. századi nagy urbanizáció nemzetközi építészeti stílusává.

Az Akadémia-palota körül kibontakozó vita igazi tárgya mégsem a stíluskérdés volt. Erre az időszakra ugyanis polarizálódott az akadémiai testület, fejtűntek és megerősödtek a realista, pozitivisták szaktudományosság képviselői, akik mind képzettségükben, mind elméletileg is igényes gondolkodásmódjukban szembekerültek a hagyományos, részben önműveltségen alapuló, módszertanilag konzervatív tudományosság művelőivel. Ez egyúttal hatalmi és társadalmi polarizációt jelentett: a modern tudományosságot ugyanis lényegében a fiatal, polgári vagy kisnemesi származású tudósok, míg a tradicionális tudományt az igazgatótanács tagjaiként jelen lévő arisztokraták képviselték. Az igazgatótanács tagok örökletes volt azoknak a családoknak a tagjai között, akik az alapításkor adományokat tettek. A döntési-hatalmi jogkörökben élesen szétvááltak a tudományos kérdések, amelyekben a tudós társaság egész testülete dönthetett – ilyenek voltak például a tagfelvételi ügyek –, valamint az intézmény egészének irányítási kérdései, köztük a pénzügyek, amelyekbe csak az igazgatótanács tagjainak volt beleszólása. Ez a paternalisztikus vezetés a modern tudományosság megerősödésével kezdte elveszíteni létalapiját, és pozíciója tovább gyengült a közadakozás után, amikor a tudományos célú alapítókéban kevesebb mint felére csökkent az eredeti adományok aránya.

A stílusvita idejére a feszültségek a két csoport között látványosan kiéleződtek. Ennek számos megnyilatkozását ismerjük. Az arisztokrata oldal például így nyilatkozott a polgári tudóstípusról: „ki ha Isten és a protectio kedvezésével elérte a dicsőség és haszon cimborasóját, a néhány száz forint fizetésű rendes tagságot, még oly kevéssé szokott márványozni s sima parquetthez, hogy majd vajmi könnyen el is csúszhatik rajta”.¹³ Ezek a feszültségek váltak azután érzékelhetővé a stílusvitában, illetve a stílus feletti döntés hosszadalmas folyamatában. Lássuk ennek rövid történetét.

A háromtagú építési bizottság Henszlmann bízta meg az építési program kidolgozásával, s mikor ezt Henszlmann gotizáló homlokzati vázlat kíséretében bemutatja, megdöbbenéssel észleli, hogy javaslata erős ellenállásba ütközik. Nem adja fel reményét, azonnal lebeszéli az bizottságot arról, hogy nyílt építészeti pályázatot hirdessen, s javaslatot tesz arra, hogy a meghívásos pályázaton kik vegyenek részt. Akciója sikerrel jár, összesen három pályázót hívnak meg: Ybl Miklóst,¹⁴ Heinrich Ferstel bécsi építész,¹⁵ és őt magát, azzal a feltétellel, hogy terveit gyakorló építész közreműködésével készíti el.¹⁶ Henszlmann ekkor megkeresi két konkurensét, és saját beszámolója szerint ígéretet kap tőlük arra, hogy ők is gotizáló tervet fognak készíteni. E lépéséért mindkét oldalról súlyos szemrehányások érik: a nyilvánosság, s ezen belül a sértett építész-társadalom felrója neki, hogy megakadályozta a nyílt verseny kibontakozását, a tervek beadásakor pedig Eötvös utasítja el felháborodottan ezt a mani-

pulatív eljárást. Henszlmann erre így válaszol: „bennünket kényszerített sok évi tanulmányinkon alapuló meggyőződésünk úgy cselekedni, ahogy cselekedtünk”.¹⁷ Amíg a pályázati tervek készülnek, ő maga – aki a színpadok mögött igyekszik megszabadulni a nyilvánosság és a morál terheitől – indít sajtókampányt, amelyben Ipolyi Arnold segítségével, aki költői szépségű előadást tart a gótika geneziséről,¹⁸ igyekszik meggyőzni a közvéleményt arról, hogy csak a gótikus stílus választása jelentheti a nemzeti ügy pártolását.

Dessewffék sem cselekszenek egyébként különül. Amikor kiderül, hogy a pályázatra egyetlen számukra elfogadható terv sem érkezett be, titokban bízzák meg Németország két vezető neoreneszánsz építészt, a müncheni Leo Klenzt¹⁹ és a berlini Friedrich August Stüler-t,²⁰ hogy a program alapján készítsenek ők is pályázati terveket. Amikor ez itthon kiderül, a sajtóban felháborodott tiltakozások látnak napvilágot az ellen, hogy esetleg idegen építész kapja a megbízást, az Akadémián belül pedig Kubinyi Ferenc vezetésével követelni kezdik, hogy a végleges tervet az Akadémia egész testülete demokratikus szavazással választhassa ki. Ezt az indítványt Dessewffy azonnal elutasítja, s teljes határozottsággal kifejti, hogy az Akadémiának mint testületnek nem áll jogában gazdasági és pénzügyi döntéseket hozni (a stíluskérdés gazdasági vetületeire céloz²¹), mert az „csupán tudományos intézet”.²² „Az Akadémiának, a valódi háziúrnak befolyása e szerint elutasított, de egyszersmind kiderült természetellenes viszonya az igazgatósághoz”²³ – kommentálja Henszlmann összefoglaló cikkében az eseményeket. Kubi-

nyi ebben a szellemben folytatja támadását, és kifejti, hogy a közadakozás olyan helyzetet teremtett, amelyben már nem tartható fenn az Akadémia és az igazgatótanács korábbi viszonya. „Jelenti ez okból Kubinyi úr, hogy a jövő nagygyűlésen indítványt teend, hogy az Akadémia és az igazgatótanácsa közti viszony szabadelvűbb alapon rendeztessék” mert „...így tarthatja fenn az Akadémia önállóságát, így emelkedhet azon tekintélyre, mellyel a párisi akadémia bír.”²⁴ Dessewffy persze ezt az indítványt „az eredeti alapítások természetével nem tartja összeegyeztethetőnek”.²⁵ És ekkor valóban nincs még annyi ereje a demokratizálódást kívánó tudóscsoportnak, hogy lerázza magáról a paternalisztikus vezetést. Az alapszabályok módosítására csak tíz év múltán kerül sor.

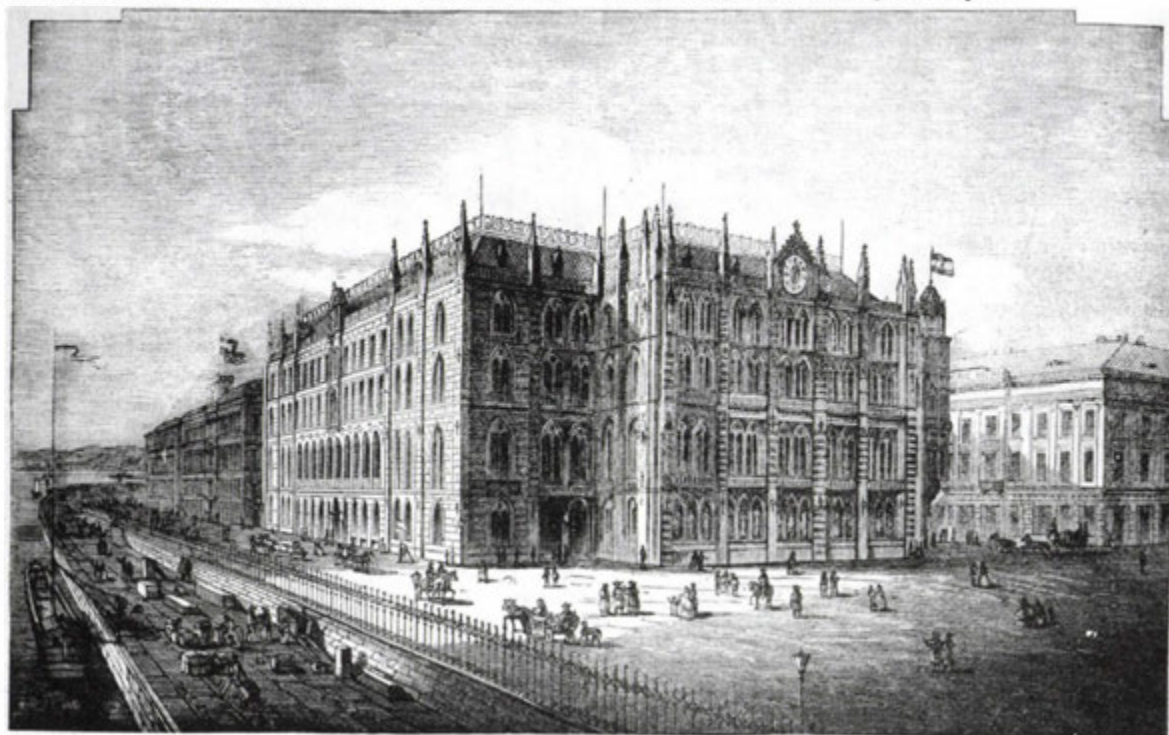
Amíg az Akadémián Dessewffy és Kubinyi közt a jogköri vita folyt, Henszlmannék sikeres propagandájának eredményeként Pesten petíciót fogalmaztak, aláírást gyűjtöttek a magyar (értsd Henszlmann-) terv elfogadása érdekében. Ebben kifejezték azon reményüket, hogy figyelembe veszik majd a döntésnél „az építészeti szakértők, a pesti művészek a nagy közönség, s az együtt levő országgyűlés óhajtását, ha az óhajtás a hazánkfiak által készített terv mellett nyilatkozik”.²⁶ A közvélemény e nyomatókos „óhajtása” sem elég azonban ahhoz, hogy a Dessewffy vezette építési bizottság elálljon eredeti szándékától, s ne egy német építészről származó neoreneszánsz tervet válasszon. A végleges tervezési megbízás,

éppúgy, mint néhány hónappal korábban a pályázati felhívás, titokban megy el Friedrich August Stüler részére Berlinbe, mégpedig azelőtt, mielőtt az Akadémia tudóstele-tete által delegált bizottság az ügyben végleges döntést hozott volna. Egy ilyen látszatzbizottságot ugyanis a viták során sikerült kikényszeríteni, de ez olyan tagokból állt, akik (post festum) megszavazták a Stüler-tervet.

A kiábrándulás, a csalódás óriási volt, az Akadémia erkölcsi hitele szertefoszlott. A legitimitást veszített vezetés csak nyílt diktatórikus eszközökkel volt képes keresztül-

vinni döntéseit. Henszlmann, kétéss szereplése ellenére úgy érezte, joggal tehet szemrehányást Eötvösnek a „nemzeti” ügy elvesztése miatt: „Sajnos ... még az is, hogy a háromtagú bizottságnak jelentése alatt ott áll koszorús költőnk, báró Eötvös József neve is, ki a testvér művészetet különvéleményben pártolni elmulasztotta, s így maradandó munkái közé e mulasztást sajátkezűleg bejegyezte.”²⁷

A kor sajátos paradox volta mutatkozik meg ezekben az eseményekben: a demokratikus kísérlet megbukott, egy európai rangú, gyönyörű épület felépült.²⁸

A magyar akadémiai palota tervei: I. Henszlmann és társai terve.

J E G Y Z E T E K

1. *Desseffy Emil* gróf (1814–1866) konzervatív politikus, gazdasági szakember. 1844-től a *Budapesti Híradó* szerkesztője, 1855-től a MTA elnöke. Részt vesz a Tisza-szabályozás megszervezésében, ő a Főhitelezés első elnöke. Szerepet vállal az októberi diploma előkészítésében.

2. Ebben az épületben helyezték el ma az Akadémiai Könyvtárat.

3. A vita két éven át, 1860 tavaszától 1862 nyár elejéig tartott. A vitacikkeknek helyt adtak a napilapok, *Pester Lloyd*, *Pesti Napló*, *Sürgöny* stb., de a folyóiratok is: *Budapesti Szemle*, *Kritikai Lapok*; a vitát állandóan követte a *Vasárnapi Újság*.

4. *Henszlmann Imre* (1813–1888) egy kassai vaskereskedő fia. Orvosi doktorátust szerez, de barátjával, Pulszky Ferencsel együtt Bécsben művészettörténettel kezd foglalkozni. Első műve 1841-ben jelenik meg: *Párhuzam az ó- és újkor művészeti nézetei és nevelései közt*. Az 1850-es években Párizsban és Londonban dolgozik a gótikus építészet arányelméletén. 1860-ban tér haza. Itthon a Műemlékek Országos Bizottságának vezetője, később egyetemi tanár lett.

5. A kölni dóm építését 1560-ban felfelzakították, s 1824-től, illetve nagyobb erővel 1840-től kezdve folytatták a fennmaradt eredeti tervek szerint.

6. *Henszlmann Imre: A középkori építészet. I. rész. Budapesti Szemle*, 11. kötet, 1860. p. 309–333; II. rész. 12. kötet 1861. p. 118–149.

U. ó: *Minő stílusban építsük az Akadémia épületét? Budapesti Szemle*, 12. kötet. 1861. p. 371–378.

7. *Ipolyi Arnold* (1823–1886) teológus, régész, a paleográfia, ókeresztény művészet szakértője, érdeklődési körébe tartozik az ősi magyar monda- és hiedelemvilág is. 1863-tól egri kanonok, 1869-től a pesti papnevelde kormányzója, később beszercebányai, majd nagyváradai püspök. Akadémiai tag, a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Képgyűjteménye ma az Esztergomi Keresztény Múzeum tőrszanyagát alkotja.

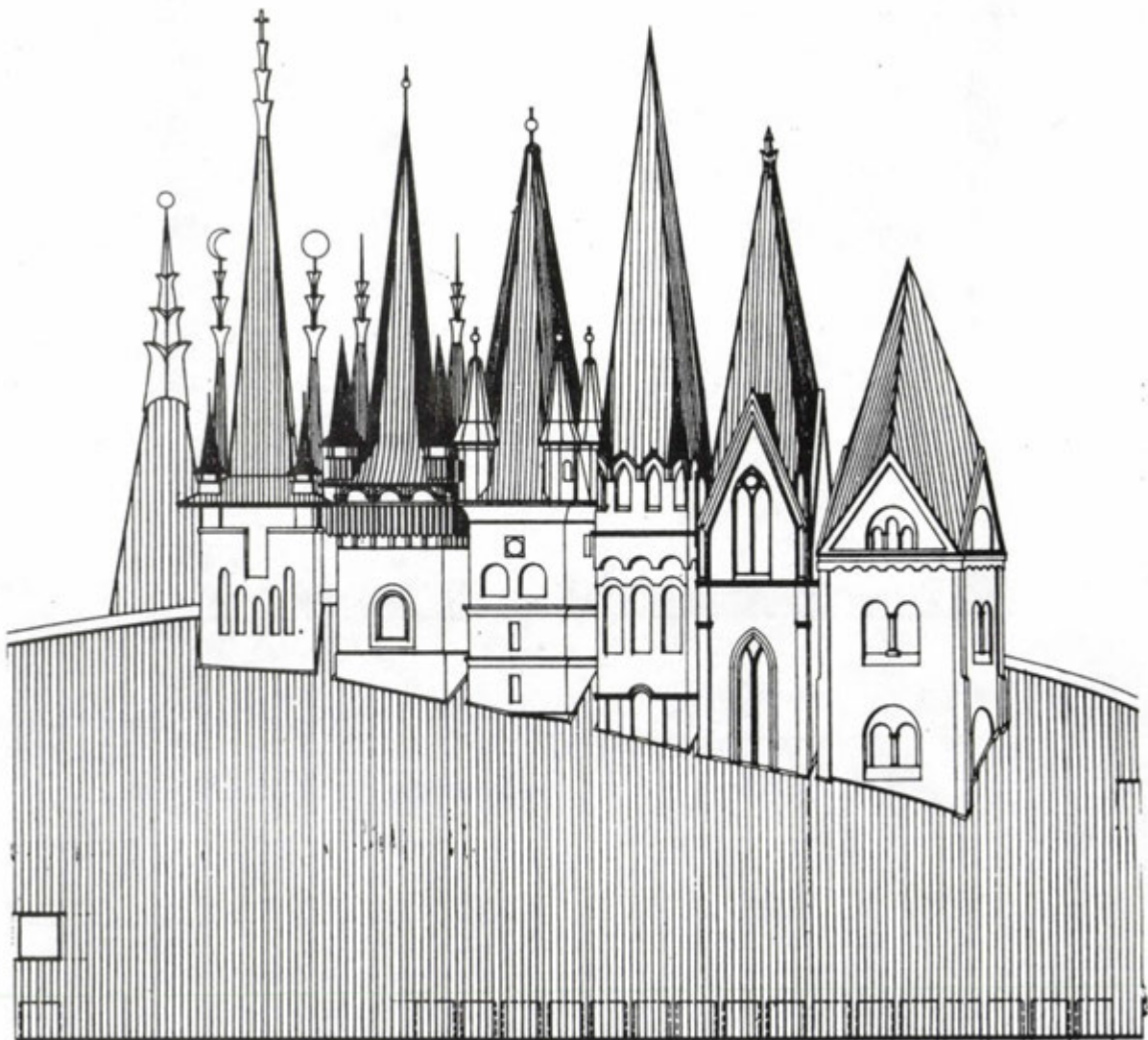
8. Elsősorban az irodalomra is nagy hatást gyakorló német nyelven író Aurel Ignaz Fessler, majd később Thaly Kálmán képviselte a romantikus-nemzeti irányzatot, ez azonban a közgondolkodásban mély nyomot hagyott.

9. A londoni Parlamentet Ch. Barry és A. W. Pugin tervei szerint 1840 és 1852 között, a bécsi városházát F. von Schmidt tervei szerint 1872–82 között, a pesti Parlamentet pedig Steindl Imre tervei szerint 1884–1904-ig építették.

10. Példaképpen a Nemzeti Múzeum környékén néhány arisztokrata- vagy nagypolgári palota: Károlyi Lajosé volt a Pollack Mihály tér 3., építette Ybl 1863–65-ben, a Pollack Mihály tér 10. Festetich-palota volt, szintén Ybl tervezte 1862-ben, a Bródy Sándor u. 4. pedig Ádám Károlyé volt, építette Weber Antal 1875–76-ban.

11. *Károlyi György* 1802–1877, katonatisztként indult, már fiatalon Széchenyi barátja, céljainak mindvégig támogatója. Ő is a legnagyobb adományozók között van 1825-ben az Akadémia megalapításánál. Széles látókörű, rendkívül sokat utazik, 1828–29-ben Széchenyivel együtt Német- és Franciaországban, Angliában, de jár Kis-Ázsiában, Palesztinában, Máltán is. Országgyűlési követ, az Országos m. gazdasági egyesület egyik vezetője.

12. Henszlmann Imre: *Az Akadémia palotájának eddigi története. Kritikai Lapok*, I. évf. 1862. p. 12.
13. Kecskeméthy Aurél: *Az Akadémia palotája hol? minő arányokban? minő stylben és ki által lenne építendő? Sürgöny*, I. évf. 1861. 230. sz.
14. Ybl Miklós az állítólagos megegyezés ellenére nem neogótikus, hanem neoreneszánsz terveket készített, s ezeket rejtélyes okból a beadás másnapján visszavonta.
15. *Heinrich Ferstel* (1828–1883) a bécsi Votivkirche, Iparművészeti Múzeum, Osztrák–Magyar Bank és az Egyetem építője.
16. Henszlmann nem volt képzett építész, ezért segítőtársként maga mellé vett két gyakorló pesti építész, Gerster Károlyt és Frey Lajost.
17. Henszlmann: *i. m.* p. 14.
18. Ipolyi Arnold: *A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. Budapesti Szemle*, 14. kötet. 1862. p. 72–107.
19. *Leo von Klenze* (1784–1864) I. Lajos udvari építész Münchenben. Legfontosabb művei: a müncheni Alte Pinakothek és Glyptothek, és a Walhalla Regensburg mellett.
20. *Friedrich August Stüler* (1800–1865) IV. Frigyes Vilmos porosz király építész. Fő művei a berlini múzeumszigeten a Neues Museum és a Nationalgalerie, a frankfurti régi Tőzsde, a kölni Wallraf-Richartz Múzeum, Potsdamban az Orangerie és a Hohenzollern-vár.
21. A neoreneszánsz stílust olcsóbbnak tartották, mint a neogótikust.
22. Tóth Lőrinc: *Az Akadémia palotája építési ügyében. I. rész. Sürgöny*, I. évf. 1861. 164. sz.
23. Henszlmann: *i. m.* p. 16.
24. Beszámoló az Akadémia üléseiről. *Budapesti Szemle*, 13. kötet. 1861, p. 126–127.
25. Uo.
26. Henszlmann: *i. m.* p. 16–17.
27. Henszlmann: *i. m.* p. 23.
28. A vitát feldolgozó korábbi irodalom főként a nemzeti építéstílus először itt felvetődő problémakörével foglalkozott. Pulszky Károly: *Az Akadémia szerepe a képzőművészetek fejlődésében. Akadémiai Értesítő*, III. évf. 1892. p. 333–340.
- Komárik Dénes: *A nemzeti építéstílus keresése. Feszl és a pesti Vigadó. Építés-Építészettudomány*, XVII. k. 1985. 1–2. sz. p. 127–136.
- Komárik Dénes: *Der Bau des Palastes der Akademie in Pest. In: Die ungarische Kunstgeschichte und die Wiener Schule. 1846–1930. Kiállítási katalógus. Collegium Hungaricum, Wien, 1983. p. 25–28.*
- Hajnóczy Gábor: *A nemzeti építészeti stílus kérdése az Akadémia-palota körüli vitában. In: Forradalom után – kiegyezés előtt. Szerk.: Németh G. Béla. Gondolat, 1988. p. 195–214.*

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A *Filmvilág* szerkesztősége pályázatot hirdet film tárgyú írásokra (kritika, esszé, rövidebb tanulmány, publicisztika, stb.). Elsősorban fiatal szerzők pályázatát várjuk. Az írások terjedelme nem haladhatja meg a 10 gépelt oldalt. Beküldési határidő 1991. március 1. A pályázatokat a szerkesztőség címére (1022 Budapest, Bimbó út 55.), „Pályázat” jellegével kérjük. Az első díj 10000 Ft, a második 5000 Ft, a harmadik 3000 Ft. A legjobb írások szerzőit a továbbiakban rendszeresen foglalkoztatni kívánja a *Filmvilág* szerkesztősége.

Idegbajok, metamorfózisok

KARÁTSZON GÁBOR

Mennyire fárasztó mindez!

Morogta még úgy délután, csöppnyi keserűség nélkül. Délután mindig elálmosodott.

Akkor meg már hideg volt.

Hideg, eléggé. Űlt a városban. Hidege közelítő teleknek, annyiszor már; ezúttal azonban, mondja magának, ezúttal, mint volt rá eset persze máskor is, tán mégsem jelképes hideg. Van olyan is, szokott lenni az is, misztikus, szimbolikus, de ez most talán nem az. Bár misztikusnak talán misztikus. Egyszerűen odább fordult az év megint. Az ember ezt csak úgy kimondja, író leírja, egyszerűen, de tudjuk hogy van ez; mintha csak, mondjuk, éppen ez mehetne egyszerűen is, az esztendővel ez a dolog, nyárból az őszebe, őszből a télbe! *Jangból a jinbe* át így ballagunk. Nagyon is bonyolultan megy. Kezdjük akkor.

Persze már ott kuksolt az írógép előtt. Nagy nehezen leütött egy betűt. „Érdemes volna utánagondolni egyszer ennek”, írta. „Érdemes volna utánaolvasni ennek a *terri dolognak*, ha volna rá az embernek ideje.”

Volt egyszer azért már. Egyszer volt eddig életében, harminchárom esztendeje éppen. *És most, az évfordulóval, megszabadulok a némaságtól.* Csak akkor meg nem voltak meg hozzá a könyvek. Később, a Markóból, akkor már lehetett, kért az apjától valami csillagászatit: „amit találsz, akármit”. Megvan ma is, írja; megvan, de hol?

Végül is ott volt a gyerekeknél, föl kellett masznia érte a polc legtetetejére, szinte röpülni, közben csak most ott nemrég eltörve a karja. *HIMMELSKUNDE FÜR JEDER MANN*, von Prof. Dr. Arthur Krause, Kosmos-Gesellschaft der Naturfreunde, Stuttgart, 1941. *ÉGI HÍREK AKÁRKINEK*, fordítja le némi svindorral, szabadon. *MENNYEI TÁJÉKOZÓDÁS. JEDELMANN AHOGY ELIGAZODIK.*

Belekezdeni volt mindig a legnehezebb, az első betűt leütöni. Megkapta szóval amit kért, ezt meg *A tiszta ész kritikáját*, Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Verlag von Th. Knaur Nachf., Berlin u. Leipzig. Ez viszont az apjái volt eredetileg. Szép régi kiadás, é. n. Mennél régebbi, annál jobb, mindig az a jobb, ami régi; itt mindenesetre ez eredeti (*Zweite, hin und wieder verbesserte Auflage*) is csak 1787-ből. Semeddig nem jut el az ember. Meg még legyen valami könnyű is, *Az északnyugati átjárót* is beletette a csomagba.

Ha egyszer elkezdte, ha valamennyit már összehozott, akkor már nem történhetett nagyobb baj; addig-addig, átírta újra meg újra, egyszercsak, szerinte, *valamilyen* lett. A Kanttal kapcsolatban sem sikerült már szóba aztán, hogy

valamikor azért vissza kellene adni. Most függetlenül attól, hogy ügyis már jó néhány éve meghalt. Hisz bele is van írva rendesen, lendületes és mégis valahogy ilyen reszketeg töltőtollírással, nem tudja eldönteni az apja írása-e vagy a nagymamájáé, mégis, *Karátson Gábor 52 A 262*; és ott a hosszú pecsét is. ENGEDÉLYEZEM 195 év hó n., a Kantban kitöltve, 7 XII 11 (a számok után sehol a pont), a Krauséban nem; olvashatatlan aláírás (Dortor Iván?) ügyész; a körpecsét is, BUDAPEST FŐVÁROS ÜGYÉSZSÉGE, azzal a csillagos-pántlikás címerféleséggel. Ügyhogy a jogutódlás kétségtelen. A nagymamája meg pláne már évtizedek óta odaát van. Vagy hol? Ha nem voltak is nála akkor csak karácsonyig. A ruháival együtt kapta csak vissza őket.

A Fő utcán azonban, mondom, még nem voltak vele.

Vécépapírokra próbálta föl-vázolni magának a Föld- és bolygómozgásokat. Fantáziából, memóriából, egy rejtett ceruzacsomokkal; ahogyan épp kijött. Ün. látszólagos hurokpályákat stb. Ilyesmí tájt járhattunk akkor is. Novemberben, mint most is az van. (Budapest novemberi város.)

Ilyentájt, hát szoktuk mondani ezt is, de tudjuk azért jól, hogy sohasem egészen ugyanaz. Egy évvel korábban például jóval enyhébb volt az ős. Aranyló őszi, amilyen ügysem lesz már soha többé. Nyilvánvaló ugyan, hogy az októbereket és novembereket most szándékosan összeveti. Komor és világos ez a november, vagyis hogy szürke, de nem kellemetlen. A Fő utcán azonban szörnyű is volt. Szörnyű, azóta, minden.

A tájakkal együtt rajzold az embereket, biztatja magát. Rajzold őket épületrészletekkel. Egyszer csak ott találta magát ebben a szituációban. *Véletlenül*, mint mondani szokták, bár ezt a szót más összefüggésben szerette használni inkább, inkább mint művészeti kategóriát; a mindennapok történelmének krónikásként. A változó világ képei, *ukijo-e*. Vágyott-e, s régóta már, e szerepre? Mondhatni vágyott. Fázósan ül, bámulja a papírt. *Japán fametszetek!* Villanylámpafény. A szeme ég.

El lehet-e jutni a kedély egységére, igen vagy nem? Erről szól egy buddhista példabeszéd. Hegyen-völgyön két ifjú vándorol. És vitatkoznak, végig az úton. Képzeltető olyan pont, ahonnan az egész táj áttekinthető? Az egyik szerint képzeltető, a másik szerint nem. Egyszer csak egy Toronyhoz érnek. A merészebb képzeletű belép a Torony kapuján, és kisvártatva már odafentről magasztalja a, mint

mondja, elébe tárul táj szépségeit. „Én pedig nem hiszem, hogy, akár onnét felülről is, bármi is látszanék”, szól érthetetlen makacskodással a szkeptikus. „Jöjj fel, és lásd meg magad”, hangzik a válasz. Ott áll végül a kételkedő is, és most már ő kezdi bámulva dicsérni a képet. „Hisz itt van egybe összefogva minden, amerre csak eddig keresztülhaladtunk; s tovább-tovább is!” „Ó, ó”, mondja barátságos iróniával a másik, „pedig csak most hallottunk odalentől olyan szót, az ember ne higgyen semmiben sem.”

Valaki még dühöngött is azon, hogy ez a nép nem akarta megünnepelni tulajdon forradalmát; mutatta a tévé. Csak hát: hol van a forradalom, most? Hol lehet most megtalálni? Most van természetesen az egész, azért olyan bajos közben még vissza is emlékezni rá. Ott harcolnak a mellékutcákban most is, most lövöldöznek, haldokolnak, minden. Nem érnek rá ünnepelni.

Nem jól sikerült ez az első szabad évforduló. Nem sikerült tökéletesen, vagyis hát egyáltalában nem sikerült. És különben is, *mitől* volt szabad? (A nagyberuházóktól például aligha.) Még Akhilleusz is ha visszatérne, a saját emlékünnepeén ő is talán hülyeségeket beszélne. Hősök, de kurta a memóriájuk.

Az egész forradalom ott maradt, ahol van. Persze hogy elárulták, megvolt az is, ők voltak azok is, ők is meg nem is, van, aki elárulta, van, aki nem, ők is meg mások is; teljesen meg voltak zavarodva, az egész nép idegbajos lett.

Akkor persze nagyon el volt emiatt keseredve. És akkor volt, mondom, először idén ilyen hideg. Zsebrevágott kézzel kószált a városban az emlékünnepen.

„Együtt tárgyalni a történelmet és a meteorológiát”, írta föl egy héttel később aztán egy sárgult cédulára. És most, hogy végre mégiscsak írógépel, azt a cédulát is, amilyen volt, ill. amilyen, beleírógépel. Vannak tehát azok az erősen fatartalmú, ócska, piszkozati írógéppapírjai, meg vannak ilyen cédulái is. Ám ez megint csak félvezető. Régi kis cédulák, megsárgulva a napon, a szobanövények közt, de az írása rajta, a Parkerral! az új.

Mint amikor meg van fázva az ember. Vagy: sem elaludni, sem fölébredni nem bír. Akár kedélytelenségről is lehet beszélni: mi erre megy, mi arra. Elfojtás, tehát! A tudatalanba kell átsétálnunk a forradalomért. A tudattalant meg hol találom?

Pszichológia az egész, ha nem is úgy. Szerette volna fölállítani a társadalmi és az ökológiai forradalom összetartozásának tézisé, amire persze bizonyítéka nem nagyon volt. *A természetes viselkedés?* Lascaux és Altamira is most van, érted – gyönyörű állatok! „A legtökéletesebb erény idejében együtt éltünk a madarakkal és az állatokkal, egy törzs voltunk a tízezer dologgal.” Félreértés ne essék: minden, ami azóta történt, csak lidércnyomás, az eredeti minta újra meg újra átüt az iszonyatosan iszonyatosabb csomagolásokon. Ám meglehet, maga Lascaux és Altamira sem volt már tökéletes. Mi volt tehát

az eredeti minta? Mint olyan, természetesen, nem létezik; újra meg újra átirta piszkozatait.

A taxisstrájk, a blokádtán nagyon tetszett neki. *Emlékeztette*, hogyne. Mint eredetire a fénykép.

– Mint meggyőződéses autóellenesnek persze ott kellett lennem mindenütt – fogja majd mondani a Haus Wittgensteinben, a bonni zöldek konferenciáján; mindenki nevet majd. Eörsivel repülnek Kölnbe, meg vannak híva ketten, Eörsi meg ő; az Eörsi folyton röpköd, de ő akkor ül életében másodszor repülön, vagyis hát harmadszor, érted, egyszer Varsóba, oda-vissza, most meg ez; magasan a felhőtenger fölött. „Hát megünnepelték mégis aztán”, mondja Eörsinek. „Valahogy mégiscsak összejöttek.” A Haus Wittgenstein kertjében az amerikai óriásfenyők, a *gingko bilobák*. Eső után a kert.

Eörsit látásból ismerte először, Márianosztráról, a sétáról. Úgy emlékezett, hogy Eörsi a kis körben sétált, ő meg a nagyban; ellentett irányban a két kör. Ám Eörsi ezt kétségbe vonja, mármint hogy ő a kicsiben lett volna; szerinte a kis körben Gáli sétált. Bizonyára így van, ha mondja, de Gálira ő onnan nem emlékezik. Ami nem sokat jelent; annyszor volt, hogy nem figyelt oda, mi van, eléggé.

Goethei filozófia, olyan van. Olyasmi, mint *A Változások Könyve*. Metamorfózisok! Ami meg akar maradni önmagának, meghal; még satanizálódik is talán a végén; de úgy él tovább a maradandó, változásról változásra. A blokádban nemcsak az volt a jó, *véletlenül*, hogy azon a három napon tiszta volt Budapesten a levegő. De az azért kérdés, hogy a nép, ha ugyan van ilyen, s már hogyne volna, hogyan fogja megérteni, ha ugyan megérti valaha is: a természetrombolásnak is útját tudja szegni ugyanígy, egyetlen nap alatt, ha majd akarja. (A magyaroknak mégiscsak meg kellene ismerniük Goethét. Az írástudók pedig – ismerkedjünk meg a japán fametszet mellett a kínaiakkal is! Sétáljunk át az embervilágból a természetvilágba! A japán művészet inkább *jang*, a kínai inkább *jin*.)

Olyan volt fölülről a felhők óceánja, mint egy óriási táj; vagyis hát tényleg az, táj; csak úgy tündökölt a százezernyi forma.

Átballagunk a *jin*-be. De jó lesz! Recesszió, infláció, energiaválság. Hideg van, esik is már. Harsogva fordulunk át a télbe, írja.

Az igazi, rendes természettudósok, annak idején, persze a metamorfózis gondolatát sem voltak képesek bevenni. Ő sem fogta fel mindjárt, *mi ez*, a blokádot, amikor először hírét vette a rádióból. Vagyis hát Fanny hallotta meg először, és bejött hozzá mindjárt és elújságolta neki. Ő meg: annyira nem konyított a benzinárahhoz stb., szerinte legjobb volna a kőolajat meghagyni lent a mélyben (mindenhová gyalog jár), annyira gyűlölte a gépkocsizást, túl sok az autó, túl sok a bádóg, gondolja mindig (egyáltalán, az utolsó háromezer év fejlődésével nem tud egyetérteni; el is mondta a bonni zöldeknek, a Haus Wittgensteinben ezt is), még mérgeződött is egy percig a taxisokra, mit okoskodnak, mit akarnak. De a kíváncsiság aztán hamar kivitte a hidakra.

2000 ESTEK

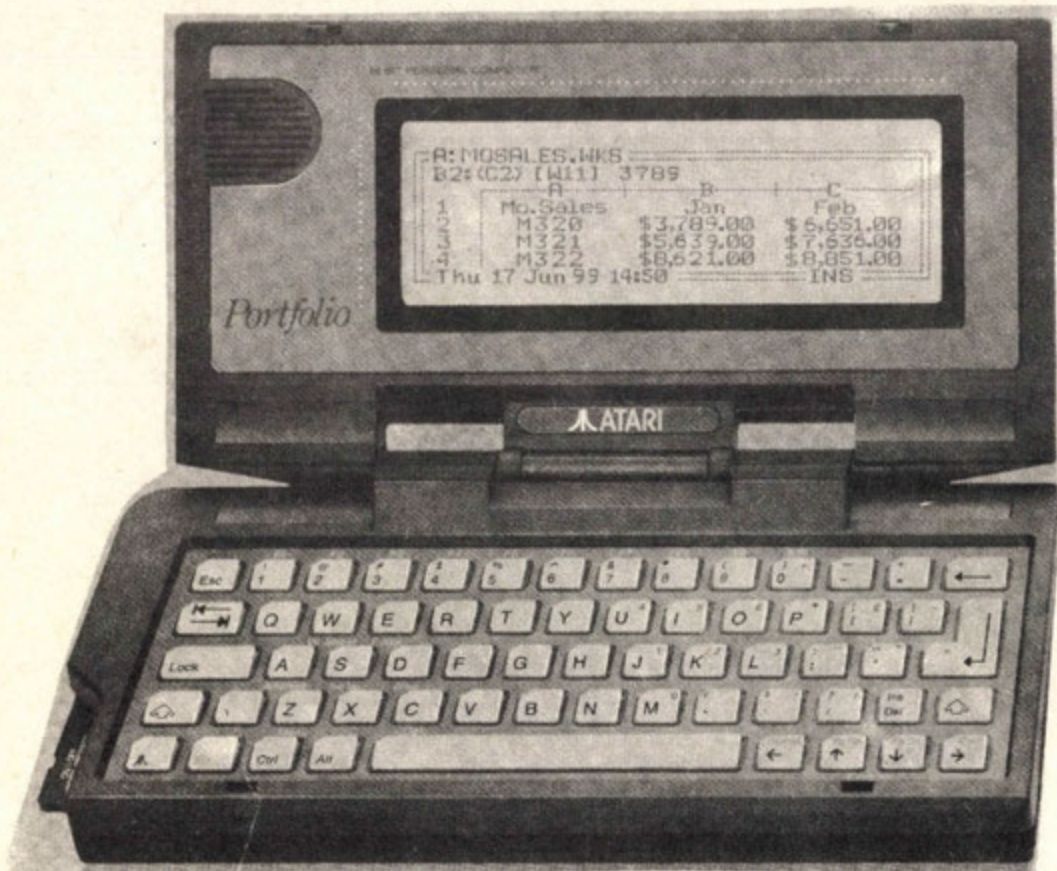
A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja januárban is nyitva áll az érdeklődők előtt, a szokott időpontban, a hónap harmadik péntekjén, este fél nyolckor, a Kamarateremben.

November 18-án pénteken a 2000 kétszeres januári szerzője, Lukácsy Sándor irodalomtörténész, nyugállományú kultúrpolitikus lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni, hogy miért reszket Petőfi bokra, hogy mi történt Balzac-kal és Kiplinggel az ötvenes években, hogy mi köze az *Anyám tyúkjának* Petőfi halálához, s nem utolsósorban: *ubi sunt* a tavalyi havak?

HORVÁTH IVÁN (2000)

SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

AZ ATARI PORTFOLIO ZSEB-PC RÖVID LEÍRÁSA

Az ATARI Portfolio miniatűr kivitelű PC, amelynek képernyője 1--8 sorszor 40 oszlopos folyadékkristályos kijelző

- MS-DOS 2.11 KOMPATIBILITÁS BEÉPÍTETT ALKALMAZÓI PROGRAMOK
- KÉTIRÁNYÚ ADATFORGALMAZÁS IBM PC-VEL
- 16 BITES MIKROPROCESSZOR (80C88)
- 128 KB RAM, AMELY 640 KB-IG BŐVÍTHETŐ BEÉPÍTETT RAM-DISZK
- 40 OSZLOP 8 SOROS FOLYADÉKKRISTÁLYOS KÉPERNYŐ MDA KOMPATIBILIS,
- 225-ÖS ASCII KARAKTERKÉSZLET
- BELSŐ ÓRA

REKLÁMÁRON

24.900 FORINT + ÁFA

1054 Budapest, Kálmán Imre utca 27. Telefon: 132-43-92, 111-20-83.

KOPI-KER